

nió

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet: társadalomtudomány irodalom

IRODALMI, MŰVÉSZETI,
TÁRSADALOMTUDOMÁ-
NYI FOLYOIRAT / ALAPI-
TÁSI EV: 1934. XXV. EVF.
3. szám. 1961.

M Á R C I U 'S
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ACS KÁROLY / MAJOR
NÁNDOR / SAFFER PÁL
/ VÉBEL LAJOS / VUKO-
VICS GEZA / FELELŐS
SZERKESZTŐ MAJOR
NÁNDOR

Enriquez Galvao nyílt levele

Sinkó Ervin

A költészet? A költő dolga. S a költők — különös emberfajta. Meséket vetnek papírra, kigondolt kis vagy nagy történeteket. Ütemes, időmértékes sorokban, vagy a sorok végső szavát játékosan összecsendítve, vagy pedig csak úgy, mint ahogy az emberek élő beszédben közlik egymással kívánságaikat és gondolataikat. A költők azonban, ha a legkülönbözőbb módokon is, mindig kigondolt történeteket közölnek. Erre vesztegetik idejüket. Az teszi őket költökké, hogy történeteik kigondoltak.

Ez eddig csupasz és igen egyszerű ténymegállapítás. Ám a dolog komplikálódik, ha tovább faggatjuk a csupasz tényeket.

Amióta csak vannak, pusztulnak és újra keletkeznek a civilizációk, a legkülönbözőbb éghajlatok alatt, legkülönbözőbb körülmények között, legkülönbözőbb nyelveken s a legkülönbözőbb írásjelek alkalmazásával, a költők fáradhatatlanul rajzoltak és írtak, s minden csillagászati számmal versenyezni tudnak a kezük alól kikerült betűk milliárdjai. És csakis azért, hogy életben maradjanak a kis vagy nagy mesék, miket ők elporladásra ítélt koponyájukban kigondoltak és — mind e mai napig — kigondolnak.

Volt és van tehát egy élet, látható, tapintható, igazi, igazi élőekkel, kiket halálukig elfoglal ennek a látható, tapintható, igazi életnek az élése — s másrészt voltak és vannak bizonyos emberek, kik kigondolnak képeket, hasonlatokat, cselekedeteket, körülményeket, embereket, egy mese-életet, mesevilágot, ami meghatározott módon pusztá szavak, egymás mellé rakott betűk által válik oly elevenné, m i n t h a igazi élet volna.

Mi a viszonya ennek az imaginárius, ennek a „mintha igazi élet”-nek ahhoz a másik élethez, a komolyhoz, az igazihoz, amelyben mindnyájan benne vagyunk, és amibe előbb vagy utóbb, így vagy úgy mindnyájunknak bele kell pusztulnunk, mint ahogy így vagy úgy bele kellett pusztul-

nio k azoknak mind, akik előttünk részesültek a páratlan, életnek nevezett kaland vagy kirándulás nem is oly irigylésreméltó szenzációiban.

A költészet, az imaginárius, a mintha igazi élet önáltatás, szemfényvesztés, afféle önvédelmi kísérlet-e csak az igazi élet brutális értelmetlenségével szemben? Csak szép szó, mely csak addig tud csalni, míg nincs torkunkon a kés? Míg a szörny, az igazi, minden szép szót és minden szót nem tesz azzá, ami, ti. illuzórikussá?

Ámde ha fordítva volna? Ha az igazi életnek, a kaland brutális értelmetlenségének a költészet adná meg az emberi értelmét? Ha a költészet volna az a legsajátosabban emberi megnyilatkozás, az emberinek a spontán és állhatatos oppozíciója az esztelen, vak és közömbös mechanizmussal szemben? Ha a költő nem elszigetelt, „különös emberfajta”, hanem az embernek és emberinek különleges orgánuma s a költészet anticipációja volna egy mégis élő és élni akaró emberinek az embertelen „igazi” élet vadságainak közepette? Anticipációja az emberinek nemcsak azzal, hogy merészel a fenévadakat is énekével elbűvölő Orfeuszról szólni álmod, hanem legalább annyira azzal is, hogy elég vakmerő az embertelent a maga egész fertelmes valóságában felfedezni, felfedni és könyörtelenül láthatóvá tenni?

Az élet, „az igazi”, nem minősíti magát, nem mond magáról semmit, csak van. Ha a kigondolt mesének, a költő meséjének, dálnak, éposznak, drámának, az volna a funkciója, hogy abból a híres igazi életből semmi se maradhasson némaságba, vagy — ami ugyanaz — fülsiketítő lár-mába rejtve?

Ha így volna... De csakugyan nincs másképp, csakugyan így van. S ezt a pár sort azért írom, mert hogy mennyire így van, annak eklatáns példájával — hogy ne mondjam bizonyítékával — ezekben a napokban lepett meg az a bizonyos igazi élet, mégpedig az ez év február 2-án megjelent *L'Express* című francia újságnak az oldalain. Pontosan ez újság 22. és 23. oldalán, ahol Enriquez Galvaónak a Salazarhoz intézett nyílt levele jelent meg. Ez az a Galvaó nevű portugál személy, akiről a világsajtóban napokon keresztül sok szó esett, mikor ő a portugál antifasiszta emigránsok nevében rajtaütésszerűen hatalmába kerítette a Santa Maria nevű nagy utasszállító portugál hajót, s miután azt Santa Libertade-ra keresztelte át, sikerült szerencsésen kikötnie Brazíliában. Ott az utasok partraszállottak, s ő maga, társaival együtt, menedékjogot kapott, az oceánjáró pedig már megint mint Santa Maria sértetlenül visszafordult oda, ahonnan elindult, Salazar diktátor fasiszta Portugáliájába.

Mint általában az újságolvasók, ez minden, amit Enriquez Galvaóról tudok. S még arról se tudok véleményt alkotni, hogy ennek a fasiszta diktátor ellen kétségtelenül bravúrosan keresztülvitt tüntetésnek lesz-e vagy lehet-e a közeli vagy távolabbi jövőben több hatása, mint valami egyszerű riasztó lövésnek, mely végül is senkiben se tett kárt.

A nagy világ különböző sarkaiban az embert meggyalázó borzalmak már jó ideje úgy torlódnak s úgy licitálnak egymásra, hogy rájuk már önkéntelenül és eleve inkább csak globálisan reagálunk. Így Enriquez Galvaónak a *L'Express*-ben közölt nyílt levelénél — melyet a szerkesztőség szerint, néhány héttel a Santa Maria ideiglenes birtokbavétele előtt írt — épp csak futólag időztem volna, ha mindjárt a nyílt levél első mondatai nem lepnek meg egy nyomban ismerősnek ható, összetéveszthetetlenül egy éni intonációval, a gyűlöletnek vagy még inkább a szenvedélyes megvetésnek intenzíven intellektuális és intim akcentusaival, áradó mondatainak impetuózan lüktető ritmusával. Nem újdonságával, hanem épp azzal ragadott meg, hogy — emlékeztetett.

„Hát igen! Ez az igazság, kedves Salazarom: megszöktem a te karmaid közül, a te fáradhatatlan gyűlöleted, a te oly hatalmas Gestapód, a te bíravid és rendkívüli bíróságaid, a te meggazdagodott és kitüntetésekkel ékesített zsarnokocskáid, a te telhetetlen cápaid, a te bálványimádó zsoldosaid, a te hivatalos híreid és a te félhivatalos híreid, a te megszálló hadsereged, a te börtöneid és gyűjtőtáboraid, a te kegyeid vásárja, a te ellentmondás nélkül maradó szónoklataid és a te felülmúlhatatlan hazugságaid elől.”

A borzalmak mint statisztikai tények csak a borzalmakról szóló statisztika. Minden változatukkal együtt egyhangúak. Az ember szinte megérti, hogy aki tülesett már az első vagy az első tíz vagy száz áldozata véreinek ontásán, annak már a többi ezer vagy millió nem probléma. Unalmas, mint véget nem érő számoszlopok gépies másolásának munkája.

A költészet hatalma, hogy áttör ezen a monotonian. III. Richárd nem fogalom, hanem ember, és a költészet hatalma, hogy számára és általa mindig mintha első volna és egyedülálló volna minden gyilkosság, mint volt Kain és Ábel időtlen idejében. Ez a mély és elszakíthatatlan kapcsolat a költészet és az erkölcs között. Mind a költő, költészet és erkölcs diadalmaskodik a szériák unalmán és a megszokás végzetes inerciáján. A fogalmat, a pusztá elvont számot a költőnek és az erkölcsnek a fantáziája visszaváltoztatja egyéni arculattá, meghatározott és láthatóvá tett ismerősé, legszemélyesebb ismerősünkké.

Enriquez Galvaónak a *L'Express*ben közölt, s eredetileg a venezuelai Caracasban megjelent nyílt levelét épp az individuális erkölcsi szenvedélynek a stílusa teszi megragadó dokumentummá. A „Hát igen!”, amellyel a szavaknak ez a minden gátat és zsilipet magával sodró zuhatagja megindul, egyetlen, tipikus félnéértésből kiinduló monológ. A diktátorhoz, aki csak a hatalom erejében és értékében hisz, aki mindig az erőszak híve, aki a saját félelme ellen egyetlen ellenszert tud, azt, hogy még félelmesebbé tegye a hatalmát, ez a kontár Galvao igazságról és emberségről, illetőleg igazságtalanságról és embertelenségről mint érvekről és ellenérvekről beszél.

Galvao neve mellett a kontár jelző plágium. Miroslav Krleža tünteti ki ezzel a jelzővel a *Bankett Blitvában* című regényben doktor Niel-sent, „a nyugtalan idegrendszerű, európai képzettségű intellektuálnak ezt a típusát”, aki szintén nyílt levelet ír s szintén egykori bajtársának, Blitva diktátorának, Barutanszki ezredesnek, az igazságról, illetőleg igazságtalanságról, mintha ilyesmi argumentum vagy ellenargumentum lehetne:

„Vérbeli kártyásnak, mint amilyen Ön, egy nép sorsát kockára tenni nem nehéz, de... most már nem az ön személyi kockázatáról van szó, hanem rólunk mindannyiunkról, és ez az, ami aggasztó és arra kényszerít bennünket, hogy Önhöz néhány őszinte szót intézzünk. Amikor én most Önhöz mint egyénhez fordulok, nem holmi nagyzási hóbort miatt szólok a „Mi” uralkodói többes számában, hanem abból a meggyőződésből, hogy szószólója vagyok a blitvai polgárok hatalmas többségének, akik csak azért burkolóztak baljós némaságba, mert rettegnak attól a leghétköznapibb blitvai jelenségtől, hogy egy napon fej nélkül, mint ismeretlen hullák lelhetnének magukra valamely ködös blitvai vasúti sínen. Írok Önnek mint embernek, aki ismer és tudja, az életben megmutattam, hogy híján vagyok ugyan bizonyos tulajdonságoknak, de hogy a bátorság hiánya semmiképp se tartozik fogyatékoságaim közé. Mi ketten, Ön, Barutanszki Krisztián ezredes és én, szerény, rang nélküli blitvai legionárius, mi ketten s együtt néhányszor szembenéztünk a halállal... nem aludt ki bennem a

remény utolsó szikrája, hogy szavaim utat találnak az emberhez, aki meg tudja becsülni, hogy mit jelent: szembenézni a halállal és megmondani az igazat.”

S Barutanszki véleménye szerint:

„Mindig és kizárólag csak elszigetelt egyes ember moralizál, olyan személy, aki magányos lett, és aki azt képzeli magáról, hogy fölébe emelkedett a valóságnak”. Galvao pedig, akinek a nyílt leveléből kitűnik, hogy egykor ő is híve és bajtársa volt Salazarnek, így folytatja a politikai szempontból, a Salazar-Barutanszki politikája szempontjából kontár, erkölcsi felháborodástól izzó nyílt levelét:

„Hét év előtt te engem minden bizonyíték nélkül elítélttél egy jutalomra és különböző állásokra éhes táborno-kokból álló katonai bíróság és egy bíró által, akiről a bírósági tárgyalás folyamán bizonyosodott be, hogy mint közönséges gonosztevőnek börtönben lett volna a helye. Három évi fogságra ítélték! A politikai jogoknak tizenöt évig való felfüggesztésére! (Erre a büntetésre, bírósági ítélet nélkül, szinte minden portugál már úgylis el van ítélve.) Végül töröltek a hadsereg kötelékéből (ez volt az egyetlen tisztesség, amit megadtak nekem). Miután ezt a büntetést kitöltöttem, te újra elítélttél, megint bizonyítékok nélkül, titkos tárgyaláson s oly gyalázatos módon, hogy én az emberi méltóság nevében kénytelen voltam kifejezetten visszautasítani, hogy megjelenjek a bíróság előtt, egyedül erőszakkal lehetne engem megjelenésre kényszeríteni, mert elutasítom a közreműködést ebben a vad bohózatban. Tizennyolc évi börtön! Azaz: életfogytiglan. És mindez azért a bűnért, hogy véleményem volt...”

Enriquez Galvaónak azonban, mint nyílt leveléből megtudjuk, sikerült újabb 2563 napi fogság után megszöknie, mégpedig, mint ahogy írja, külső segítség nélkül, hála annak a körülménynek, hogy „a te embe-reid éppoly buták, mint amilyen kegyetlenek”. S végül fejtegetései során, melyekből kiviláglik, hogy ami az életnívót illeti. Portugália népe jelenleg európai viszonylatban a „rekordot” képviseli a nyomorban, pontokba foglalva többet között így összegezi, így tárja Salazar elé fasiszta diktatúrájának eredményeit:

„Harminc éve működő politikai titkos rendőrség, cenzúra, a magánlakások és magánlevelek titkán elkövetett rendszeres erőszak, a telefonbeszélgetések hivatalból való kihallgatása és a kincstár, mely zsarol... mindenki többé-kevésbé félelemben él, mindenki fél valakitől vagy valami miatt, nyílt vagy szorongó, mindig fenyegető félelemben, fél mindenki, mindenekelőtt téled vagy a tiéditől. Te nem kevésbé, félelemben élsz te is, félsz Delgadótól, félsz tőlem, félsz attól a fél tucát embertől, aki nem fél téled.”

Doktor Nielsen, Galvaónak ez az alteregoja — vagy tán Galvao az, aki doktor Nielsen alteregoja? —, doktor Nielsen elé pedig ez a történelmi kép tárul:

„Az emberek mézszárolják egymást, a gyűlölet befészkelte magát a csendes családi élet idilljébe, a polgárok mind ingerültek... egyik ember a másiknak a kémje, minden be van hálózva a besúgók hálózatával, minden második ember fizetett kém, minden egyetlen megbolygatott ürült blitvai hangyaboly, amelyben a megrémült lakosság fej nélkül fut össze-vissza minden irányban, értelem nélkül, egészség nélkül, tisztesség nélkül, minden a tömegnek egy tökéletesen értelmetlen támolygásává vált, az emberi butaságnak óriási mennyisége, amelyet fölkorbácsolt a rémület... pokoli blitvai nocturne...”

Kétségtelenül érdemes volna a Salazarhoz intézett nyílt levelet a maga egészében nálunk is lefordítani és közölni. Nem épp kevés az, amit az

ember írója lelkiállapotán kívül belőle megtudhat a távoli Portugália és még afrikai gyarmatai valóságáról is.

Ezúttal azonban nem a közvetlen politikai, hanem más természetű problematika szempontjából kívántam Galvao nyílt levelére rámutatni. Mint egy nem mindennapi adatra, mely az igazi élet és a költészet viszonyáról szól. Adat arról, hogy a költők, kiknek sajátos foglalkozásuk, hogy kigondolnak történeteket, kigondolt történeteikkel többet árulnak el „az igazi életről”, mint ennek az igazi életnek millió részlettel és millió változatban történő igazi történetei. Természetesen ez korántsem áll minden emberre, aki „a költői pályát” választja foglalkozási águl, hanem csak a költőre, akinek hatalmas belső okokból és mindennek ellenére nincs más választása, mint hogy az legyen, ami: költő.

És így történhetett meg, hogy a távoli Zágrebban és 1938-ban egy ilyen költő egy kigondolt Blitva kigondolt története keretében kigondolt nyílt levéllel, a *Bankett Blitvában* című regény „Doktor Nielsen nyílt levele Barutanszki ezredeshez” című első fejezetével — vizionárius pontossággal megírta a távoli — térben és időben távoli — Enriquez Galvao nyílt levelében megnyilatkozó szubjektív és objektív, emberi, egyéni és egyetemes igazságot. S nemcsak ezt, hanem épp a költő legmélyebb szubjektivitásából adódó valóságérzéssel azt is, amit úgy látszik doktor Nielsen, illetve Galvao, aki egyformán még „egy szikrányi reményről” szólnak, szeretnének nem tudni, ti. azt, hogy Barutanszki, illetve Salazar mit tud meghallani az emberi méltóság, az emberi lázadó tiltakozás szívből szakadó szép szavából. A blitvai bankett költője azonban azt is tudja, hogy mi az egyetlen tanulság, amit az ilyen szép szóból az ilyen címzettek levonnak:

„... ezt az egész bagáziát nyilván kell tartani, és aztán időről időre circumdederunt, amen, mennydörgés, villám és kész, pour toujours!”

Ballada egy fehér emberről

Gál László

ma már a Vénusz tegnap a Hold
be jó is élni szép neonkorunkban
s a barlangomban puha kényelem
egy gomb a Hang s a Szem a másik
illatos kávét főzök Braziliából
a rádióm római muzsikát játszik
be szép is élni jó neonkorunkban
a szó tetté vált és fenséggé az Ember
szorongó szívem teli szeretettel
és hű sorsomhoz im zsoldárt rajongok:

hogyan élek imé harsány századunkban
s emberként élek nem mint őseim
szigorú fák tetején félő csupaszon
dideregve az ostoba haláltól
s az ostoba társak bunkója is
csak mese immár mért emberekké váltunk
világúr hódító dús Emberekké

és jó most élni bölcs neonkorunkban
és zsoldárt szólni hálás éneket
hogyan imé tűz ég s jó meleg a kályha
s piros lé rotyog a bőséges fazékban
új Ember az embert meg nem eszi többé
áldott légy papucs-Sors világos korunk
s te szépen szóló jóságos zene
s te meghódított békekék Egünk

Lumumbát agyonverték
láttam hogy ütök itt itt a szobámban
a távolbalátón (ó! fenséges Korom!)
haját rángatták rúgták leteperték
be jó is élni szép neonkorunkban
s Emberként élni büszke gondolat
vagy Hasznót számolni páncélszobák mélyén
ennyi a kaucsuk a gyémánt a Lumumba

igen az ember csak ennyi és profit
és Auschwitz és Eichmann és Csombe
és akik küldték és bunkót faragtak
(fehér nászt Néked hatalmas Királyom!)
ó! tárjátok szélesre a templomajtókat
égjenek a füstös mécsesek és a szívek
de ne szóljon a rádió és a büszke hajósok
térjenek vissza a Vénuszi Útról
vissza a fára vissza vissza

meghalt egy fehér fekete ember
az Egyesült Nemzetek szomorú szép fia
Patrice Lumumba

Testamentum

Gál László

most temesetek
míg tudok sírni nevetni énekelni
szeretni és gyűlölni is
most temesetek és nem amikor már kihültem

oly ostoba
minden gyászbeszéd a süket halottnak
és a virág be kár hogy levágják
vagy a hideg koszorú
oly ostoba

még élve élek
hát most sirassatok amíg
magam is sírok olesó könnyeken
és gyászolom a gyatra gyászolókat
és irigylem

hogy ők sietnek
pohár sörre forró húslevesre
zsíros falatra kövér ölelésre
s közben szuszogják:
szegény!

most temesetek
amíg sziszegve szívom szép szavát
szónokomnak aki földicsér
s amíg tudom, hogy tudnám sokkal szebben
őt magát temetni

akkor már késő
s üres koporsó ugyan kire hallgat
mert nem leszek ott s nem én leszek
akit temetnek

Vers az utcámról

Gál László

kertészollóra fejszeélre
szegény kopott fák mire várnak
fojtogatják a szürke házak
(szennyes szatócs szín szűk szabály)
s a szűk utcán szellő se rebben
szegény kopott fák tavaszt várnak
de hová vezetnek a szürke utcák
s miért reszket ha drótja rezzen
a tétova hajnali világra
a csúfolódó neonlámpa?

én te ő és a szürke házak
eljön eljön az utca értünk
tegnap még döngölték a földjét
s forró aszfaltként hullt a vérünk
mit láttatok ti szürke házak
hús hályog hullt a szemetekre
s parittyás kölykök kiütötték

mégis az utcák hová vezetnek
s a háza kélnék és szeretnek
s mondanám testvér: jöjj ebédre
d emi lesz este veled és velem
antenna csápok a vén háztetőn
éhes négergyerek ül a tükrömön
tükröm csodatükröm hol késik a csoda?

ám az utcák vajon hová vezetnek
s mi az értelme ha nem és igen
s az értelmesben van-e értelem
s az ember-ember és ez mit jelent
véges szűk utcát vagy a végtelen
egy-két-tizenöt új úrt a világban
s Eichmann talán igaz ember
hiszen ölt miként írva vagyon

és ezek az utcák ezek a vén utcák
hályogos szemükkel ezek a vén házak
szenteket is láttak ördögöt is láttak
kapuikon kóbor koboldok kopogtak
függönyeik mögött asztalt táncoltattak
és ezek az utcák jaj! ezek az utcák
vályogból születtek betonban pusztulnak
örök örökségül ígygen megmaradnak

temetőt ébresztek az én szűk utcámban
mohalepte márványt síkosra síkáltam
összetört köveit viselem most ékül
egykor belevésték: örökös emlékül
eddig tart az örök s immár örök vége
békétlen világban

s ebben az utcában
gyógyszálló-temető egymással szemeznek
nyáron a nagy kertben együtt énekelnek
halottak és élők sósmandulát esznek
vén sorsjegyárustól jószerencsét vesznek
részeg pohár koccan a csorba poháron
fehér dallam zihál a vak kápolnára
de

az utcák az utcták hová is vezetnek
szegény hosszú utca szegény szűkös élet
s mire benn a versek mire a regények
állj állj öreg utca ülj le és pihenjél
holnap tavasz lesz a traktor már köhéccsel
holnap fölszántjuk a temetőket

Kaland

Majtényi Mihály

A professzor kissé elcsellengett aznap. Túlment a harmadik dombon is, egészen addig, amíg egy cukorsüveg alakú messzi hegycsúcs körvonalai nem mutatkoztak, egyre sötétebben. Elmegy ő egyszer annak a hegynek lábáig is, egészen biztos, hogy elmegy — fogadkozott.

Balkézőről a harmadik domboldalon a fiatal szilfaerdő sűrűje valószínűleg lugast játszott; az ágak szinte egymásba fonódva védték a sűrűt a napsütés elől. Ezen a felén a domb olyan volt, mint a sűrűn benőtt diáküstök: odaát, a serpentin út jobb felén a felmagasló faóriások már foghíjasabban bámultak erre, irigykedve. Közülük az idő már kinyírta a gyengét, a férgeset és korhadtat, a megmaradt törzsek ritkultak és jóval távolabb egymástól zúgtak és bólogattak szélvihar és napsugár elébe. Így váltakozott a kép az egész úton végig; néha egy meghökkentő tisztás szakította meg a sűrűséget, feltéve az örök rébuszt: hogyan és miért keletkezett?

A professzor vidám volt, valami kamaszos lendület irányította és tologatta mind feljebb a dombokon, csúcson át, mind beljebb az erdő sűrűjébe. Husángot nyesett magának, hegymászóbotnak, kabátját a végére akasztotta, és úgy vonult, mint aki napszámot vállalt, gyakorlatban. Néha a tisztásokon hátrapillantott, kémlelte a távolodó völgy mélységét, felbecsülte, hogy vagy két óra járása lesz arra vissza — szerencsére: akkor már hegynek lefelé —; ebédidőre feltétlenül vissza kell oda térnie.

Három hete gubbasztott már — igen, három hete itt a hegyvidéken, egy falusi kis fürdőtelepen, családjával együtt. Most még néhány nap, búcsúznia kell a tájtól. Mindennek volt már neve körülöttük ebben az idegen, hegyi világban. A neveket persze hiába keresné valami térké-

pen... a családi szótár titka volt mindegyik név. Például, hogy Fűmező. Az nem akármelyik fűmező volt, hanem éppen az, amelyik mögé, egy alpesi ház tövébe napozni jártak. Így született a Nagygutás is. Az meg onnan, az a név, hogy egy hosszú erdei tisztáson, amelyen végig kellett vonulniok a szerpentin út hajlása miatt, ő jelentette ki egy nap: na, itt, megüti az embert a nagyguta! A gyerek falkapta ezeket a színes szavakat, játszott velük, felékesítette az egész tájat, oda ragasztgatta őket az egyes pontokhoz...és ők hárman pontosan tudták már, miről van szó!

— Ma átkelek a Nagygutáson, és elmegyek búcsúzni a Cukorsüveg lábához!

Igen, ezt mondta ma reggel. Felesége ásítózott, jeléül, hogy semmi kedvet sem érez a kirándulásra, fia pedig buzgón pislogott. Szó sincs róla, hogy apával menjen, amikor ma horgászatot beszélt meg a pajtásokkal és fürdést utána; ő bizony nem vonul remeteségbe a hegyek közé. Nem, máma nem.

Így jutott el a professzor kétórányi messzeségbe övétől, a fiatal-növésű, sűrű szilfaerdőig. Így kanyarodott fel a harmadik dombtető derekáig, ezen még átkel, aztán visszafordul. Tudna ugyan oldalt egy másik utat is visszafelé, de azon már egypárszor eltévedt, és félórás késéssel vergődött csak haza... S mosolyogva idézett egy közmondást gyermekkorából: járt útért járatlant el ne hagyj!

Így jutott el egészen a forrásig.

A forrás váratlanul szakította meg vándorútját. Túlesett a szerpentin-hajlásán, s egy átvágásnál bukkant rá. Szerény és elhagyott forrás volt, nem emeltek körfalat körülötte, csak éppen hogy vascsövet dugott valaki a sziklák közé; gyermekkarnyi sugárban mégis szüntelenül ömlött a vize. De már tócsába nem tudott összeállni, annyira lejtett a domboldal, és vitte, vitte a vizet keletnek valami völgy irányába.

Így került a forrás a szeme elé, a névtelen forrás. A patakot, amelyet valahol táplált, nem ismerte a professzor, idegen volt számára az a távoli völgy is... arra még sohasem járt vándorlásaiban. Ebben az irányban még semminek nem volt neve a családi szótárban; úgy érezte magát, mint egy felfedező, aki ismeretlen, vad tájakra érkezett. Most nevéket adományozhatna fenségesen a szótáruk számára... hogy irigykedik majd a gyerek, egész biztosan irigykedik, és megbánja, hogy nem jött vele!

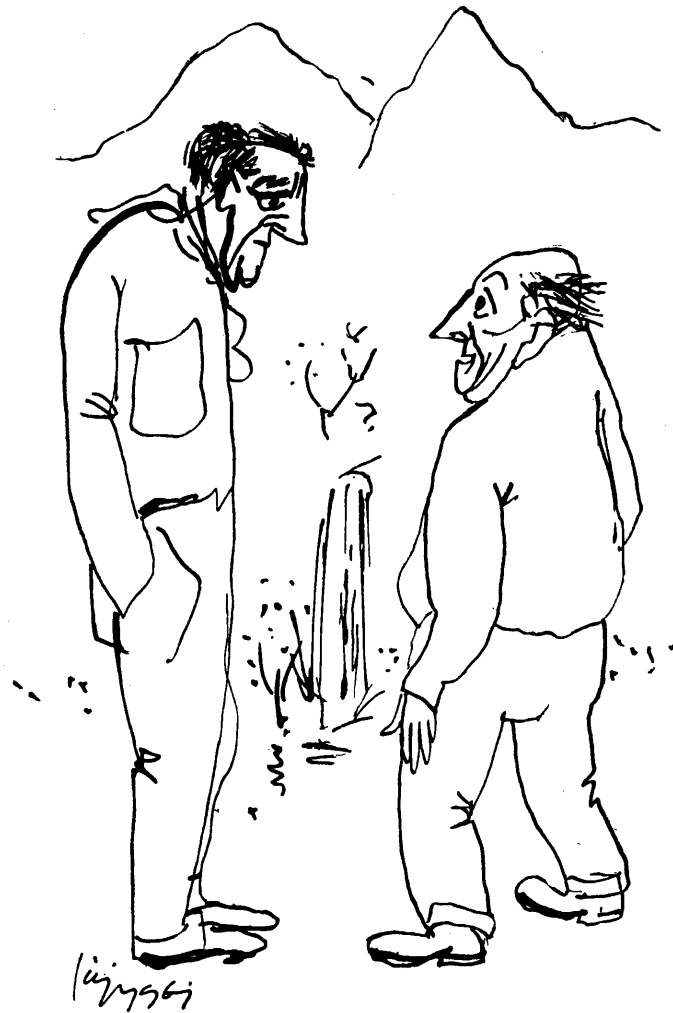
A forrásnál lehajolt a vándor, hogy igyon belőle, hogy igyon a vizéből. Úgyetlenül, előbb a tenyeréből...de hát ez sehogy sem sikerült. Hozhatott volna poharat vagy bögrét... lám ő ilyesmire sohasem gondol, pedig hogy kellene most! Mintha volna is valahol a bőröndjükben néhány összetolható pohár... persze a tizedik határban. De mert szomjas volt, kotorászott a zsebében, és talált is egy papírlapot. Diákkorából emlékezett, hogy ilyenkor legjobb staniclit szerkeszteni, mint a falusi boltosok, ha cukrot mének... ez azonban hamar átázott, átresztette a vizet, összecsukszott, s bizony meg kellett buktatni jóegypárszor a papírpoharat, amíg szomját valahogy csillapította...

A víz ellenben kitűnő volt. Nem volt semmi mellékíze, és szinte pezsgett. Csettintett a nyelvével, és akkor... akkor a nyugtalanlás érzése fogta el.

Megérezte, hogy nincs egyedül.

Hátrafordult, és egy lódenkabátos férfit látott ott a fűben guggolni. Oldalt a forrástól.

— Jó víz, kitűnő víz — mondta hirtelen, azzal a zavarral, amely elfogja az embert, ha tudja, hogy percekig némán figyelte valaki. Elő-

Sáfrány
Imre
szövegrajza

zöleg. Mert bizony az a lodenkabátos tisztán láthatta harcát a forrással; látta, hogy csődöt mond a kísérlete, amikor tenyeréből kívánt inni... s láthatta birkózását a papírpohárral is, nem beszélve arról, hogy a zsebéből elővont papírlap kétes tisztaságú volt... Szóval senki sem szereti, ha apró titkait megfigyelik, s az ember ilyenkor motyog valami közhelyet... s miért ne azzal kezdené, hogy jó a víz, kitűnő a víz mindennek ellenére?...

A lodenkabátos idegen (a professzor úgy hirtelen felmérte) az ő korában lehetett, csak sokkal erősebb volt nála. S egyelőre hallgatott. Egy fűszál volt a szájában, azt rágta, és aprókat köpködött. Meg morgott is valamit. Az is lehetett: bizony, jó ez a forrásvíz... de egyszerű igen is lehetett, vagy akármi. Csakhogy nyugtassa a közeledési kísér-

letet. Hirtelen felkelt — most látta csak a professzor, mennyivel szála-
sabb is nála —, ujjával a mélységbe mutatott, és valami sötét, szenvedé-
lyes árnyalattal hangjában, szinte szónoki pózban dörögte:

— Mind boldog lehetne ott a mélyben a nép... olyan víz ez!

Mindez úgy tíz óra tájban történt, és ők még egy óra múlva is ott guggoltak a forrásnál... pedig a professzor már régen érezte, hogy neki visszafelé kellene indulnia. De be kellett előbb fejeznie egy átfogó előadást a forrásokról általában. Az átbocsátó és átnembocsátó földrétegekről, a zárt és nyitott medencékről, a víznyelésről és időszakosságról, a különböző üregekről odabent a földben, az izotermális és hipertermális forrásokról, a hajszálcövekről... s a lódenkabátos áhítattal hallgatta. Indulnom kellene — nyugtalanzkodott a professzor, és a pillanat tizedrésze alatt átfutott rajta felesége várható kérdése: de ember, hogyan juthattál olyan helyzetbe, hogy egy vadidegen gyanús alaknak előadást tartszál? Csak azért, mert ott ült a forrásnál?

Persze, az asszony ezt nem értené! Mert az úgy kezdődött, hogy a lódenkabátos olyan hévvel kezdett beszélni a forrásról — erről a forrásról meg erről a vízről —, hogy neki helyre kellett igazítania egy-két tévedését. Ez elkerülhetetlen volt, ugye? Viszont éppen az idegen ember közléséből értesült arról, hogy ennek a forrásvíznek gyógyereje van. Igazi gyógyereje.

— Kérem, azt az én apám mindig mondta, hogy ez csodavíz! Csoda-
víz ennél a forrásnál. És mindig mondta: ez lesz a te örökséged!

Ha már valaki ennyire ragaszkodik a forráshoz, annak vízéhez, amelyet ügyszólván sajátjának tekint — azt csak fel kell világosítani, nem? Azt mondja majd a feleségének, ha számonkéri tőle a késést. A dolgot sajnos nem lehetett elkerülni!

Tíz és tizenegy óra között annyi meglepetés született odafent a dombtetőn, a forrásnál, hogy sort kell tartanunk elmondásában. A lódenkabátos egyre többször zárt szívébe az előadó professzort, és többször lelkesen közbekiáltott:

— Ilyen ember kell nekem! Ilyen embert keresek én régen!

Mert nem is tudja a környék népe, milyen kincs ez a forrás, vagy ha tudja, erősen félvállról veszi csak az egész dolgot. Azonfelül, hogy ez a forrás, több társával együtt a harmadik völgy lakóit vízzel táplálja, azonfelül, alig tudják, milyen gyógyereje van. Ezt a vizet — magyarázta a lódenkabátos — már régen palackokban kellene felfogni és szállítani mindenfelé a világba...

— Exportálni, kérem szépen — hallatta többször is a lelkes ember. — Az oldalára odanyomatni, hogy ennyi ezrelék foszfát és ennyi ezrelék vas, mint a gyógyvizeknél. Csak itt elég lenne odanyomatni: ezer ezrelék életelixír...

Ezt meg kellett állítani, ezt a lelkesedést. Hogy a tudomány ilyesmit nem ismer. Az elixír arab szó, de csak a növénykivonatokból készült szerekre alkalmazható — vegyi értelemben —, itt pedig ásványoldatokról lenne szó ugyebár, s a modern kémia... S eljutott az analízis szóig; ezt kapta fel örömmel a lódenkabátos is.

— Analízis, ez kell ide! De eszébe jutott ez valakinek ott a völgyben? Ezeknek a fafejűeknek?...

Percekig tapogatóztak a forrás tulajdonjoga körül is. A professzor ugyanis azt hitte, hogy ez a pont a lódenkabátos telekkönyvi tulajdona, s örökségképpen jutott neki. Hamarosan kiderült azonban, hogy atyja tisztára érzelmi alapon végezte el a hagyaték elosztást, fia javára. Hogy a forrás természetesen a községé, de senki sem hajlandó ott hitelt adni az ő szavának...

Ez történt, igen, tizenegy és tizenkét óra között, ez az izgalmas beszélgetés folyt le odafent a dombtetőn. A professzornak lépésről lépésre meg kellett magyaráznia, mi a teendő, ha a közösség — mármint a falu odalent — ki akarná aknázni az állítólagos gyógyvizet. A lódenkabátos azonban csak legyintett és azt mondta, nekik kettőjüknek kelle-ne megcsinálniuk a dolgot! Ő maga, a professor, tudós ember, a vizek és hegyek és völgyek ügyis a szakmájába vágnak...

— De nem hagyhatom ott a pozíciomat, az állásomat! — védekezett.

— Menjen nyugdíjba! Itt építhet egy csinos házat, azok adjanak rá pénzt odalent! És ha nem adnak? Bérelje ki ezt a területet. Megkezdheti kicsiben az üzemet: vásárolhat egy lovat meg egy kordét, maga fuvarozhatja szét a ledugaszolt üvegeket. Aranybánya ez, kérem, aranybánya...

Ez volt a legújabb fordulat, háromnegyed tizenegy tájban. A forrás csorgott és csobogott, ők meg alkudoztak a vizére. Azaz: dehogyan alkudoztak: a tanár egyre jobban sajnálta a szegény embert, aki itt légvárakat épít... s most áttolja a légvánakat hirtelen neki... De miért? Mit akar tőle? Miért tartóztatja még mindig? Üvegkezelői állást akar ebben a vállalkozásban vagy... vagy... mese ez az egész dolog erről a forrásról?

Ebben a pillanatban és hirtelen jelentkezett ez az érzés és... félelembe csapott át. Hirtelen félni kezdett a nagy darab embertől. Nála volt a nyaralási pénzük jó része... a felesége mindig mondta: ne hordd magaddal a pénzt és... igazsá is volt! A pénz azonban kétségtelenül nála van. Figyelni kezdte emberét: mintha körültekingetne, mintha az utat vizsgálgatná örökké, az utat, amely olyan néptelen. S a professor krákolni kezdett: valamit mondott ...„kérem, nekem indulnom kell vissza”...; s mélységesen megbánta, hogy ott, a beszélgetés elején, bevallotta, milyen messze, egy távoli völgyben tudnak csak róla... s hogy azt sem tudják, merre indul! Nem merete az óráját sem előhúzni többé, csak szüntelen kísérleteket tett, hogy itt hagyja az idegent. Az meg úgy kerülgette folyton, mintha útját állná: folyton csak a forrásról beszélt — aranybánya, aranybánya... hajtotta szüntelenül.

A nap delelőre hágott, és a professor úgy érezte, hogy ez jó. Mert ha alkonyodna, akkor most a rémület növekedne a szívében; a nap azonban áttűzött az öreg fák ritkuló lombkoronáján, és a lódenkabátos... a sapkáját emelgette. Izzadt. Egy izzadó rablótámadó — érezte a tanár — talán nem igazi ellenfél...

Elhatározta, hogy kemény lesz és kíméletlen. A másik még egyre beszélt, áradozott... amikor a professor hirtelen és keményen szembenézett vele, és rászólt:

— Maga merre megy? Merre indul?

Pattogott a hangja. Az iskolában vette fel néha ezt az élességet, ha kellett. Erő és határozottság szárnyalt vele fel egész a fák lombkoronájáig; a fák levelei is mintha megrezdülnének. A lódenkabátosnak megrezdült a szeme, mintha csodálkozna, hogy hirtelen egy másik ember, kemény és acélos ember lépett eléje. „Mi ez?” mondta a tekintete, és gyámoltalanul kérdezte a másiktól:

— Én? Hogy merre indulok? Hát...

Most akármerre mutat — gondolta a tanár —, én ellenkező irányt veszek!

Lassan, mint aki feladta a játszmát, az idegen bizonytalanul a harmadik völgy irányába mutatott, amerre a forrás vize lefelé ereszkedett... De úgy, mintha csodálkozna: hogyan, egyszerre vége lesz az egésznek?

— Na akkor, isten vele — szólt a tanár, és kezét nyújtott.

Igyekezett kemény lenni, amikor kezét fogtak... de mi volt az ő puha tenyere a másik markához képest? Ebben a pillanatban megérezte, hogy ez nagy, nagy hiba volt. Ez a kézfogás. Ez a buta mozdulat. Mert a másik alighogy kezébe kapta az ő tenyerét, elkezdte lassan szorítani. Mint a vas, úgy zárta körül kezét a másik marka. S mialatt a játék folyt, szinte sűgva mondta a lódenkabátos:

— Kérem, uram, ha pontot akar a dologra tenni... én eladom magának azt a forrást, odafent...

Csak a szememmel tudok harcolni... és szavakkal. Nem szabad gyengeséget mutatni! A másik most még nem követelőző, még alázat van a hangjában... de lehet, hogy a következő pillanatban...

— Eladja? Nevetséges. Hiszen nem is a magáé! Mit ad el rajta? És kérem... ne szorítsa a kezemet! Jó?

A szorítás engedett...

— Hát nem is úgy. Nem úgy adom el, nem a földet, a telket... csak a vizet... csak a vizet, a gyógyvizet, az aranybányát...

Hirtelen kirántotta a kezét:

— Nincs nálam semmi pénz!

És mintha csoda történt volna. Ő azt hitte... na most... hiszen elárulta magát önkéntelenül... a lódenkabátos azonban gonosz tekintet helyett, inkább csodálatos alázattal mondta:

— Pénz? Nem lenne rossz! De én odaadom, eladom egy doboz cigarettáért!

A forrás még zúgott odafent, mintha haragosan kiáltozna, alkudoztak, százezrekről volt szó, befektetésről, mindenről... s most... egy doboz cigarettáért!

A tanár odaadta. A cigarettát. Csak fél doboz volt. És... megint odanyújtotta jobbját. Bátran. Most már csak alázatos belesimulás fogadta. Kezét fogtak, és a másik erősen hajlott háttal, lassan megindult a szemközi völgy felé. Ellenkező irányba. A tanár meg ki a szerpentin útra. A dombhajlásnál hátrafordult, megfordult, s akkor látta, hogy az idegen óriásnak egészen kifeszlett a nadrágja. És kikandikál az alsóneműje.

S valahogy nem rémületet érzett, nem ijedtséget, hanem sajnálatot. Lehet, hogy nagy bajból került ki, nagy veszélytől szabadult meg, de pillanatnyilag nagyobbik gondja mégis az volt: hogyan ad majd számot háromórás késéséről? Mert annyi beletelik, amíg hazaér.

A hegy és a barátság

Ion Balan

Itt a hegyoldalon, távol a város fásztó és idegesítő lármájától, távol barátoktól, távol a kíváncsi tekintetektől, melyek mint hideg kardpengék próbálnak befúródni a gondolataid köré bonyolódott hálót fonó mélységes csendbe, távol mindentől, ami felvidíthat vagy felkavarhat, megborzongat a nyugalom gyönyörűsége. Sápadt arcodat könnyedén meglegyinti a friss szellő szárnya, és jócskán nedvesíti a ritkás, aprószemű eső, a kora tavasz első hírnöke. A mély csend, mint egy láthatatlan város bástyafala vesz körül, szinte tapinthatóvá válik, mint egy lagymatagon lengedező áttetsző fátyol. Az első napsugarak lopakodva törnek át az óriási hamuszürke felhőgomolyokon, melyek naphosszat rendetlenül hemperegtek a látóhatár egyik szélétől a másikig.

A tölgyfa még kopasz ágai, melynek törzséhez fáradt válladat támasztottad, időnként összeverődnek, ahogy a szél, az örök vándor rázza őket; megreccsennek néha, mintha kábult álomból felriasztva nyöszörögnének és sajnálnák a szép álmot, mely éppen a megvalósulás pillanatában minduntalan szétfreccsen. Még az emberi viszontagságokról mit sem tudó madarak röpködése sem jut el füleidhez. Valami óhajtott dolog felé figyelsz, egy régóta türelmetlenül várt zörejt vágysz hallani; amióta itt megálltál és válladat a tölgy derekához támasztottad, feszülten várod, hogy csoda történjék. És ma nem először várod. Ide jöttél tegnap, tegnapelőtt is. Sokszor jöttél ide. Attól a naptól kezdve, amikor az utolsó hófolt is elolvadt. De nemcsak pihenni jöttél. Mert minden pihenés alkalmával a várakozás perceinek elnyújtása kijózanodásba vezetett, amely lelked titkos rekeszeiből megszámlálhatatlan szálon keresztül vezetődött le belőled.

Mi vitt rá, hogy beszéljek mindezekről? Nem, nem csupán a te különös viselkedésed az utóbbi időben, nem is az a tény, hogy meg-

haragudtál rám (mennyire szeretném, ha neheztelésed nem létezne, mint ahogy sajnos fennáll). Mi vitt rá most, hogy hozzád szólok? Igen, az, barátságunk, az a barátság, amelyben te már nem hiszel, és amelyet erőnek erejével tagadni igyekszel. Meggyőződtem erről kezdettől fogva. Noha egy szót sem szóltál. Az utóbbi hónapokban makacs hallgatásba merültél. Elnézésetet kérem, de nem hittem volna, hogy ilyen makacs vagy. Habár voltam olyan állapotban, amikor a szemem vájtam volna ki, hogy a leghevesebb kínok között és lábbal tiportan gyötrődjem, de makacsnak sose hittelek volna. Egy-két, idejében kimondott szó egészen más fejleményt adott volna a dolgoknak. Könnyebben kimagyarázkodhattunk volna, és barátságunk továbbra is megmaradt volna, az igazságra támaszkodva. Igen, barátságunk készítetett arra, hogy lépésről lépésre kövessék, megsejtve emésztő eleven vívódásaidat, melyek véres körmeikkel marcangolták keserűségtől és bajoktól megkímélt életed derűjét. Sejtelmeimet egyszer igazolva látván, olyan igyekezettel kerestem ezt az alkalmat, amilyenre más körülmények között nem lettem volna képes. Lankadatlanul kerestem a négy szemközti találkozást veled, igen, mindenáron erre törekedtem. Tudtam, hogy magányosan, úgy, ahogy vágytam, csak itt találhatlak meg, ezen a hegyoldalon, ahol megálltál a körülölelő mély csendben, hogy ily módon gyűjts mindig új és friss erőt az ellenállásra gondolataid rohanó árával szemben. Mert azok nem ismernek gátat abban a pillanatban, amikor olyan szenvedélyekből és indulatokból fakadnak, melyeknek következményeit kevesen ismerik.

Nézhetsz rám, ahogy akarsz, kiálthatsz, leszidhatsz... Csak egyre kérlek: hallgasd meg, amit mondani akarok... Nem hányok semmit a szemedre. (Kérlek, bocsáss meg, hogy makacssággal vádoltalak). Mint ahogy eddig is igyekeztem, most is és a jövőben is próbállak megérteni. Éppen ezért kérlek: hallgass meg.

Mosolyogsz? Talán csak nem akarod azt mondani, hogy nem történt semmi? Hát elidegenedésed, bezárkózásod a hallgatás jégpáncéljába, megbetegedésed? Miért kellett mindennek lennie? A te mostani mosolyod ellenkező hatást gyakorolhat rám. Ez is egy bizonyosága annak, hogy nem tévedtem, amikor elhatároztam, hogy akárhogy is, beszélék veled. És nekem jólesik, kimondhatatlanul jólesik, hogy ma idejöttem... Mosolyogsz, de... Jobban örülnék, ha tudnám, hogy azért mosolyogsz, mert neked is jólesik ez a gesztusom. De ebben kételkedem... Miért igyekszel elrejtetni valamit előlem, amit kifejezetten kérek? Miért fordítod tekintetedet másfelé?... Jöjj, nézzünk szembe egyúttesen a dolgokkal, távolítsunk el minden akadályt, mely akaratumon kívül barátságunk útjába áll. Azt mondd, hogy nem tudsz meghallgatni? Miért? Látod, most is próbálsz megfutamodni az igazság elől. Mi feszélyez abban, hogy meghallgasd magyarázkodásomat? Kérlek, érts meg... El kell mondanom... Hallgass meg...

Itt a hegyoldalon, ez alatt a tölgy alatt, mely óriás homlokát most büszkén emeli egészen a hamuszín gomolyfelhők lecsüngő hasáig, itt találkoztunk akkor is. Csakhogy akkor nyár eleji nap volt; az égből mint egy keztelen kék és sima tükrű tengerből, bőségesen áradtak a meleg nap sugarak, áthatolva az enyhe szellő cirógatásától élénken susogó falevelek közti réseken. Emlékszel-e? Megálltunk, egy tréfádon nevetve. Igen, rólam beszéltünk.

Te azt mondtad, hogy nekem soha az életben nem lesz sikerem, hogy nem fogok boldogulni, és hogy nem találok el a megfelelő pillanatot, amikor magamra vonhatnám mások figyelmét. „Te, így, ahogy vagy, a saját életed áldozata vagy. Igen, egész biztos.” Ezt mondtad. Megálltunk itt, és fejtegetni kezdtük az egyes, velem szorosan kapcsolatos események fo-

nalát. Számtalan példát hoztál fel, élő és beszédes példát arra, hogy én mennyire nem megfelelően jártam el az adott körülmények között. „Túl-ságosan hallgatag vagy, nem vagy közlékeny s ezáltal eltaszítod gyakran azokat is, akiket barátainak tartasz” — folytattad gondolataid menetét. Akkor mosolyogtam magamban. Úgyszólván biztos voltam benne, hogy magad se hiszed rólam mindezt. Hát milyen legyek? Miért változzam meg? Nem dolgozom-e kielégítően? Vajon tetteim nem tükrözik-e híven, hogy ki vagyok, mennyit és mit dolgozom? Hogyan viselkedjem a világgal szemben? Hogy nekem nem tetszik a hajlongás? Lehet-e hibának minősíteni azt, hogy nem eszelek ki dolgokat, ami másnak tetszik? Vagy hogy a megfelelő pillanatban nem hozakodom elő olyasmivel, ami másnak a tekintélyét megingatná? Nevessek talán, amikor nincs min? Lábujjhegyen forogjak tán, mint egy kereplő, csak azért, hogy fel ne ébresszem valakiben a szunnyadó irigységet? Leadjam én is obulusomat a szószátyárságnak? Igen, ilyeneket kérdeztem tőled. És aztán másokra térünk át. Te igazat adtál nekem. Nem úgy volt? Noha hosszú idő telt el azóta, nem felejtettem el semmit. Egyetlen apró részletet sem tudtam elfelejteni. Hogy is feledhettem volna el azt a napot, amióta egész a mai napig nem beszéltem veled? Egyik barátunkat említetted: „Látod, próbálj csak valami olyat tenni, ami ellenkezik érdekeivel... Rád se fog nézni többé attól a perctől kezdve, amikor számot vet azzal, hogy nem vagy hasznára neki. Ő ilyen... És ez emberi dolog... Ámbár nem kellene, hogy ilyen viszonyok álljanak fenn az emberek között. A mai időkben, melyek sokféle képességet kívánnak meg minden embertől. Természetes volna, ha saját érdekeiket kissé félretennék”. Én nem feleltem azonnal. Magamban helyesltem, amit mondtál. Nagyon örültem, és elégedett voltam, hogy ilyen bizonyosságát adtad öszinteségednek... Melletted éreztem magam, a te véleményed oldalán, úgy, mint addig talán még soha.

Egy idő múlva minden megdölgölés nélkül azt mondtam: „Mi bizonyítja, hogy nem vagy-e te is éppen olyan, mint a többiek?” Most, ma, már nagyon jól tudom, hogy tréfálni akartam. Fel akartam támasztani a jókedvet, melyet mindketten annyira élveztünk. Soha, míg élek, nem fogom tudni elfelejteni szemed és arc kifejezéd. Arcod rákvörös lett. Valami szokatlan remegés fogott el, egyre hevesebben rázva állkapcsodat. Melled összcusoklott, megmerevedett. „Miért?” — kérdezted fogcsikorgatva, vacogó fogsoraid közt. Aztán elnémultál. Csak szemeid égtek, lázasan lángoltak, mint tüzes ostorcsapások, zordan és irgalmatlanul. „Igen, mivel bizonyíthatod, hogy nem vagy-e te is éppen olyan, mint a többiek?” — ismételtél én az előbb véletlenül elejtett szavakat, most már nyomatékkal ejtve minden szótagot, és hamis súlyt adva minden szónak. Ha akkor megkérdezted volna, hogy miért ismételtél meg ezeket a kockázatos szavakat, nem tudtam volna megindokolni egy szóval sem. Tisztán, egyszerűen beszéltem, minden rossz gondolat nélkül.

Hirtelen távozásod után vettem észre, hogy tévedtem. De már késő volt. A nap lankasztó melegén eltűntél a bozótban, és engem magamra hagytál a tölgy alatt. Igaz, hogy ezek után még találkoztunk. De te mindenkor szándékosan kitértél az utamból. És ez nekem nagyon fájt. Miért kerültél el? Szántam-bántam, hogy azokat a szavakat kiejtettem. De nem volt mit tennem. Kimondtam. És te megharagudtál. És ami ezután következett, csak arra volt jó, hogy még jobban haragudj. Igen, ami ezután következett. Annak ellenére, hogy akkor sem akartalak bántani. Tudod, az iskolaév kezdetének napján. Én megkaptam tanári kinevezésemet. Te a régi helyeden maradtál. Kislányom aznap töltötte be az ötödik évét. Meghívtalak ebédre, mint ahogy szokásunk volt mindaddig. Feleségem süttő-főzött. Téged jóbarátunknak ismert. Am te nem jöttél el. Még a meghívó-

mat is visszaküldted. Magyarázat nélkül. Feleségem sírva fakadt. Tőlem kért magyarazatot. Összeszidott. Hamarosan elmentem hazulról, meg se kóstoltam a főztjét. Nem bírtam semmit sem elviselni. Minden semmisség idegesített. Még drága kislányom ártatlan, szelíd tekintete is kérdőjelként követett. Pár perc múlva ajtódon kopogtattam. Otthon voltál. A szomszéd mondta. De nem nyitottál ajtót. Várakoztam egy ideig a házad előtti kis parkban. Nem tudom, meddig vártam. Egyszer csak eszembe jutott, hogy az iskolába kell mennem. Délután volt tanítás. Tehát indulni akartam. Felálltam, hogy megtegyem az első lépést. Akkor megláttalak, épp kijöttél a házból. Feléd szaladtam. De egy szót sem tudtam szólni. Te hosszan végigmértél. Úgy láttam, hogy szólni akarsz hozzám. De meggondoltad magad, és sietve elmentél lefelé az utcán. Nem mentem utánad. Nem volt semmi értelme.

Ugyanaznap este a kávéházban leültem egy asztalhoz, közel a tiédhez. Emlékszel? „Most itt a pillanat” — mondtam magamban. Figyelemmel kísértem mindent, amit tettél. A kávéház zsúfolt volt. Néhány kolléga a másik iskolából a te asztalodnál ült, és beszélgettetek. Feszülten figyeltem, hogy elkapjak valamit beszélgetésekből, a kávéházi zsongás azonban, a kezdődő ittasság hangjai a zenekar álmosító hangjaival keveredve, nem engedték, hogy kövessem beszédeteket. Azt hittem, jól számítottam ki tenivalómat. Székemmel lassan, észrevétlenül közeledtem asztalotokhoz. Te felpattantál, hogy elmenj. Egyik kolléga megfogta a karodat, erőltetett, hogy ülj le. „Mi van veled?” — kérdezte. „Semmi”. — felelted te. Majd felém fordultál: „Kérlek, ne zavarj, és menj el innen azonnal”. — mondtad. Körülöttem minden táncolni kezdett. A tükrök, oszlopok, asztalok, lámpák, poharak, üvegek, a zenekar. Minden. És ez a boszorkánytánc arra kényszerített, hogy kezemmel a fejemet fogjam. Hogy egyenesen hazamenjek.

Attól az első tanítási naptól kezdve, egy ádáz és gonosz féreg szüntelenül rágott belül. Az a tudat, hogy a legjobb barátom gyűlöl, a kérdések özönét vetette fel bennem. Egyik csodálatosabb volt a másiknál. „Hogy én a saját életem áldozata vagyok? Miért nem boldogulok úgy, mint mások? Miért nem tudok nagy ügyeket csinálni minden kicsiségből, amit első személyben mondtam? Miért hagyom, hogy egyesek kihasználjanak? Miért bírálja mindenki az én hibáimat, amikor ugyanazokat ők is elkövetik? Mit vétek én azzal, hogy hallgatok és dolgozom?” Ezekhez a kérdésekhez nap nap után még mindig újabb kérdések is csatlakoztak. Abban a zűrzavarban, mely összekuszált gombolyag módjára alakult ki bennem, és amelyre máskülönben ügyet sem vetettem volna, nem találtam az egyensúlyomat. És megint a te szavaidhoz jutottam vissza: „Te a saját életednek áldozata vagy”. Így mondtad akkor. A féreg pedig nőttön-nőtt bennem, és nyugtalanítóan terjeszkedett. Alávetett rémuralmának, nem ismert irgalmat, szüntelenül rága lelkelem nyugalmát. Otthon sem volt nyugalmam. Az iskolában sem. Akkor sem, hogyha a városban kószáltam. Akkor sem, amikor a kis parkon mentem keresztül. Az ősz beálltával még fokozódtak bennem a félreértés drágán megfizetett kínjai. Ezt követte önmagam keresése. Eleinte nem tudtam felfogni vállalkozásom valódi értelmét. Azután fokozatosan megvilágosodott előttem. Olykor-olykor mint villám hasított keresztül gondolataimon, szétvágva a sötét káoszt, egy szó: „Kell!” Tépelődésem ily módon értelmet nyertek, célkitűzést teremtettek, és a cél felé irányult minden erőfeszitésem. Tisztázni a dolgokat veled. Megértést keresni veled. Folyton fülemben csengett a szó: „Kell!” És minden körülmény között be akartam bizonyítani neked az igazságot. Hogy újra összekössöm barátságunknak azon a kora nyári napon elszakadt fonálát.

Feleségem nem tudhatta sehonnan, hogy mi történt köztünk. Jött a nyári vakáció, a fürdőhelyre utaztál. Minden úgy alakult, hogy ne legyen alkal-

mam a történeteket megmagyarázni. Ezért állított meg téged ő, pár nappal az iskolév kezdete után. Még tréfálkozni is próbált. Nekem is elmondta, hogy mit beszélt veled. Köszönöm a vele szemben tanúsított figyelmességedet. Ez a tény remélni engedett még többet is. Ez a reménység nőtt bennem napról napra, és erősített minden körülmény közt abban, hogy valamikor egyszer még henlyreállíthatjuk barátságunkat.

Ha nem lettem volna olyan eltökélt ezen az úton abban a szándékomban, hogy találkozzam veled, és elmondjam, mit gondolok ezekről a dolgokról, akkor nem is bírtam volna kitartani a jelen pillanatig. De amikor már egyszer elindultam, nem tudott megállítani senki. Szakadatlanul folytattam a keresést. Úgy, ahogy az említett féreg sarkallt. Lehet, hogy csodálkoztál leveleimen. Igaz, nem írtam alá. Féltem, hogy esetleg olvasatlanul eldobod. Mindaddig, amíg neki nem ültem az írásnak, ingadoztam. Úgy hittem, hogy nincs jogom hozzá. „Miért avatkozzam bele az életébe? Miért tegyek olyan lépést, melyet ő esetleg nem helyesel?” Így vergődtem a tétovázás szorítójában, és mondhatom, nehezen estem túl rajta. Látod? Ezek ellenére is írtam neked. Te pedig szememnyi jelentőséget sem tulajdonítottál a névtelen jóakaróknak. Azt hitted, csapda, melyet félrevezetésed végett vetettek utadba. Ez nem volt alaptalan gondolat. Főként azért, mert néhányszor már neked is volt alkalmaid tapasztalni bizonyos személyek aljas intrikáinak harapófogóját. Vannak, akik nem értenek máshoz, mint kifundálni aprócseprő valótlanságokat, hogy így elégtésék ki élvezet-vágyukat: mások szenvedését látni. Késő volt már, igen, amikor erre rájöttél. Természetes volt tehát, hogy nem hallgattál rám. Mit tudhat egy névtelen levélíró? Joggal tekintetted intrikának a figyelmeztető levelet, mely meg akart óvni attól, hogy kellemetlenségek zátonyára juss. Ha meghallgattad volna az írottakat, nem lettél volna kénytelen céltalanul kóborolni, és várni a csodát, mely csupán az öregek meséiben történhetik már meg. Mert napjaink csodáit mi magunk teremjük, a mindennapi akarások eredményei, melyek az emberek abból a forró vágyából fakadnak, hogy minél jobban élhessünk. A régvárt csoda nem jött. Könyörgök tehát, hogy higgy nekem. Barátságunk nevében kérem ezt. A levélben felvilágosítottalak a lehetőséghez képest. Választhattál, meggyőződhattél. De nem. Átadtad magad a puhaságnak, annyira, mint talán még soha annak előtte. Utána elhelyeztek innen. Annak ellenére, hogy egyike voltál a legjobb munkaerőknek. Miért? Egy kicsit te is mozgolódhattál volna. Vagy megmondhattad volna azt, amiről én írtam. Nem akartad. Mikor áthelyezésedről hallottam, rögtön értettem. Aznap este, amikor elfoglaltad új állásodat, találkoztam egyik volt kollégáddal. Azt mondta: „Nagy méltánytalanság történt veled”. És aztán elmesélte, hogyan folytak le a dolgok közvetlenül azután, hogy én írtam neked. Egész biztosan eszedbe jutott levelem abban a pillanatban, amikor számat vetettél a valósággal. Vagy nem? Ha hallgattál volna rám, akkor nem vártad volna a csodát. Az a nő már nem segíthet rajtad. Igyekezett beavatni téged az ügyeibe, és a végén faképnél hagyott. Úgy, ahogy én előre megmondtam. Azokat a szavakat pedig, hogy „te a saját életed áldozata vagy”, éppen úgy lehet alkalmazni most a te esetedre is. Mikor ezeket mondom, állítom, hogy nincs egyetlen gonosz gondolatom sem. A te szavaid, más körülmények között kimondva, valójában rád is illenek. Az a kör, melyre nekem egykor rámutattál, téged is elkerülhetetlenül az emberek rosszságának láncolatába zárt. Így te is érezted azt, amitől én nem tudok megszabadulni, noha nagy erőfeszítéseket teszek, hogy kerüljem a viszálykodást, hogy semmi rosszat ne tegyek társaimnak, hogy félreálljak, ha látom, hogy valaki emelkedni akar és én útjában vagyok. Miért álljak útjukba? Azoknak tán, akik egy pillanatra sem méltattak bennünket, ha hálánkat nem róttuk le nekik? Azoknak-e, akik valamely pozíció elnyerésére irányuló vak rohanásuk közben megfélelkeznek arról, hogy nincs joguk

keresztülgázolni társaikon, mert evvel felbátorítanak másokat, téves utat mutatnak másoknak, olyan utat, melyet már régesrég el kellett volna hagynunk mindannyiunknak. Azoknak-e, akiknek nem jut eszükbe, hogy ők is szenvedhetnek még éppen úgy, mint akiket dölyfösen lenéznek? Szerencsénk, hogy ezek száma napról napra fogy. De ugyanakkor fogy a magunkfélék száma is. Nem igaz? Az ilyen esetek egyre ritkábbak lesznek. Mert az élet a legjobb iskola. És én teljesen igazat adok a költőnek, aki azt mondja, hogy az ember csak a küzdelemben edződik, csak az élet-tapasztalat teszi erősebbé. Látod, ezért fordultam én ma vissza. Add a kez-d, és felejts el mindent, ami eddig megzavarta barátságunkat.

Így ni... Most pedig még valamit elmondhatok. Akkor, amikor meg-
betegedtél, miután elmentél új állásodba, az orvost... én küldtem. Hallot-
tam, hogy csodálkozva kérdezted: „Ki gondol most is énrám?” Hasonló
esetben, hidd el nekem, akárki lettél volna, így jártam volna el.

Végül pedig, kérek, ne mosolyogj rajtam, a napokban beszéltem a
feleségemmel. Elhatároztuk, hogy meghívjuk hozzánk az unokahúgomat.
És ő meg is érkezett a ma déli vonattal. Én is meg a feleségem is mondtuk
neki, hogy nincs semmi ellenvetésünk, ha neked biztató választ ad. Ő tud
a te kellemetlenségeidről... Azt mondta, hogy nagyon örülne, ha láthat-
na... Látod, esteledik, és ők várnak bennünket... Menjünk hozzánk...

Az alkony utolsó sugarai alig tudták áttörni a felhőréteget. Elhagytuk
a hegyoldalt, és a város felé indultunk. A parkban, az utcákon és az abla-
kokban kigyulladtak az első lámpák. Elhallgattam. Nem szóltam semmit.
Szüntelenül az ő szavait hallgattam. És a város zaját, mely avval küszkö-
dött, hogy a napot és örömeit a késő éjszakáig meghosszabbítsa. Szinte el
sem tudtam hinni, hogy kibékültünk. Szavai álomnak tűntek. Álomnak vél-
tem leggyakoribb és legkedvesebb álmomat, a kibékülést is, melyre oly ré-
gen vártam. Belevegnyülve az utcán nyüzsgő járókelők seregébe, észre sem vet-
tük, milyen gyorsan szötte sűrű, súlyos fátylát mindenre az éji sötétség.

(A „Kékfedelű füzet”-ből)

G. Czimmer Anna fordítása

Abbahagyott és abbahagyhatatlan élet

Gulyás József

*Kezdődik egy veszélyes, néma játék
kettőjük között,
alig négy lépésre Tőled és egy lépésre a folyótól...*

*Hüségeseen és kitartón játszik előtted:
visszhangozza volt galambjaid énekét,
az áldozat jeleit,
a vágy millió árnyalatát
sorakoztatja föl egy néma rendszerben...
nem méltó hozzád.
Mindent megtesz, amit csak kívánsz.
Két napig, éjjel és nappal
bohócot játszik,
gyönyörködötet önkínzó mutatványaival,
mozdulataiban egy nép,
melyet üldöznek, s évszázadok során kihál...
nem méltó hozzád.*

*Nem tud semmi okosat, semmi érdekeset
számodra,
nem lehet fölvenni a versenyt az arany csengésével,
egyetlen, első és utolsó fogalom
az élet arénájában...
Visszatér önmagához a nagy színészi terekről,
a fuvolák a nép vigasztalása,
a kürtök a vesztes dicsérete...
Abba kell hagyni mindent —
nem lehet abbahagyni, nem lehet újra kezdeni*

semmit ebben az életben...
Egyik erősebb, de nem méltó
sem a játékra, sem a szeretetre, sem az életre...
Istenben bízik és önmagában.
Két kiút van: a halál
vagy ellenkező irányok utainak a görgetése...

Elkezdett, befejezetlen és újrakezdhetetlen
szép szüreti elégiák,
elkezdett, abbahagyott és abbahagyhatatlan
türelmetlen élet,
elkezdett, abbahagyott és abbahagyhatatlan
szobrok, vázlatok, töredékek
az ifjúság nagy évszakainak a műtermekben,
félíg kész csodái egy kényszernek,
amely én vagyok
minden rétegen belül:
a ruhán, a húson, a hazugságokon,
és csak az vagyok én,
a többi unalmas, eredménytelen ismételtető játék...

Ó mennyi, mennyi arany,
és nincs, ami megóv engem a biztos haláltól.

Eltűnök hosszú időre a szerelmek színpadáról.
A háttérben homályos üzletek
titkos kijáratokkal a világ ártatlan negyedeire...
Magamnak magam előtt
az életet még egyszer végigjátszom,
lelkesen, mint aki nem tudja,
hogyan ide jut ki a dolgok legvégén...
Az északi ember tánca lassúbb,
a déli ember tánca gyorsabb,
meghalt bennem egy északi ember,
született egy déli gyermek,
a legnagyobb mai eretnek...
Messze a végzetes szokásoktól, az álkultúrától,
háttal az okos, kis üzleteknek,
a semmi, a nyomor dicséretől távol
zúgok, dübörgök lent a mélyben,
mint egy alkotó isten,
az élettől egy lépéssel messzebb,
a haláltól egy lépéssel innen...
Jobb felelen férges, bal felelen élő-holtak:
az én népem...
Az északi ember vére lassúbb,
a déli ember vére gyorsabb.
Anyám, ó, ki tudja hogyan végzem...

Aron szerelme

Sinkó Ervin

Rudolf, így hívták az én új barátomat, nem tágitott mellőlem azután sem, hogy elhagyhattuk a kórházat. Az ő révén egész sereg más fiatal emberrel kerültem ismeretségbe, munkásokkal, diákokkal és munkanélküli tisztviselőkkel. Minden szombat este ott lehettem az összejövetelükön, s hallgathattam, amint órákon keresztül olvasnak és vitatnak egy-egy broszúrát, cikket vagy könyvet. Hallgathattam, mondom, mert ha valaha helyénvaló volt a hasonlat a száraz homokról, mely felissza az eső áldását, akkor ez még senkire jobban nem állt, mint rám; hallgattam azonban nemcsak ez okból. A társaságnak szombat esténként Liza hozta a szellemi s nem egyszer a testi táplálékot is, és az ő jelenlétében kinyitni a szájam, vagy pláne egyenesen hozzáintézni egy szót, az olyan kísértések közül valónak látszott, mint amilyen az embert néha előveszi, ha hídon járva az alatta hömpölygő Szaj-nának a vizére néz. Mindig azzal az érzéssel ültem ott, mint a szélhámos, aki fél, hogy leleplezik, s vigyáznia kell, hogy el ne árulja magát. S mindig megkönnyebbülten, ha Liza eltávozott, mert ő nemigen maradt sokáig közöttünk. Mindig úton volt, mindig el kel-

lett tépnie magát valahonnan, hogy hozzánk jöhessen, és alig volt velünk rövid ideig, rá-ránézett a karórájára, mert valahol már vártak rá. De amíg ott volt közöttünk, senki se vehette le róla a szemét. Egy-egy szavával hosszú vitákat döntött el, s ha valamit megmagyarázott, soha nem volt az embernek az az érzése, hogy valami láthatatlan katedra magasából néz le a hallgatóira. Sőt mindig megmaradt annak a felfoghatatlanul világos, fiatal lánynak, aki tud ugyan a párizsi kommunről, az őskommunizmusról és a mensevikiek meg bolsevikiek közötti harcról igen alapos képet adni, de előtte vagy utána, ha kedve támad rá, bukfencet vet a szoba közepén, és büszkén mutatja be, hogyan tudja tenyerét a cipője orrára tenni anélkül, hogy a térdét behajlítaná.

— A középkorban elégették volna mint boszorkányt — mondta róla egyszer egy diák, aki valószínűleg szintén szerelmes volt bele.

Különös volt nekem hallgatni Aront. Ha átvennem a szót, gondoltam, s ugyanebből az időből való emlékeimet eleveníteném föl, nem egyikőnnyen ta-

lálná ki, hogy ezek az emlékek ugyanarról a Lizáról szólnak. Amit Áron látott, az is Liza volt, az a Liza, aki Áronnak kellett, de én tudtam, őbenne mindenki, aki közelebb került hozzá, megtalálhatta, azt találta s azt kapta meg, amit éppen keresett. S ebben az ő sokféleségében mindig igaz volt, mindig őszintén és teljesen változott át aszerint, hogy kinek a szeme melyik lelkét hívta, akarta. A szenzibilitása tette afféle mesebeli „terülj, terülj asztalkám”-má: önkéntelenül és kimeríthetetlenül mindig azt találta fel, ami a ránézőnek legjobban kellett. Mindig egy-egy emberrel való kapcsolata volt az, aminek nemcsak saját magát, de mindent és mindenki mást kegyetlen következetességgel alárendelt. Feltétlenül, skrupulus nélkül, felhők és fák gondtalanságával.

Ha azonban emberekkel állt szemben, akikkel egyszer belsőleg szakított... Apja, egykori „valóságos belső titkos tanácsos”, néneji, számszerint négyen, tradíciókhoz ragaszkodó, buzgó katolikusok és valamennyien tekintélyes minisztériumi tisztviselők feleségei — mind együtt, elkeseredetten és felháborodva küzdöttek az elfajzott legfiatalabb lány kompromittáló politikai szimpátiái s megbotránkoztató extravaganciái ellen. Liza viharos családi szcénákat s az ellene csatasorba álló sátorokat, sértéseket, fenyegetéseket hideg szemmel és azzal az unalommal állt, mint akinek a szeme előtt valami rossz, túlságosan banális filmet pergetnek le. Tőle magától tudtam, hogy egy ilyen hosszabb viharos családi jelenet alatt dolgozta ki fejében a díszletek tervét Hauptmann Takácsaihoz, melynek előadására valamelyik munkásműkedvelő csoport készült...

Amit csinált, amit szeretett, az megszállva tartotta. S mintha valami automatikus titkos zár működött volna benne s zárta volna el minden ellenkező irányból ostromló külső benyomás elől. Ha valamelyik befolyásos és magát jó pszichológusnak vélt sógora beidéztette a rendőrségre, hogy ott „ráijesszenek és észretéritsék” — hogy ilyenkor milyen lehetett, azt onnan tudom, mert nekem magamnak is meg kellett ismernem azt a Lizát, aki egyszerre süketen és vakon, önmagának hideg szobrává lesz. Ugyanaz a Liza, aki addig csupa hajlékony légység, melankólia és kislányosan félnék odaadás volt...

Velem szembe nála ez akkor következett be, mikor ő Áronnak nélkülözhetetlenné vált, s ő, nem kis részben épp ezáltal, Áronban találta meg mindazt, amit lázas tevékenységében addig hiába keresett. Addig az ő ezer ügyével, azokra hasonlított, akik naphosszat nyitva hagyják a rádiókészüléküket, mert nem tudnak a csenddel mit kezdeni. Sose voltam benne biztos. Ha azt hittem, hogy közelebb nem is lehetnénk egymáshoz, tartom — egyszerre órájára pillant, felpattan, s úgy tépi ketté a legszebb órát a gyermek barbárságával, akinek mindegy, hogy mibe vág bele, ha egyszer olló van a kezében.

Kezdetben Áron csak annyival jelenthetett többet a számára, amennyire a többi gondjaiba vett ügynél is nehezebb, legnehezebben elrendezhető ügyére akadt benne. Ha köztünk, más tucat név és esemény közt, Liza Áront is szóvá tette, s köztünk külön témaként is szerepelt, akkor csak azért, mert ahhoz képest, hogy Áron milyen kiúttalan nyomorban vergődött, Liza társasága többi tagjainak a nyomorában volt valami konszolidáltság és rendszer, mely mégis lehetségessé tette a nélkülözések között való lavírozást, a mégis-folytatásnak keserves, de rugalmas technikájú művészetét.

Áron maga ez időről így emlékezett meg:

— Az Ó-Testamentum átkai közt az első közt szerepel „*az idegen*”-ként való élet. „*És nem nyugszol meg és nem leszen a te lábadnak nyugodalma: mert ad ott az Úr néked rettegő szívet... és áruljátok magatokat szolgálul és nem leszen, aki megvegyen. És leszesz álmélkodásra, példabeszédre és csúfságra minden népeknek, melyek közé viszen az Úr.*” Ó, a szadista zsidó Isten látod, nem felejtettem máig se el, s fenéig ittam az ő átkának poharából, épp akkor, Bécsben. Idegen! S közben csak félig igaz, hogy átok idegennek lenni. Idegennek van joga luxus-hotelekben lakni, ragyogó éttermek közt válogatni, éjszakai mulatóhelyeket a maga szolgálatába állítani. Csak a nyomorhoz nem adott jogot az idegennek az éhes város. Mint valami Kain-bélyeget, mint gyilkosnak a véres ruháját, úgy kellett a rendőrség elől rejtgetnem, hogy nincs lakásom és nincs mit ennem. De arra sincs joga az idegennek, hogy dolgozzék. Egyszer Rudolf, az én első bécsi barátom, ta-

lált számomra valami kisegítő munkát szabóműhelyben. Harmadnap már közelépett fenyegető tilalommal az idegeneket ellenőrző hatóság. Ez alkalommal beszéltem először hosszabban Lizával, akinek összeköttetések egész apparátusát kellett mozgásba hoznia, hogy elkerüljem a megtorló intézkedést: a rendőrségi cellát s a kitoloncolást.

Nekem valószínűnek látszik, hogy kezdetben és azon túl is még sokáig épp Áronnak ez az elhagyatottsága, szinte egzotikumként ható gyámoltalansága nyűgözte le Lizát. Enélkül nem vált volna lehetségessé, hogy amily mértékben Liza Áron számára nélkülözhetlenné vált, olyan mértékben váltam én Liza számára mind könnyebben nélkülözhetővé. Liza nem tudott feleúton megállni. A nehézségek, amik másokat megfutamítanak, őt makacssá ingerelték. Bekövetkezett az idő, mikor már nem lehetett találkoznom vele anélkül, hogy ne halljam Áron nevét, ha csak olyan feladatokkal kapcsolatban is, mint amilyen egy télikabát vagy ingyen ebéd szerzése valamely közkonyhán, s a hangsúly, melyel ennek a számomra akkor ismeretlen embernek a nevét kiejtette, mind bensőségesebbé vált.

Liza szép, a *Wiener Werkstätte* márkáját viselő nagy kék aktatáskája eközben felismerhetetlenül kiment a formájából. Csak Áronnak nem volt elég a könyvek tömege, amit Liza fáradhatatlanul egyre cipelt hozzá. Én már csak akkor láttam, ha azzal az ő megszállottira emlékeztető, vak kíméletlenségével könyvet keresett nálam s vitt el tőlem Áron részére. Mikor már nem volt előttem semmi se kétséges, szerettem volna még továbbra is kételkedni, és megpróbáltam vallatóra fogni. Berzenkedve tépte ki tenyeremből vékony, finom csuklóját:

— Minek faggatni? Majd beszélék, ha akarok.

Nem ő, én játszottam, csak én, bűjőcskát, ha úgy tettem, mintha ezzel — s egyébként már enélkül is — még mindig nem mondott volna meg mindent. S épp ez volt az, ami által aztán az a perc, melyben „akart beszélni”, nyomon követte a mozdulatot, mellyel kiszabadította kezét az enyéből.

— Meggondoltad-e? — kérdeztem erre azzal a szálnalmas okossággal, mely ez esetben még hipokrita is volt,

mert Lizáért való aggodalmamnál erősebb volt a saját veszteségem érzése. — Meggondoltad-e alaposan?

— Nem — hangzott a válasza. — Ha lehetett volna gondolkodnom, akkor egyáltalán nem lett volna érdemes még csak gondolkodni se rajta. Szerintem, akinek választani lehet, annak nincs választani valója — s a hangja, mint mindig, ha izgatott lett, mély és hideg alttá változott. Sértésnek érezte, hogy józanságára apelláltam s elfeledkezett arról, hogy csak tekintetre is méltassa fájdalmamat. Senki olyan vak nem tud lenni a saját, de a mások szenvedésével szemben sem, mint a fanatikusok, akik tán lehetnek nagy-szerű, de ritkán jó emberek.

Liza ekkor még nem volt tizenkilenc éves, és nem láttam még soha olyan szépnek, mint a nyílt szakításnak ebben a pillanatában.

Sejtette-e Áron, hogy míg hallgatom, amint ő a Lizával való találkozásának emlékeit idézi fel, azt, amit az ő elcsukló hangja elevenít meg, én magamban a magam emlékeivel egészítem ki? Mindenképpen azonban az, amit ő élete csodájának érzett, s nem is érezhetett másnak, az én számomra nem volt megmagyarázhatatlan. Minden háttározottsága, minden kivételes energia ellenére, mellyel az a fiatal lány a világban mozgott, minden százegy ügye lármájával is, valójában szegény aranypikkelyes hal volt csak — a szárazon; végre Áronban találta meg elemét, azt az elemet, mely mindenestül elnyelte. Áron azonban csak a csodát érezhette.

— Materialista vagyok, s természetesen eszem ágában sincs hinni a csodákban — így hangzott Áron vallomása. — Érzelmi világomban azonban csoda, életem csodájaként él, míg csak élek, ami velem történt. Valaki alászállt, hogy én felemelkedjem, hogy engem felemeljen — és felemelt. Mert olyan volt ez, mint valami megfoghatatlan varázslat: aki egy voltam a legszegényebbek közül, egyszerre lett az enyém minden, minden az enyém lett. Szerelem, világoosság, cél, már nem voltam idegen, mert hazát a világban kaptam, és mindenre képes lettem, amit akartam. Helyesebben: mindenre, amit Liza akart. S mert ő akarta, hogy a legnehezebb könyvekkel is megbirkózzam, egybefolyt éjjel és nappal a boldog erőfeszítésben, hogy pótoljak elvesztett éveket, és hogy a legközelebbi viszontlátásnál megpillantsam azt az

alig észrevehető hálás mosolyt Liza arcán és azt, ahogy megnagyobbodik az örömtől a szeme, melybe sose tudtam egy pillanatnál hosszabb ideig nézni anélkül, hogy el ne fogott volna valami fájdalmasan boldog szédülés. Nehéz ilyesmiről beszélni. Liza mesteremből tanítványommá akart lenni, vezetőmből követőmmé — de ami engem illet, mindig tudtam, mindvégig tudtam, hogy ő az, aki a szárnyára vett, az ő szárnya tart. Senki még annyi jóban nem részesült, mint én — s Áron, miután letörölt homlokáról egy mély ránc fölött csillogó verejtékcsoppet, rövid szünet után mélyet lélegezve folytatta:

— Tudom, még a legközelebbi barátai is értetlenül, csalódottan néztek Lizára, akit már nem lehetett más-képp és másutt látni, csak velem és nálam. Tudom, sokan gondolták, hogy Liza hűtlen lett, egy excentrikus szeszélyéért elhagyta a forradalmat, a nagyot odahagyta a kis, személyes ügyért, a mindenki számára érthetetlen — de senki számára se érthetlenebb, mint nekem érthetetlen, hozzám való szerelméért. Liza csakugyan feleség lett. De nem úgy, hogy eldobta a fegyvert, hanem úgy, hogy engem felfegyverzett. Ez mind különös, nem is tudod, milyen különös! A képességeimet ő biztosan túlbecsülte, s engem magam is. Tévedésből azonban valóság lett, mert rámhárult a kötelesség, hogy olyan erőssé legyek, erőmön felül erőssé, mint amilyenek ő látott. Nem volt szabad megtudnia, hogy túlbecsült — minden nappal, minden vele töltött évvel több lett, nőtt, amivel tartoztam. Ha valaki, én tudom: kevesebb, sokkal kisebb ember vagyok, mint ahogy cselekedeteim nyomán látszik. Ez az: erőmön fölül éltem, mert igazgá kellett tennem az ő tévedését. S meg tudtam tenni, mert ő nem tágitott mellőlem, az ő erejéből éltem. Én tudom, ha valaki, akkor én tudom, hogy a szerelem nemcsak az ölelés és csókok örömét, hanem még ennél is többet jelent. Nem igaz, hogy a szerelem holmi harmadrendű kicsi ügy, amit csak vidéki és nagyon fiatal borbélyesédek vesznek halálos komolyan. Ha az emberi társadalom megszületése, az ember fájdalmas újjászületése bekövetkezik majd egyszer — s be fog következni —, akkor a rossz angyallal, ki pallosával az élet kertjének kapuját őrzi, a szerelem, elsősorban a szerelem fog birokra kelni. Nincs felebaráti szeretet, de van szerelem, mely

az önmagába bezárt embert úgy megnyitja, hogy maga is elámul az erőkn, melyek felébrednek benne, s azon, hogy milyen, mekkora gazdagság — élni. Én egyszerre lettem az élet mostohagyerekéből adóssá. Pardon, nem tudom, helyesen fejezem-e ki magamat, de nekem úgy tetszik, hogy épp a hála a legtermékenyebb és legtermékenyítőbb életelemek közül való. Még kevésbé tud jóllakni, mint a gyűlölet, még kevésbé tud önteltté válni, mint a jóság, s a kíváncsiságnál is dinamikusabb természetű, mindig kevesellni fogja, amit ad. Ez az, amit nem szabad elfelejteni. A szerelemmel az élethez való viszony a maga egészében megváltozik, mert idegen házakból, idegen kövekből, hideg és könyörtelen gépekből barátoddá vált az élet, te pedig mindenkinék adóssává... Nem állhattam meg mégse, hogy közbe ne szóljak:

— Áron, te rajongó, talán csak nem akarod azt mondani, hogy minden szerelem ilyen csodatevő? Nézz kicsit körül, te, a materialista, a való világban...

— Tessék? — szolt összerézzenve. — Arról beszéltem — folytatta bátor-talan mosollyal, halkán —, arról, hogy én mit gondoltam, hogy éltem, hogy éreztem akkor, azelőtt, a... a múltban — s hosszú ujjai mintha láthatatlan zongora billentyűin suhannának el, alig érintve őket, szeme pedig a távol-ha révedt. Mint aki cserepek között kotorászva visszaemlékszik, hogy milyen volt, mikor mind együtt, egyetlen szép egész volt. Így, de igazán, pontosan így. — Hanem — s mintha a hajnali világításban egyszerre valami visszataszítóan ellenszenveset fedezne föl az üres asztalok közt, a szemetes padlón, az egész helyiségben, melynek takarításához épp most kezdett hozzá, vizes vödörrel és söprűvel a kezében, egy friss és hangos köszönéssel felbukkanó kék kötényes szolga —, menjünk innen, menjünk — szolt Áron sürgetve.

IX.

A metropolis nappali élete még nem kezdődött el, de az előkészületek, mint valami gigási színpadon, már javában folytak. Mindenki és minden tudja a szerepét, a városnak nincs lámpaláza. Az utcákon már a józan nappali világítás, de az áruházak és boltajtók re-dőnyei még ünnepélyesen leeresztve

várnak sorukra, vagy pedig félmagasságban, épp csak annyira felhúzva, amennyi a helyiségek takarításához kell. Mintha a tempót az a fölényes nyugalom diktálná, mellyel az egyes épületek előtt a házmesterek az utcát sóprógetik. Az utasok a megállóknál munkahelyük felé készülve minden rendezői beavatkozás nélkül sorba, egymás mögé állnak, s ha az egyik autóbusz megtelik, szakszerű nyugalommal, mintha ráérnének, várják a következő megjelenését. Az újságáros a *bistrot*-jában a reggeli kávéját issza, s az ablak mögül diszkrét figyelemmel kíséri, hogy az arra haladók kint az utcán a faszámolyon elhelyezett újságok közt mint keresik meg a „magukét”, viszik el és teszik le az árát, az őt *sous*-t a többi, már felgyűlt aprópénz mellé. Minden megy magától, fennakadás, hangos szó és általában láрма nélkül. E kora reggeli órákban csak a gépkocsi-óriások rohannak zörögve minden irányban. Az emberek azonban, mintha csak hangsúlyozni akarnák, hogy ez az izgága rohanás kivétel, sietség nélkül úgy sétálnak át egyik oldalról az utca másik oldalára, mintha továbbra is magán a gyalogjárón mozognának.

— Az is, aki siet, úgy csinálja ezt, mintha csak lebszelne, s mintha fölötte állna annak, amit épp tesz. Az utcaseprő éppúgy, mint a közlekedési rendőr. Mindenki. Mintha valami álarcos bálon mi volnánk egyedül meztelen arccal — szólalt meg Áron.

Ekkor már jó ideje elhagytuk a Les Halles-beli kis fészket, és mentünk némán, nem is egymás mellett — Áron megint fél lépéssel előttem, sárga arccal és fázosan, két válla közé behúzott nyakkal. Úgy sejtettem, hogy nemcsak azt a fanyar fáradságot érzi, ami kicsapongásokat szokott követni, hanem valahogyan csalódott. Minthogy oly szokatlan és oly nehéz volt neki a magáról való beszéd, tán úgy képzelte, hogy szinte újjászületne, ha erőt venne magán. És miután rászánta magát, most úgy találja, hogy ez a várakozása illúziónak bizonyult. Valami más következett be: szegényebb lett, mint volt. szegényebb a közlés vágyának feszültségével. Vagy bennem csalódott? Tőlem várt valamit, amit nem nyújtottam neki? Vagy pedig az ember, míg beszél, önkéntelenül hisz a szavak mágiájában, és hogy elhallgat, akkor csalódottan érzi, hogy újra itt a régi csend, és a tények is mind maradtak mint voltak?

A napja elkezdésére készülő Párizs fölött az ég pátosz nélküli nyugalommal, kéken s oly világosan magasodott, hogy az ember még a benzinbűzös levegőt is tisztának érezte. Az egész, füsttől és piszoktól megszürkült város csillogott, mintha minden ablaka s köve közvetlenül mosdás után lett volna.

— Hová? Oda... oda le most? — tiltakoztam, de Áron, aki hirtelen elhatározással indult neki, tán nem is hallotta, s ment tovább, le a metró naptalan alvilágába.

A jegypénztár előtt asszonyok, lányok, munkások, hivatalnokok, öregek és fiatalok sora. Az ember önkéntelen irigységgel nézett az iskolágyerekekre, kik havibérleteik birtokában, tekintet se méltatva a pénztárt, magasabbrendű, kiváltságos lényekként, könnyű lábbal tűntek el megszámlálhatatlan lépcsők labirintusában, tompán visszhangzó nyirkos mélységekben. Áron az óráját, majd pedig a sorukra váró, előttünk álló utasokat nézte, s láttam s hallottam: türelmetlenségében fogát csikorgatja. Arca kemény lett, mint aki harcba indul. De ilyen elszánt annak az arca is, aki menekülésre szánta el magát. A pénztárhoz kerülve, hogy végre kezében tartotta a két jegyet, megint, s nem tudom már hányadszor, órájára nézett, majd akkora léptekkel, amilyenek még nála is megelépedően hosszúak voltak, azt a lépcsőlejáratot választotta, hol a fémtáblán irányként a *Gare de l'Est* volt megjelölve.

Tegnap érkezett Párizsba, s már utazni akar? Mért jött — s mért határozta el, hogy máris újra útrakel? Tegnap még nyilván más tervei voltak, hiszen szobát bérelt a *Hotel des Étrangers*-ben s most úgy viselkedik, mint aki hanyatt-homlok menekül.

Féltem kérdezni. Amilyen kiszámíthatatlan, magyarázat helyett éppoly hirtelen elhatározással, mint ahogy most Párizsnak, nekem is egy nyers mozdulattal búcsút talál mondani. Bár a földalatti villamos épp e reggeli órában olyan zúfolt, hogy nemcsak mozdulni, de lélegezni is alig tud az ember, Áron mégis módját ejtette, hogy zsebéből előhúzza a reggeli újságot. Két karját a szorító embergűrűből kiszabadítva, magasan az előtte állók feje fölött tartva újságját, olvasott.

Csak kiváló színészeknél láttam a mimikának ezt a sokféleségét, a hirtelenséget, mellyel arcuk kifejezést változtat. Egy csapásra a végtelenül ki-

tárukzó, feldúlt emberből csak egy igen figyelmes újságolvasó lett, egy ember, kinek minden gondolatát lekötik az újsághírek. Mintha egy ruhadarabot, melynek az imént a belsejét mutatták, egy mozdulattal a sima odalára fordítanának vissza...

Csakugyan a *Gare de l'Est*en hagytuk el a földalattit. Ott megváltotta jegyét, s megtudtam, hogy két vagy három óránk van még vonatindulásig. Nem voltam benne biztos, hogy örvendő vagy sóhajtva közli-e ezt a hírt. Az a gyanúm, hogy ő se tudta; valószínűleg éppannyira sokallta, mint amennyire kevesellte. Hangjában volt valami az olyan ember ijedtségéből, akinek már nem lehet visszafordulnia s aki látja, hogy szándéka csakugyan tette érik, mert valóban itt van már a helyszínen s hogy most már szinte magától, valóban meg fog történni az, amit elhatározott: a hirtelen elutazás Párizsból.

Áron az őfajtájabeli igénytelen emberek kíméletlenségével, az átvirrasztott éjszaka után az első, a pályaudvar peronján szemébetűnő padra ült le. Igaz, láttam, csak rá kellett nézni a sárga arcára, a mélyen ülő, kék kárikás szemére, a kimerültségnek áron a fokán volt, melyben az ember már nem érzi a fáradságát se. Ez az a kimerültség, melyben megtörténhetik az emberrel, hogy egy, a részegséghez hasonló állapotban csupa élénkség, és egyszerre, egy mondat közepén, mint-ha taglóval vágják volna fejbe, szemét, száját a súlyával meglepő álom zárja be.

— De ha három óránk van is még vonatindulásig, miért kell akkor ezt az időt olyan kedélytelen helyen töltenünk, mint amilyen a vasúti pályaudvar peronja? — kérdeztem Áront, s mert — nem csupán az átvirrasztott éjszakától — magam is némileg excitált állapotban voltam, vallomással folytattam. — Túlságosan sokat vártam, túlon túl sokat vártam hiába már életemben, s talán ezért tesz beteggé minden pályaudvar. Indulásra és érkezésre váróknak egyaránt fel van függesztve az életük, nincsenek még és nincsenek már a helyükön. Ki izgatottan, ki türelmesen, ki unottan, ki szívdobogva, mindenki csak készül, vár. Az egyetlen, ami lefoglalja a gondolatokat, az a kérdés, hogy meddig még, s a jelen csak akadály. Olyan állapot ez, melyből elsikkad maga az élet, a jelen. Pályaudvarra sose megyek

másképp, mint úgy, hogy lehetőleg utolsó percben érkezzem. A pályaudvarok atmoszférája az ideiglenesség, s nekem ez maga az irtózat.

— Ez azért van így, mert ti szépírók... — ó bocsánat! — mert te nem szereted, ha szemtől szembe kell nézned a valósággal. A vasútállomás? — s Áron éles nevetés után látszatra a higgadt elbeszélés hangján folytatta: — Nekem imponálnak a muzulmánok, akik városaikban a temetőket nem hogy nem kerítik el, hanem hagyják őket az élők utcái közt terpeszkedni. Bent az utcák között egy-egy ilyen temető az alig térdig érő turbános fehér sírkövekkel, mint valami birkanyáj, melynek a halál a pásztora. Te, úgy látszik, amellett vagy, hogy külön kerítve s lehetőleg messze, a városon kívül legyen a temető. Természetes, hogy ez így higiénikusabb, de az eredeti ok alighanem a saját „ideigleneséged” tudatától, a haláltól, sőt a halottaktól való futhatnáságod. Holott...

— Mi köze ennek ahhoz, hogy utálok a pályaudvarok atmoszféráját? — vágtam Áron szavába. Ingerelt a gúnyos árnyalat, melyet hangjában fedezni véltem.

Áron megfogta a karom, s leültetett a padra maga mellé.

— Nem szereted a vasútállomást, pajtikám, mert brutálisan azt érezted veled, amit úgyis érzel, és szeretnél nem érezni. Szeretnél elfelejteni, hogy te is, te is mindig vársz valamire, s mindig futsz valami elől. Az orrod alá dörgöli, amit másutt, például a szobádban ülve könnyebb elfelejteni. De megfeledkezni valamiről és megmástitani valamit, az kettő. Mindig úton vagy, akkor is, ha a szobád nem mozdul, ha nem is fest úgy, mint a vonatok.

Minden útban van, s a dialektika nem holmi tudományos tréfa, sajnos. És megérkezni — s megint felhangzott a különös éles nevetése —, én vagyok rá a példa, megérkezni valahová annyit jelent, hogy új állomást találtál — elutazásra. Ertjük mi egymást, pajtikám — s behízeglő mosollyal tette kezét a vállamra —, no lám, valld be, egyebektől eltékintve nem is olyan rossz itt. Van saját külön padunk, s ha így beérjük egymás képének látványával, mintha saját külön házunkban, vagy legalábbis személyes fülkénkben üldögnénk... S miért ne felejtjük el, hogy vonatra várunk?

Előttünk, mintegy válaszul, dübörögve bukkant fel egy utazóbőröndökkel megrakott kézikocsi, s a hordár mellett, aki toltá, egész sereg ember, elől férfiak — túlságosan vasaltak, túlságosan jól öltözöttek ahhoz, hogy franciák legyenek, s kissé mögöttük, külön csoportban, hölgyek. Valami okból izgatottak és, különösen a hölgyek, nagyon hangosak voltak, gesztikulálva kiabáltak a hordár fülébe. Talán nem is kiabáltak oly nagyon, csak a hordár csendes nyugalma által hatott a hangjuk annyira lármásnak. Mögöttük újabb kézikocsi bőröndökkel, utasok, megint hordár, s minden lármát túlharsogva, mozdonyával, mintha egyenesen a mi padunknak tartana, félelmes méltósággal rohant be az állomásra egy vonat.

Aron nem hagyta magát. Átvette két lábát a padon, a világnak háttal s arccal a fal felé fordulva két alsókarját a pad támlájára támasztva, furfangos mosollyal, önelégülten kérdezte:

— No, mit szólsz most? Hát nem a mi külön fülkénk ez itt? Lám, kövesd a példámat, és ha következetesen nem nézel hátra, oly zavartalanul beszélgethetünk, mint nagykövetek, akik értenek hozzá, hogy szép helyeket választanak ki megbeszéléseik színhelyéül. Mintha csak a Riviérán ülnénk, vilámban, nyitott ajtó mellett, s ami behallatszik hozzánk, az a tenger zúgása — mondta, s aztán fényes szemével rámnézve, hirtelen újra elborult arccal, lassan tette hozzá: — Plágium ez is. Lizával ültem így egyszer egy vasútállomáson, háttal a sürgés-forgásnak. Gondold, hogy tengerzúgás, és akkor nem fog zavarni — mondta Liza. Hidd el, kérlek, hidd el, különös, szerfölött különös az, ha az ember minduntalan rajtakapja magát, hogy még az is csak emlék, amit gondolt. Most is csak utóbb jutott eszembe, hogy őt ismétlem. Szerfölött különös — vagy nem? No, mondd!

Riadtan nagyra nyitott, várakozó szemmel nézett rám. Keztem hozzá szokni a hátunk mögött nem szűnő csoszogáshoz, lőtás-futáshoz. A hangok összevisszasága egyhangúan kísérelő zúgássá vált, s a padtámlát Aron példájára karfának használva, itt ülni még csak kényelmetlen se volt. Pár perc után, s különösen, hogy Aron újból beszélni kezdett, arról is megfeledeztem, hogy vonatra várunk.

Aron sietség nélkül, időnként pillanatokra elhallgatva, valami olyan szabadjára eresztett lassúsággal be-

szélt, mintha ő is elfelejtené, hogy vonatja közben egyre közeledik Párizshoz. Holott nyilván tudatában volt, hogy búcsúzik. Epp őtőle tudtam meg, hogy nemcsak tőlem, még valakitől búcsúzott. Ha nem pályaudvaron ülünk — a kicsit életlen innen, kicsit életlen túl-nak ebben a kőszénzagú mágikus izalmában —, másutt tán képes se lett volna rá, hogy annyira mindenről beszéljen, mint ahogy itt, ha erőfeszítés árán is, de megtette.

X.

— Nem tudom, nem tévedek-e, de úgy emlékszem, hogy épp te voltál, aki egyszer igen érdekesen magyaráztad meg nekem, hogy minden műfordítás szükségképpen kudarcral végződő kísérlet. Homérosz csak egyféleképpen, csak a maga eredeti nyelvén, eredeti formájában önmaga, s arra akartál rábeszélni, hogy tanuljak görögül. Sajnos, erre sose volt alkalmam, de nem ez a fontos most, hanem amire jól emlékszem, mikor azt kérdeztem, miért gondold, hogy hú fordítás sem adja vissza a lényegét, te azt felelted — s ez a fontos, erre jól emlékszem: — Valamit csak lényegileg visszaadni azt jelenti, hogy épp a lényeg sikkad el, mert az árnyalatok összességén múlik a tünemények sajátos, egyszeri egyénisége. Nekem úgy rémlik, hogy a lényegesnek és az árnyalatoknak egymáshoz való viszonyát illetően határozottan fején találtad a szöveget. Bizonyíték rá, hogy most visszagondolva arra, amit neked a boldogságról beszéltem, mellyel Liza ajándékozott meg engem, elégedetlen vagyok magammal. Mintha hazudtam volna. Nehéz beszélni, egyébként az ember nem is tudja, milyen nehéz. Mondd, kérlek, komolyan kérlek, mondd meg, vajon ha te megírsz valami művet, az-e az érzésed, hogy sikerült valamit szóba foglalnod, vagy pedig csak az, hogy valamiről jól beszéltél? Nekem legalábbis most úgy tetszik, hogy a kettő közt óriási a különbség. Egyáltalán lehet-e valamit szóba foglalni, például egy nap, például tizenöt év örömeit, küzdelmeit, feszültségeit, szóba foglalni valamit, ami nappalok és éjszakák, percek hosszúsú, hosszú sorába volt foglalva, ami könnyű és nevetés, hús és vér volt? Kezdek rájönni: az ember hazudik mindig, ha ahelyett, hogy szóba foglalna valamit, csak beszél valamiről. S mintha árulást követne el azzal

szemben, akiről beszél. Az a jó a zenében, hogy ott a közeg és az, amit kifejez, megbonthatatlanul egy — de mit tegyek én, aki még csak fütülni se tudok?

Mindezzel csak azt akarom mondani, hogy a magamfajta ember könnyen a szavak kelepccéjébe kerül, ha bizonyos precizitással kellene személyes természetű élményeket tisztázni. Ha például valami olyat mondtam, hogy boldog voltam, ostobaságot, épp akkora ostobaságot beszéltem, mintha az ellenkezőjét vagy azt állítottam volna, hogy tizenöt év minden éjszakáján nevettem álmomban.

Nem lehet sok-sok ezer legkülönbözőbb felindulást, élményt, szorongást, bánatot, elragadtatást és eseménytelenséget valami egyénietlen, túlságosan általános szóban összegezni, mintha számokról volna szó, miket közös nevezőre lehet hozni. A boldogság, akár a távoli múltba, akár a jövőbe vetíti az ember, afféle mítosz. Ösztökélő vágyként él a lelkekben, nyilván szükség van rá a biológiai, a történelmi emberiségnek, de ettől függetlenül semmivel se realisabb, mint a kecskelábú nagy isten, Pán vagy Armida kertje és az incselkedő, csalétkeket termő fantázia más hitregéi. Szép mese — de még abban se vagyok biztos, hogy szebb-e a valóságnál. Könnyebbnek mindenestre könnyebb.

Nem fogom meghamisítani a múltat azzal, hogy ráruházok egy boldogságot, mely legmélyebb meggyőződéseim szerint teljesen önkényes és az élők világára egyáltalán nem alkalmazható terminológia. Amit azonban megmondhatok anélkül, hogy életem utolsó tizenöt évének egyetlen órája is meghazudtolhatna: szerettem élni. Egyszer se meginogva, egyszer se. Fájdalmi és veszélyei közepette is világos hálával szerettem az életemet. Hazugság, hogy az ember boldog lehet börtönben. De miért kellene boldognak lenni? A fontos, hogy se börtönben, se más fájdalomban, se merüljön fel benned a kívánság megfutamodni, nem folytatni tovább épp ezt a te életedet. S nemcsak, hogy ez a kívánság sohase kísértett, de a legkülönbözőbb motívumok sokszor viharos hullámszáma közben, mint valami szonorus, fényes búgás, állandó alaphangként jelen maradt, kísért, legsötétebb órákban se aludt ki bennem — a hála.

A hála, ez az az érzés, mondhatnám, ez az az állapot, magatartás, melynek még létezéséről se volt sejtelmem, míg

Liza úgy el nem árasztotta vele életem szürkeségét, hogy eggyé vált velem, mint ahogy egy velem a bőröm. A falat az ízét, a dolgok a színek tündöklését, a szem a fényét s a szív az erejét tőle kapták. Mit nem értesz? A hála a gazdagság, mely egyre gazdagított, a hála az anyám iránt, akit nem érdemeltem meg, az utak iránt, melyeket bevándoroltam, hála Marx, Lenin, a könyvek, a barátságosan rámnézó szemek iránt, a milliók iránt, akik ugyanazért haltak, halnak és élnek, amiért élnem szabad nekem is, hála a lebírhatalatlan emberiség iránt a rettenetes és csodálatos nagy múltjával és azért, hogy a földön munka folyik, és mezők vannak, és tengereken hajók, és városokat építettek — és hogy néha úgy tűnik fel nekem, hogy még a zenét is meg tudom érteni, melytől pedig eleinte, mikor Liza hangverse nyekre kezdett vezetni, nem túlzok, úgy megjedtem, mint aki őserdőben érzi, hogy eltéved...

Összevissza beszélek, de talán megérted: nem közömbösen és nem irigyen, hanem csodálkozva, mondhatnám áhítattal nézni arra a felmérhetetlen Egészre, melynek bár kinlódó, de mindig eleven részeként tudod, érzed magad — vagy sose közömbösen, sose irigyen, de mindig vágygal a szemedben, és minden pórusodban szeretni az ajándékot, melynek neve élet: ez az a hálás magatartás, melyről én beszélek. S az embert, aki így résznek érzi magát, emészti a kívánság, a kíváncsiság mindenben részt venni, átfogni, minden részletében ismerni, próbálni, élni az Egészben. Kíváncsiság nélkül nincs, nem volna ember az ember — árulta el nekem titkát az én bölcs rabbin. S én a titoknak végére jártam, s ha ma olyan szemekkel nézne valaki énrám, valaki, aki olyan gyermek, mint voltam akkor én: — Fiacskám, ne félj, az ember kíváncsisággal, kívánsággal vált emberré, ezért elválaszthatatlan tőle, ezért feltétele az emberi létnek a boldogtalanság, mondanám neki én. S hozzáteszem: ez az, ami szép az emberben, de ez csak szép. Ami azonban az emberben a legszebb, hogy míg azt hiszi, hogy a boldogságért harcol, vállójában, küzdelme eredményeképpen csak újabb, magasabbrendű boldogtalansággal cseréli fel az előbbi. A gyomra éhsége helyett, ha majd kielégítette, a szíve s a szelleme új erőre kapott éhsége fogja új gyötrelmekkel megajándékozni.

„Nem telik be a szem látással és

nem telik be a fül hallással”, és ezzel igazat mondott a Prédikátor az ő könyvében. De nem igaz, amit állít, hogy ezért „minden hiábavalóság”. Ha szem a látással, fül a hallással be tudna telni, akkor volna csak hiábavalóság minden. Mint ahogy nem volna harcolni se érdemes azért, hogy egy ezeréves általános, ásitó vikend korszaka következék be...

Forradalmároknál nem gyakori a férfi és nő viszonyának az az életre szóló formája, melyet a mi, a Liza és az én közösségem jelentett. A forradalmár életében a szerelem az életnek csak afféle mellékproduktumaként szokott számbajönni; az én esetemben azonban az, ami életem eszmei, harci pátozát teszi, össze van növe ennek az életnek erotikus pátozával, egymást táplálják, egy tüdővel lélegzenek. Egyszerre lepett meg az a megismerés, hogy az élet élvezet avval a megismeréssel, hogy az élet feladat. Lehet az ember ennél gazdagabb? De boldog? Senki se oka több és erősebb fájdalomknak, mint épp az, aki legtöbb és legerősebb örömeinknek is forrása. Egyszerre voltam legboldogabb és legboldogtalanabb.

Nem, nem vagyok lázas, nem beszélék félre. Az idegeim ugyan kissé feszültek, de a fejem világos. Tudom, az én tapasztalatom érthetetlen azoknak, akiknek szemében a szerelem nem több, mint a cerebrális ember kirándulása az animális örömök ősi világába. Intermezzo, mint ahogy komoly ember is időnként játékosan kedvét leli abban, hogy valami balgaságot köveszen el. De mert komoly ember, igyekszik elkerülni, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítson neki, mint más ilyen, emberi voltunkkal együtt járó inkonzekvenciáknak.

Abban a környezetben, melybe Lizával való találkozásomig voltam zárva, a szerelem nemcsak hogy nem komoly dolog, hanem egyáltalán nem szerepel az életben.

A gettó társadalmának struktúrája a családot olyan abszolút hatalommá teszi, annyira az élet egyetlen lehetséges formája, hogy kivülről csak vákuum van. A gettó általában csak a hitvesi szeretet formájában tud a szerelemtől, s ennek az individuális szerelemhez annyi a köze, mint a kötelesség, a domesztikált szelídség melegének a shakespeare-i elementáris szenvedélyhez. Én, látod, ennek a gettónak vagyok a gyermeke, s tréfásan, ó, régen egyszer, maga Liza mondta nekem:

— Alig túl a kamaszkoron, feleséget vettél, s ezzel be is fejezted tapasztalataid a szerelemtől. Hátha nem is tudod, hogy mi a szerelem?

— Emlékszem a nevetésére. Úgy nevetett, hogy nedves lett és még csillogóbb lett a szeme. Olyan dolgokban, amiket nem tudok biztosan, könnyű elhítni velem, hogy tévedek. S valóban épp én, akinek szenvedélye a kíváncsiság, én, aki mióta eszem tudom, oly éhes voltam az életre, hogy éreztem minden hajamszálában a vágyat, hogy faljak, habzsoljak — én talán keveset, kevesebbet tudok a szerelemtől, mint a szerelem nomádjai s mint azok, kiknek számára a szerelem csak kirándulás animális örömök ősi világába? Mindent, amit tudok, szeretnék biztosan tudni. Olyan biztosan, hogy tűzbe merjem tenni érte a kezemet. Gondolkodtam a kérdésen, mely csak tréfa akart lenni. És azt hiszem, hogy ez rá a felelet: azok, ők sok mindent tudhatnak, amit én nem tudok, de amit én tudok, azt ők nem tudhatják.

Mi az a különös, amit én tudok? Drága tudás, és körülbelül így foglalthatnám szóba: nem az örömök mennyiségén s nem a szenvedés hiányán, hanem azon múlik minden, hogy az élet minden vonatkozásában, minden aktusodban, legkülönbözőbb megnyilvánulásaiban is egy legyen, ne tákolmány. Ehhez képest minden más majdnem mellékes. Ó, igen, tudom, elhiszem, hogy vannak, biztosan vannak könnyű boldogságok, s eszem ágában sincs pálcát törni felettük. Annál kevésbé, mert a kevesek közül való vagyok, akik képtelenek rájuk, aki soha még, egyszer se kóstoltam üzüket. Arról beszélek, amit én tudok s ahogy én tudom. Arról a szerelemtől, mely nem kirándulás, hanem állandó jelenléttel úgy egy veled, börtönben, meetingeken, illegális munkában s még akkor is, ha egy könyv mellett ülsz, ébren és álmodban éppúgy jelen van, mint ereidben a véred. Ez a szerelem, még ha legboldogabb is, akkor se jóllakott. Aki szeret, annak istennek kellene lennie, mindenhatónak, s akkor szerethetne boldogan. De minthogy aki szeret, az csak ember, senki nem érzi magát koldusabb szegénynek, mint az, aki szeret. Igen, vannak, biztosan vannak könnyű boldogságok, de vannak fájdalmak is, amiket semmiért a világban be nem cserélnék. Vannak szenvedéseim, melyeknek elmúlásával mindenem elmúlna.

Megijeszt azonban a gondolat, hogy

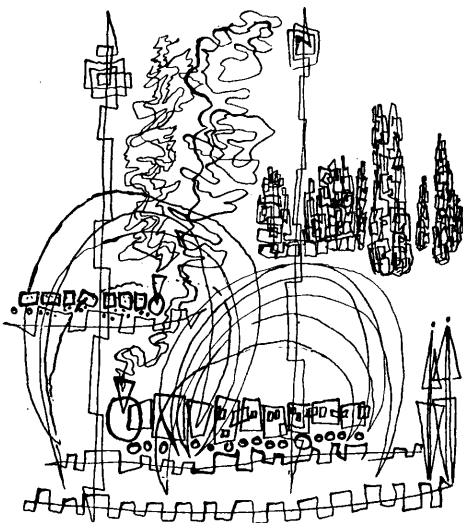
félreérthetnél: hidd el, eszem ágában sincs, hogy a szenvedést dicsérjem. Nem dicsérem, csak nem félek a szenvedéstől, mert nem félek az élettől. S ez az, amit a szerelemtől, ezt is Lizától kaptam: örömről és bánaton túl, az élet kifáraszthatatlan gazdagságának az érzését.

Amit szeretek a életemben, az: hogy egy fából van faragva, s nem lehet, nincs rá módomb, hogy ne beszéljek mindenről, ha valamiről beszélek. Nincs pártmunkám és nincs szerelmem egymástól elválasztva. Látod, ugye igaz, hogy különösen az első időkben a mi embereink mind kicsit értetlenül s némileg gyanakodva néztek a mi közösségünkre. S tán épp ezért éreztem, hogy rám hárul a feladat, igazolni a szerencsémét. Ez tett rá képessé, hogy elképzelhetetlen erőfeszítés árán, aránylag rövid idő alatt megtanultam tájékozódni politikai kérdésekben. Sikertől elérnem azt is, hogy a Párt egyre komolyabb feladatokra ítéljen méltónak.

Akkor, a huszas években, Bécs aféle központ lett, ahonnan Magyarországot és a Balkánt, az ottani illegális mozgalmakat kellett segíteni, anyaggal ellátni és szervezni a kapcsolatokat. S mikor a Párt Pestre, Bukarestbe vagy Szalonikibe küldött engem, eleinte futárként, majd nemcsak ebben a minőségben, ez éppúgy jelentette, hogy végleg megtaláltam a magam helyét s a magam egyre táguló nagy közösségét, mint ugyanakkor az újabb és mindig erősödő kapcsolat Liza és köztem. Mindent, azt is, amit nem lehetett együtt végezniük, egymástól buzdítva, erőnket egymás erejétől is kapva, a közös életünket mindig gazdagodóbb léttel gazdagítva, együtt tettük.

Bármít gondoltam, bármít láttam, bármít éltem át, úgy éltem át, hogy vártam, közölhessem, megoszthassam vele, s enyém csak azután lett, csak akkor, mikor már kettőnké s nemcsak az enyém volt.

A bibliai könyvekben, kezdve Ádámon, aki megismerte feleségét, Évát, valahányszor férfi egyesül nővel, következetesen visszatér a szó: megismerni. Mint tudod, az úgynevezett szent könyveket épp annyi joggal lehetne prűdériával vádolni, mint Francois Rabelais-t, akire különben szintén Liza hívta föl épp itt Párizsban a figyelmemet. A héber szó, mely a megismerést fejezi ki, etimológiailag a kézről ered, azt is jelenti: kézbe venni, tapintani. Nem találod, hogy ez

Sáfány Imre szövegrajza

nagyon érdekes? Én azonban csak azt akarom ezzel mondani, hogy — ez esetben egyetérték a materialista bibliával. Szegény, fantáziátlan alábecsülése a testnek az a hiedelem, hogy a gondolat, a szavak és a szem legnagyobb ereje is többet adhat, közelebb hozhat, megteremtheti azt a közelséget, amit a testi találkozás teremt. Nem fogod, nem fogod fel, nem fogod át egészében a nőt, akit szeretsz, amíg a kezéd, a tested nem szabadította fel félelem nélküli odaadásra, arra a szemérem félelmét levető végső intimitásra, mely még a meztelenségét is meztelenebbnek szeretné.

Neked nem tűnt fel? Én most veszem észre, hogy csak arról beszélek, énnekem mit jelentett Liza. És Lizának én? Hát hadd mondjak ki valamit: nem tudom. Érted: nem tudom. Érted, mit jelent az, ha én mondom, hogy nem tudom. Milyen nehéz az embernek megértetni magát! Bocsáss meg, nem a te hibád. Az embernek nem könnyebb saját magát megértenie... Hallgass ide. Mindenki másról, akiről annyit tudnék, mint öröla, úgy érzénem, hogy ismerem, hogy már jobban nem is lehet. De ami mindenki másnál több, mint elég, az annál, akit szeretsz, kevesebb a kevésnél. Ádám nem ismeri Évát, míg nem hál vele — de miután „megismerte”, ráésszám, hogy a nő, akinek testét testéhez szorította, ismeretlenné vált a számára. Mit adunk egymásnak? Az egymás iránti vágyat.

S teljesülés, ha a vágyak egymásra ismervén, vágy vágyba hal. De a gyökér, a gyökér egy egész külön messzi kívülről megközelíthetetlen saját múlttal külön magányos magában marad. Kívánság és kíváncsiság odáig el nem ér. Fájdalmasan heves az ölelés, mert elérhetetlenek vagyunk egymásnak. Ki elérhetetlenebb, mint az, akit még akkor is szeretnénk hozzánk még szorosabban közelvonni, mikor két testünk között már semmi sincs, csak a vágy, melyben összetapadunk? Érted?

XI.

Magas homlokát sűrűn fénylő apró verejtékcseppek borították el. Valószínűtlenül sápadt, megnyúlt arcán éles körvonalakkal piros foltok gyulladtak ki. Úgy tett, mintha a homlokát akarná a keze fejével megtörölni, de féluton tétovázva állt meg, majd lehullt a karja. Behunyta a szemét, mintha gondolkodna, hogy mit is akar. Majd hirtelen, mint aki feleszmél, nagyra nyitotta szemét, s felém fordult. Zavartan fodrozódó, futó mosolylyal.

— Eh — szolt fejét megrázva, s felállt. — Menjünk, jó?

Belémkarolt, és hogy most megint szembetaláltam magam a fényes sínekkel, és a boltozatos pályaudvar lármája zsvajogva visszhangzott körülöttnk, úgy voltam, mintha padunkkal s azzal, hogy már nem a fal, hanem arccal megint a tarka világ felé fordulunk, a magunk külön intim szobáját, védett fészket hagytunk volna messze magunk mögött.

Aron azonban se látott, se hallott. Homlokát mély ráncokba szedve nézett maga elé, feje mélyen előrehajolt, s a háta még jobban meggörcbült. Egyszerre úgy megrándult karja a karomban, mint akit váratlanul erős áram ütés ér.

— S ha mégis minden másképpen van? — szolalt meg rám, de valójában a gondolatra meredve. — Ha minden másképpen van, s nem úgy, ahogy mondtam? — ismételte, s nem érezve el karomat, húzott magával. — Ne álljunk meg, sétáljunk. Sétálgassunk, felalá. Szóval, talán minden másképp van. Talán én is egy leszek azok közül, akik meghalnak anélkül, hogy tudnák, anélkül, hogy megtudták volna, mi a szerelem. Meggyőződés, hogy milliókra rúg azoknak száma,

akik megöregednek anélkül, hogy valakit elragadtak volna a csúcsockig, hol elolvadnak a fájdalommal a gyönyörtől különválasztó határok. Talán egy vagyok azok közül, akiknek megadatott, hogy ezt kapják, de nem adatott meg, hogy adni is tudják. Mert nem tudom, hogy mit tudtam adni, csak azt tudom, hogy én mennyit kaptam, s ez oly sok, oly tömördek, hogy csak egy volna több: a biztonság, hogy megvan az én szerelmemnek is ez az ajándékozó hatalma. Mit ér egy meg nem osztott üdvösség? Ami nem azt jelenti, hogy a szerelem önzetlen. Ördögöt önzetlen! A lehetetlent akarja: üdvözíteni, akit szeret, de nem azért, mert csak az a fontos, hogy boldog legyen a párod, hanem mert az a fontos, hogy te légy az, aki által boldog. Így van, igazán így... s azért van így, mert nem bírod ki a gondolatot, hogy valami is benne nélkülöd legyen, hogy valamivel szemben is te külön, magadban, egyedül légy. Féltékeny vagy minden emlékére, melyben még nem voltál jelen, féltékeny nem azért, mert kételkedsz az ő szerelme nagyságában — nem, olyan örült nem vagyok —, hanem mert kevesled a saját szerelmed hatalmát, fáj, hogy — hadd mondjak valamit, ami örülten hangzik —, hogy nem a lányod, hogy te lettél volna a gyerekkora, az első játszótársa, első tanítója — és... Egyszóval a szerelem nemhogy nem önzetlen, hanem inkább kannibáli...

Ez a fajta féltékenységek az egyetlen, ami ismerős nekem, de ez aztán ismerős. Ez a féltékenységek, nem ismer múltat, befejeződöttet, mint ahogy az nincs is. Mit mástól kapsz, vagy mit mástól kaptál — nem ugyanúgy, egyformán tied? S ez a féltékenységek úgy érezteti veled a nélkülöd történet múltat, mint begyógyíthatatlan sajnást.

— Mit mástól kaptál, én vesztettem el — mondtam meg egyszer Lizának, az egyetlen alkalommal, mikor rászántam magam, hogy erről beszéljek. Egészen kannibál csak lélekben vagyok, tehát soha többet ez szöbe sem került. De minden évvel, mennél teltebb, gazdagabb lett a közös életünk, annál többet foglalkoztatott, kínozott abszurd nosztalgiával az, ami előtte volt, ahol nem én voltam... Ez az az átkozott kíváncsiság? Lehet, de ez esetben csakugyan átkozott, mert mindörökre enyhülés nélkül marad. Aki engem tanított a csókra, annak azt a csókját sose fogom érezni, mellyel ta-

nulta a csókot. Nem tölem kapta a karoló karját, s nem énnekem köszönte első asszonyosolyával a megismert títot. Érts meg, fontos, hogy megértsd: gondolataimban, nosztalgiaimban nincs jelentősége annak, akitől kapta — ezt a féltékenységet nem ismerem — ami azonban seb, az, hogy nem én, s hogy a z t én soha neki adni nem tudom.

Hencegtem, hogy az egész életem egy fából van faragva, de talán ezzel sincs úgy, ahogy mondtam. S most a szerelemről tán csak azért beszélek ily sokat, mert csak az éhesek beszélnek sokat a kosztról, a gazdagok csak eszik — előtérben, döntő szempontként, aminek természetesen minden mást alá kell rendelni, a pártmunka állt. Ennek jegyében talált rám Liza, ennek jegyében tartottam meg. Ha két megbeszélés között akadt egy szabad óráim, siettem Lizához, tíz meg tizenöt év után nem kevésbé lélekszakadva, mint együttlétünk első évében. De mikor végre nála voltam! A tanácskozásról számoltam be, melyről jöttem, vagy melyre készültem — vagy ő fogadott azzal, hogy véleményemet kérte mindenféle személyazonossági dokumentumokról, amiknek a fabrikálása az ő dolga volt. És a csók, amivel üdvözölt, mikor jöttem, és az ölelés, mielőtt megint elváltunk — mintha futás közben megáll az ember, hogy lélegzetet vegyen és máris rohan tovább. Ha nem is voltam bezárva, akkor is úgy volt, mint a börtönben, hogyha engedélyt kapott látogatásomra: rácson keresztül láttam, hallottam. És ő — akárcsak azok a finom angol szövetek, amik nem gyűrődnek — mindig formában, elpusztíthatatlanul frissen. Hogy győztem volna erővel az ő ereje nélkül? Az erő, amit a szerelmünk, az ő szerelme adott, a szerelem maga a harcos akarat energiájává változott át. És a harc megint a szerelmet táplálta tartós, állandó feszültséggel. Mindig ütközetre, mindig menekülésre készen, szerelemnek és harcnak e szétbogozhatatlan egységből soha szerelmünk vakációt nem kaphatott, hogy egyszer külön, csak magunknak, csak magában legyen.

A börtöntől mindig nagyon félttem, mert a börtön azt jelenti, hogy soká kell várni, míg megint egyszer fejemmel az ő vállán ébredek majd reggelre. De együtt, vele együtt a legrosszabb, a túlságosan nehéz is könnyű,

csodálatosan jó volt. Talán a nagyon kevesek közül valók vagyunk ő és én, mi ketten, akik tudtak volna boldogok lenni — ha lehettek volna! Volt úgy, hogy lehattunk, voltunk szerelmi vakáción is, voltunk, s a színhely nem Tahiti, bár némileg *à la campagne* volt... Ez 'akkor történt, mikor, idestova négy éve már, valahol a Balkánon a rendőrség, hál' Istennek teljes joggal, úgy találta, hogy számára nem kívánatos elemek vagyunk, börtönbe dugott, majd kísérettel vonatra rakott bennünket. Pontosan tíz napig voltunk úton. A rendőr, akivel útnak indultunk, csak pár álmomást utazott velünk, csak odáig, ahol megint volt börtön, melynek átadhattott. Ott másnap új rendőrt adtak mellénk, az megint csak a legközelebbi börtönállomásig kísért el, ott megint megháltunk, s reggel újra új rendőrrel keltünk útra — s így ment nap nap után, mindvégig, míg a határhoz nem értünk. Rendőreink igyekeztek minél hamarabb visszatérni, lehetőleg még aznap s számunkra kis falusi megközségi börtönöket is elég jó vendégfogadónak vélték, csakhogy ők minél hamarabb megint saját fészükben ülhessenek asztalhoz. S jól tették, mert az ilyen kis helyeken nincs külön nőzárka, s mi ily módon szépen, szorosan egymás mellett nyújtózhattunk, a következő reggelig a priccseken.

Egy helyütt, már közel a határhoz, a községi börtön zárkájában mindössze hárman voltunk, rajtunk kívül csak egy nyurga fiatal cigány, világított a szemefehérje meg a foga. Kezén-lábán nehéz vasban, mert lovat lopott. Valahányszor nyílt az ajtó, remegni kezdett, mint akit hideg lel, s ahogy a földön guggolt, igyekezett, amennyire a középkori nehéz láncok engedték, fejét a térde közé rejteni. Akár a bakter, akár csendőr, akár rendőr nyitott be, egyik se mulasztotta el, hogy hajába ne markoljon, s úgy húzza föl a fejét s vágjon vagy rúgjon csizmával a képébe. Ha temetesen valaki hangosan füttyülni kezdene, a gyászolók nem néznének rá másképp, mint a magántulajdon bosszúálló szellemeinek ez az áldozata nézett bennünket. Akkor vetjük észre, hogy vidámak vagyunk. — Nászút államköltségen — mondta Liza, vagy, nem tudom, talán én mondtam. Biztos azonban, hogy mind a ketten így éreztünk.

Tessék, lám, túlságosan megkapod azt, amit akartál: egy beszélgetést,

mely nem objektív eszmecsere, mint ami ellen találkozásunk elején tiltakoztál, hanem személyes szó — túlságosan személyes, túlságosan sok a jóból, mi? Őszintén hálás vagyok a türelmedért. S hogy valamit mégis profitálj, hátha profitálsz belőle mint szépíró, hallgasd meg egy ideámat. Az utóbbi időben sokszor gondoltam rá, milyen érdekes volna, ha két életrajzát lehetne olvasni egy és ugyanazon embernek. Az egyik szokásos életrajz volna, az állna benne, amit az illető születésétől haláláig élt, próbált, végzett. A másik olyan, amelyet még nem írtak: ugyanarról az emberről szólna, szintén születésétől haláláig, mindarról, ami lehetett volna és nem volt, a meg nem történt élete volna benne, az, amit elmulasztott, mindaz, ami faktummá nem vált, s ha vált volna, éppoly jellemző lett volna rá, mint az élet, amelyet de facto élt. Nem két, hanem harminckét effajta szokatlan életrajz is szólhatna egyazon emberről, ha egyik lehetőségéből indulva ki, egész életét ennek a lehetőségének a jegyében folytatta volna. Nem kétséges, hogy kezdve a foglalkozáson az élet legapróbb részletéig, mindenki egész sereg lehetőségét mulasztja el vagy áldozza fel tudatosan azért, hogy a sok közül egyet valószínűsít. Mindenki a saját maga kisdéd énjét öldöklő Heródes — megölt kisdedeinek vére fizeti meg, hogy egy felnőjön, életben maradjon.

Így van, különös, de hidd el, csakugyan így van. Ha majd egyszer a mai osztálytársadalom helyét szabad ember közösség foglalja el, az akkori ember tán úgy fog viszonylani a mi mai szegénységünkhöz, mint egy orkeszter gazdagsága az egyszólamú énekhez... de addig, ma egyelőre erőszakosan elnémított vagy elnémult, összetört hangszerek, sírok, saját sírjaink szegélyezik utunkat, ha van utunk. Lenin és az Apassionata — emlékszel rá, nem szabad hallgatnunk, úgy ellágyít, hogy mindenkit simogatni szeretnénk, holott ma nem szabad, holott ma az ököl van soron, így mondta, vallotta Lenin, s a feltétlenül zavariható, boldogult Makszim Gorkij jegyezte fel ezt a kis, ezt a nagy példát! S valóban a harc mindig felmagasztalja — és mindig önmegcsonkítóvá teszi az embert. Ez csakugyan így van. Eszerint a hős egyszerre több — és kevesebb is volna, mint a többi ember?

Én mindenesetre a hősiességet valami olyannak képzelem, amit az ember

száz hajlamának s mindenekelőtt a félelemnek dacos leküzdésével ér el; éppúgy önmagával, mint az ellenségével szemben tanúsított ellenállás eredménye. Talán te is olvastad, a mi sajtónk írta, hogy én hőstetteket követtem el a spanyolországi harcokban. A lelkes üdvözlések, szinte ünnepeletések közben olyan kényelmetlenül éreztem magam, mintha valami önkéntelen csalással idéztem volna elő ezt a lármát a saját nevem körül. Ha a hősiesség olyan pszichológiai folyamat eredménye, mint ahogy én képzelem, akkor én csakugyan hős voltam, de a mai napig rajtam kívül senki se tudja, hogy miért. Te most majd megtudod. Mikor a Tajo partján tizenhatodmagammal fehérek fogságába kerültem, mint mindenki, én is tisztában voltam vele, mi vár ránk. Semmit se kockáztattam tehát, mikor rábeszéltem a többieket, hogy szökni próbáljunk. És véletlenül sikerült. Természetesen épp a legkalandosabb, a legvalószínűtlenebb kombinációk segítségével. A sikert különösen látványossá tette, hogy mi foglyok fogolyként hoztunk magunkkal a mieinkhez egy feketeinges olasz „tenentét” — és ami igazán kincs, zsákmányként egy fasiszta repülőgépet. Van legalább egy tucat emlékem sikertelen vállalkozásokról, melyek sokkal nagyobb erőfeszítésembe, ha úgy tetszik, különb hősiességbe kerültek, mint ez — amely véletlenül szinte teátrálisan szerencsésen sikerült.

Minden tény buta, mint bármely előítélet, mint maga a tompa halál: nem lehet vele vitatkozni. A tények beszélnek és nem az ember — s ha az én esetemben az ember beszélt volna, akkor kiderül, hogy nem a bravúros szökés volt a teljesítmény, hanem egy politikai szempontból abszolút érdektelen, tisztára kicsinyes, tisztára privát mellékkörülmény: az, hogy Liza nélkül menekültem, s tudtam, hogy tőlem egy óra távolságra másik kisebb nemzetközi propagandista csoporttal együtt el van vágva a mieinktől, s minden órában Jagues tábornok fasisztáinak kezébe kerülhet.

Túloztak a hírek, hogy szökésünk alkalmával súlyosan megsebesültem. Egészen véve azonban csakugyan olyan állapotban voltam, hogy pihenni küldtek Párizsba. Így kerültem először ebbe a megdöbbentő városba, mely olyan kimeríthetetlenül sokrétű, hogy akármit mond is róla az ember, minden és mindennek az ellenkezője is áll rá. Irigyeltem magamat, magamtól

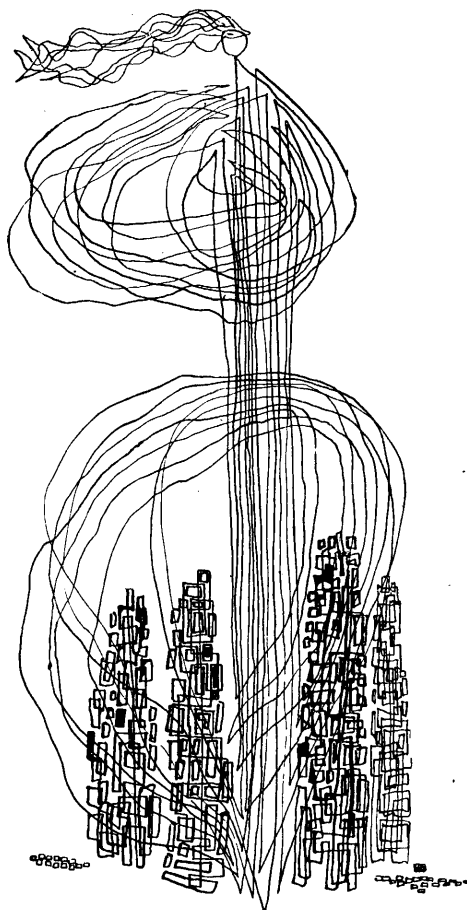
irigyeltem, mikor láttam, hogy áll munkásnegyedek egy-egy utcáskán négy ember, valami takarónak egy-egy csücskét tartva, s minden arra haladó férfi, asszony, gyerek pénzt, néha egy-egy gyűrűt dob bele — *pour l'Espagne républicaine, camarade, pour l'Espagne!* — nem kollektív fegyelem jegyében, hanem egyenként, mindenki egyénien, az ügyszó való személyes viszonya miatt, okosságból, szeretetből, hálából, a szolidaritásnak tudatában adott. Boldogító lett volna, ha nem irigyeltem volna magamtól, hogy csak én látom. Akkor már tudtam, hogy Liza szerencsésen jutott el aránylag biztos helyre, a miénkhez — de nem volt itt, nem volt mellettem. Mintha nem is Párizsban volnék, s mintha nem is én volnék az örök falánkul kíváncsi, ha csak nem volt muszáj valahová mennem, ültem hotelszobámban, mint valami beteg állat a barlangjában. Komikus, mi? Vagy ki se nevensz? Az utcán véletlenül se álltam meg, hogy egy-egy utamba eső műemléket szemügyre vegyek — irigyeltem magamtól mindazt, amit a szemem birtokba vehetne — a magányos szemem.

Hanem ha már annyit beszélek, akkor most álljunk meg, s hadd meséljek neked el egyszer valami gyönyörűt is. Az én életem legszebb percéről van szó. Akkor átéltem, hogy milyen az, ha csoda esik az emberrel. Rövid a történet. Fent a hotelszobámban kezemben az újság, mely megint csak, mint hosszú évek óta, mindennap kudarcokról, megint csak visszavonulásokról, vereségekről, ellenségeink örömtüzeiről és a mi vérünk hullásáról hoz híreket. Ismered azt a rossz szomorúságot, mely voltaképp már nem is fáj, fájni se tud, csak mint valami nehéz kő súlyosodik benned az eleven élet helyén? Száraz tőle a nyelv, tőle fáradt a karod, és látásra resten hagyod, hogy elnehezdedjék a szemed héja. Csak délután volt még, s én, ahogy voltam, felöltözve aludtam el az ágyamon. A hetek alatt, amiket egyedül töltöttem itt a szobában, mintha a tárgyak, a falak, minden sarok magába szívta volna a magam állandó rossz szomorúságát. Avval a gondolatlan aludtam el, hogy tán már viszont se látom többé Lizát. Ezúttal is nehezen szántam rá magam, hogy felébredjek, tartóztattam a már tűnni akaró álmot, mert mint ezidőben mindig, még a teljes ébredés előtt megint a gondolat súlyát éreztem, mely elől álomba menekültem: nincs itt, ő úgyszincs itt. Az álmot azonban csak

egy ideig lehet tartóztatni. Lassan nyitom ki a szemem, mint aki tudja, hogy nincs, nem vár rá látnivaló és — Liza áll előttem. Mond valamit, de fekszem mozdulatlan, nem értem. Már percek óta volt itt, s hagyott tovább aludni. Szinte ijedten néztem a kipirult arcát, a mindig meglepő szemét, fényesen nevetőn...

Ó, ha egyszer minden lidércnyomásos fájdalmunkból felébredhetnénk, és így ébredhetnénk fel öröme! Fel kellene ébredni, fel kellene már egyszer így ébredni — és így nevetni, mint én akkor, nevetni azon, hogy hinni tudtuk a reményről, hogy elveszhet. Ugye jó volna?

De mondd, még most se nevensz rajtam?

Sáfrány Imre szövegrajza

XII.

Aron már mind kevésbé magyarázott, az általánosságban mozgó fejtegetései is mindinkább csak személyes vallomások áttetsző álöltözetei voltak, s a tekintetében, ahogy időnként szinte megkapaszkodott az én szememben, valami nem tudom miféle feleletért, sajgott a gyámoltalanság. Minduntalan nagy lendülettel indult neki a peronnak, hogy föl-alá járjunk, de pár lépés után cövekként, újra megállt.

— Mondd, még most se nevensz rajtam? — ismételte, s egy kínosan félnék mosoly villózó nyugtalansággal keresett magának helyet elferdülő ajka szögletében.

Nyomasztó egyenlőtlenység, mikor az ember csak szemlélő, csak figyelmes

hallgató ott, ahol valaki már a határon mozog, melyet különben csak a részegség ismer. De mert nem volt részeg, gyanakodva nézett rám. Mint-ha Aron, aki fasiszta fogságból fasiszta repülőgépet zsákmányolva szökött meg, ebben a pillanatban félt volna tőlem az embernek azzal az embertől való félelmével, melyet szeméremnek neveznek. Hogy segítségére legyek, de magamnak is, méltatlankodva háritottam el a kérdését:

— Nevetni rajtad? A férfi-ölő harcok gyorslábú hőse, az isteni Achilles se átállott, s hozzá még mindenki szemé láttára, sírni az ő Brizeis rablányáért — mondtam abban a reményben, hogy az ötlet felszabadító mosolyt vált ki nála.

(Folytatása a következő számunkban.)

Berényi János

»Csak néha gyúltam föl«

Jegyzetek Berényi János életéről és munkásságáról

Laták István

1924-ben kissé terjedelmesebb szerkesztői üzenet jelent meg a szubotica *Bácsmegyei Napló* hasábjain. Bizonyos B. J.-nek szólt, és *Ősz, Szerelmek* és *Sötétség* címmel beküldött három verséről igen kedvező véleményt adott a szerkesztő, s jelezte, hogy a közlendők közé sorozták a verseit.

A versek meg is jelentek a lap vasárnapi mellékleteiben. Azután egyre gyakrabban találkoztunk az új költő megkapó verseivel. 1925-ben különösen megtetszett egyik verse, címe: *A szomorúságom*.

Első négy sora így hangzott:

„A szomorúságom, tudom: ott jár,
S a csöndje, tudom: őt.
Fehér könnyem, tudom, hogy szívedet
Morzsolva marja föl.”

A csöndes, szomorkás hang meglepett bennünket, kamasz olvasókat. Elütött a vers a szokott szerelmi zöngicsélésektől. Halk fájdalomú, csiszolt verskultúrára valló, tiszta líra volt ez. Alatta a szerző már nem ismeretlen neve: Berényi János.

1925 folyamán mind szaporábban közölte verseit a *Bácsmegyei Napló*, de néha-néha a szintén szubotica *Hírlap* is, egyre erőteljesebben mutatkozott meg egy sajátosan egyéni hangú, igen artistikusan megnyilatkozó vajdasági költő arculata. S tárcá-novellái is jöttek már egymásután, valamint ritmikus szövegben írt, filozofikus hangulatú kis prózaköltményei.

1925 májusában feltűnő helyen, a lap közepén, nagy fehér mezőben, kiemelt helyen, a nemrég tollászkodó vajdasági irodalmi viszonyokban szembevető Berényi-verseket hozott a Bács-megyei Napló. Ide iktatom teljes egészében:

ALDÁS

Szentelt az ágy, mely a testedet várta,
mely szívvedet szúrta lobogóra. Szentelt
melyben érted őrzöngött a harc és a
ereidben kidagadt és illatos lépéseidnek
kíndlt virágos hidakat.

Az iszapos, puha alkonyok szintúgy áldot-
tak,
mikor a sorvadtt félelmek imádkoztak
és a mennyezetes rejtelmek elől a gyász
fekete nyilatkat döfött a fehér nyárba,
s Te éltél mások vérében járva, tépett
Győzelem.
Es hagyta, hogy a forró kalapácsok
nevedet verjék ki a szótlankodó szíveken.

Csak Te lehetsz, csak Te lehetsz az álom!
Te sugár a sáron, eleven sztn a virágon.
Te karcsú hárfák merengő, tiszta asszo-
nya,
Te a lány nevetések hasadt, gazdag
kit Betlehem tája fölött csillagként ül-
dőzött
egykor a csodák hűvös, fehér láza, s
bűnököt gyujtasz a füstös, roskatag éje-
ken.
Es meleg ajkad elottalt dalából mindenütt
a rád néző éhségek bús csöndje terem.

Szentelt legyen a vér, mely Tégedet kér,
a csodálat, mely mindig ott térdel nálad,
a kereszt, mely törni fogja a vállad,
a szomjazásod, melyre senki sem hoz italt,
s az is, aki a rég kihalt szomorúságok
váraiból
elsőnek szedett dalt és ibolyát neked.
Es százszor áldott, kít fölfrissít a vér-
telen virág,
mely koporsódon fonnyad el; ki a ha-
lálodat
örömmel hírtl, és a sírodnál nem fog
sírni
s a hantot közömbösen ejti rád.

Aldás, amely átokba torkollik. Berényi szerelmi lírájának egy újabb oldala.

Nemsokára még egy nevezetes verse került napvilágra: A bizonyosság határán.

Ezek a versek méltán keltettek nálunk feltűnést. A tudat mögött meg-

búvó töprengés verse az utóbbi. A kétségekbe hajló Berényi lelkében a vallásadta megnyugvás összetépdök, de mivel nem a pozitív, tudományos gondolkodás útját járja, a mindent visszajáról néző lélek döbbenetét fejezi ki e versében, szinte az egész valóság kétségbevonásával, vagy inkább megtagadásával.

1926-ban Berényi gyakran szerepelt a szuboticaí Hírlap című napilapban is, krokikkal, apró színes írásokkal, de állandó és fő közlőhelye a Bács-megyei Napló, ahol első írásai napvilágot láttak. (A szöveg többi részében csak Napló.)

Figyelmet keltő nagy versciklusa ekkoriban a Bőjti-versek is, amely a bibliás hangot igen érdekesen vegyítette a földies, vaskos realitások megéneklésével.

Ez időben írott tárcanovellái filozofikus, ritkán derűs, inkább szomorkás és kiábrándult hangulatú művek, néha valami fanyar gúnnyal, s meglepő csattanókkal végződők. Ízes, irodalmi hagyományokon csiszolódott nyelve már elárulta a vérbeli író. Mind versbeli, mind prózai nyelvén azt is érezni, hogy Ady, Babits és Móricz Zsigmond nyelvi forradalmán is túl van, és a modern kifejezési módok a sajátjaivá váltak.

1927-28-ban már több lapban együtt jelentek meg versei, a mi verseinkkel, az akkori Vajdaság legfiatalabb nemzedékének írásaival. A Revü című színházi-szépirodalmi hetilapban, a Délbácskában, majd a Képes Vasárnapban jelentünk meg olykor-olykor együtt, Berényi írásainak zöme persze a Naplóban jelent meg továbbra is rendszeresen, hétről hétre, sőt hét közben is többször.

A legnagyobb olvasóközönségű napilap, a szuboticaí Napló olvasói számára hamarosan a legkifejezettebb, legtisztább költői típus Berényi János volt.

A vajdasági napilapok közül nagyobb irodalmi melléklet (1923-24 óta) csak a Naplóban jelent meg továbbra is, masina megszerzésétől kezdve, ez az üzleties szellemmel, de ügyes kultúrpolitikával vezetett magasszínvonalú, liberális napilap terjedelmes mellékletével vasárnapról vasárnapra sok, irodalmi igénnyel készült írást, tárcát, novellát és verset közölt. A vajdasági magyarság szellemi életében komoly

befolyással bírt, és új írók megszólaltatásával igen nagy érdemeket szerzett.

A *Napló* másodközlésben rendszeresen és gyakran eredeti kéziratokból is közölte a legeminentebb élő magyar írók és költők kisebb műveit. Móricz Zsigmond, Babits Mihály sok szép írása jelent meg a *Napló* mellékletében. A szabadkai születésű Kosztolányi Dezső pedig haláláig állandóan fizetett szépirodalmi munkatársa volt a *Naplónak*. Kitűnő tollú emigráns-írók is adtak kéziratot a *Napló* számára, s ezek között a nagynevű írók között vált a lap hasábjain a legtöbbit szereplő vajdasági költővé Berényi János. Érett, komoly költői hang jelentkezett vele.

1927-ben a *Revü* című hetilapnál, Arányi Jenő útján, a szuboticei Fischer és Krausz nyomdában ismerkedtem meg személyesen Berényivel. (A nyomdában a *Szervezett Munkás* című baloldali lapot korrigáltam akkoriban önkéntes szakszervezeti munkával.)

Berényi középtermetűnél alacsonyabb, vállas ember volt, eléggé megtermett, jóformájú busa fejjel. Hullámos, barna fürtjei alatt domború, széles homlok, beszédes, nagy barna szem, hosszszas, szabályos metszésű orr, könnyen mosolygásra húzódó, erős szájban a dohányzástól barnás, hosszúkás fogak. Csinos ember volt, rendben tartott, de kopottas öltözékben. Nőtlen ~~ember~~ volt még akkor.

Megismerkedésünktől kezdve hol egyik, hol másik szuboticei magyar lap szerkesztőségében találkoztunk néha-néha. És gyakran beszélgettünk irodalomról. Már akkor szembetűnt nagy olvasottsága. Beszélgetés közben azt is elmondta Berényi, hogy egy ideig kispapp volt, aztán orvostudományt hallgatott Magyarországon. De tanulása félbemaradt.

Már diákkorában írogatott. S most nem fukarkodott Berényi a verseivel. Adott olykor verset vagy prózát a *Revü*nek is, amíg meg nem szűnt a kisformátumú hetilap. Pedig a *Revü* fennállásának két éve alatt, aligha fizetett versekért. . .

A *Revü*t a szuboticei mecénás-nyomda, Fischer és Krausz nyomdája adta ki, mint annyi sok más kezdeményezést, írókkal, újságírókkal közös kockázatban. Gyöngén ment a *Revü*. Ekkor helyette a *Képes Vasárnap* című, nagyobb formátumú képes hetilapot

indította meg a nyomda 1928-ban társasviszonyban Csuka Zoltánnal, aki a lapot szerkesztette. Ez a hetilap megnyitotta hasábjait a színesebb prózai íróknak. Igyekezett a vajdasági fiatalabb tollforgatókat mozgósítani. Berényitől is hozott egy-két cikket, tárcát, de közelebbi együttműködés nem jött létre Berényi és Csuka között. Pedig ekkoriban fontos irodalmi esemény volt készülöben. Csuka Zoltán összegyűjtötte a vajdasági versírók javarészét, és *Kéve* címen 1928 első felében kiadta az első vajdasági magyar versantológiát. Csuka nem vette föl a kötetbe Berényit. Pedig már évek óta írta legszebb verseit, és évek óta szer-tehordta őket a vajdasági sajtó, s akár önálló kötetet is összeállíthatott volna már megjelent, java írásaiból.

Hogy miért maradt ki ekkor Berényi a gyűjteményből, nem tudom. Talán Csuka nem tartotta őt egészen vajdaságinak? Hát az emigráns-írók a kötetben? Ez a föltevés nem nyújt magyarázatot. Pedig a fiatal Berényinél sokkal színtelenebb, jelentéktelenebb költőket is közölt Csuka a *Kévében*, sőt igen konzervatív, vidékies versírókat is. Csuka hallgatott a szerkesztés belső ügyeiről. Berényi is hallgatott. Csak írta tovább áldó-átkozó, sok csalódás megélését tükröző, éteri tisztaságokat lehelő, szokatlan lírai csengéssel csilingelő, vagy sötét, gyászos hangulatokba húzódó, széles skálájú liráját.

*

Néhány életrajzi adatát is el kell mondanunk, hogy jobban megismerhessük Vajdaság két háború közti irodalmának ezt a sajátos alakját.

Berény János Kucora bácskai községben született 1902. május 16-án, mint elem került iskolai okmányából olvasom. (És nem 1904-ben, mint a *Reggeli Újság* 1939-ben, Noviszádon kiadott *Lexikona* tévesen közli.)

Apja Pankovich János földtelen zselér volt, mint egy Kucorán kiadott helyhatósági bizonyítvány tanúsítja, és anyja: Pap Julianna. A család szláv (valószínűleg délszláv) eredetét a Pankovich név bizonyítja. Pap Julianna, a költő édesanyja egész életében hibásan beszélt magyarul, ruszinul jobban tudott. Az öreg Pankovich családja svábokkal keveredve magyarosodott

el, és Berényi apja, a gyöngébben beszélt német és ruszin nyelv mellett, legjobban magyarul beszélt már.

Pankovich János, a költő apja 1916-ban költözött Szuboticára, illetve a szuboticei határban húzódó Vágójárársra, de még 1923-ban is kucorai illetőségűnek számított, amit egy, a Károly fia inasiskolai tanítatásával kapcsolatban beszerzett vagyontalansági bizonylat is igazol. A községi helyhatósági bizonyítvány megerősíti, hogy Pankovich János „teljesen vagyontalan és keresete nem haladja meg az átlagos napszámot”.

A költő a gimnázium I/a osztályát tiszta kitűnéssel, az 1914-15-ös iskolai évben végezte el Szuboticán. Egy szegény rokonuknál lakott, aki a vasúton nehéz testi munkásként dolgozott — mesélik most hozzátartozói. Nehezen ment a jófejű fiú taníttatása, valószínűleg ez is egyik oka volt, hogy az öreg Pankovich bérletet váltott a vágójárási homokon, azért telepedett meg és épített ott kis házat adósságra, hogy katonának bevonult legidősebb fiát és a gimnazista Jánost közelebből segíthesse. Akinek az akkori tandíjas iskolázásról fogalma van, az elképzelheti, a zsellérgyerek „úri iskolába” járásának sok-sok nehézségét.

Tizenkét éves korában iratták be Jánost a szuboticei gimnáziumba, tehát a kucorai hat elemi elvégzése után. Ottani tanítói ajánlották az apjának, hogy tovább iskoláztassa. János a második fiú volt a földtelen Pankovich-családban. Szülei hallatlan szorgalommal valami kis pénzt kuporgattak össze, s abból kezdtek kisparaszti életet a vágójárási sívár homokon, Szubotica északi környékének homoktengerén.

Hogy milyen nehéz küszködéssel járt a homokvilág vágójárási csücskében az élet, azt maga Berényi János írja meg egyik 1928 elejéről származó riportjában, melyet a *Naplóban* tett közzé.

Így írja le sétáját a vágó- és hajdújárási tanyák közt:

„Ady alföldjére gondol az ember, virágtalan és fátlan tanyák bóbiskolnak gémberedetten, szinte belekristályosodva a levegőtlennek látszó holdas éjbe. Csak itt-ott ijed föl egy akác vagy jegenye, a félsötétben olyan, mint valami égről lecsüngő kövér fölkiáltójel, lába alig-alig éri a síkot, a homo-

kot, mert ha egyik se, de ez van: homok, egyenletes homok, nyomorúságos vértelenségével. Sápadt sárgasága még éjszaka is kiütözik, ahogy a határral nem törődve szalad és nekiütődik a szegedi földek sivárságának.

Elfakult néma vidék, bizonyára egyik leghalkabb része az országnak.

Nincs itt semmi hang, még a politika mindenütt könnyen burjánzó nesze is lassan elfelejtődik itt. Az arcon nem figyelhet a várakozás, a verejték hamar lemossa, ha olykor ki is rózsállik egy percre a városban halott újságokból. Mert a munka, a verejték, az nagyon kell ide, mindig is kellett, de különösen azóta, amióta az agrárreform a város földjein könyököl.” (Itt Berényi a királyi idők agrárpolitikáját említi.)

A homokon vergődő földművesek életét így írja le:

„A vágójárási és hajdújárási földbérleteket (ilyen bérlő Berényi apja is, L. I. megjegyzése) 1925-ben parcellázták föl az igénylők között, addig 4-5 holdacska húzódott meg egy-egy tanya mellett. Összeszorított marokkal adta az eredményt ez is, de mégis jobb volt, ha mást nem: a bizalmat tudta előredobatni a munkájával a következő esztendőre. Azóta öten-hatan veszekszenek egy ilyen földdarabbal. A vágóiak ezt úgy mondják, hogy az agrárreform egy koldusból ötöt csinált. Az eredmény majdnem semmi, mert a homok nagyon fáradtságos kezelést kíván, jó és évenkénti trágyázást, állandó örködést a földek fölött, különösen a vetésültetés első három-négy hetében, ősszel vagy tavasszal, amikor a közeleső erdőkből hemzseggő varjúcsapatok fél óra alatt egész nagy területen tönkretethetik a virágzó vetést. Ilyenkor bizony már jóval pity-mallat előtt talpon kell lenni, egy-két ember egész nap esőben, viharban kinn legyen a földön, és ostordurrogással vagy lármával elhessegesse az erőszakoskodó kártevőket, különben kezdheti újból. Megtörténik, hogy egy-egy meszebb lakó vagy hanyagabb földmunkáló ekézés idején egy csírást sem talál a kukoricaföldön. Különben a földosztásban javarészt városiak részesültek, ezeknek elsősorban nem érdemes, de nem is bírják nyolc kilométerről alapos művelés alá fogni a makacs homokot. Az út rossz, egyik része még a

háború előtt félig kiépített és azóta teljesen tönkrement műút, a másik fele viszont fölívagott homok, ahol agyig süpped a kerék. A kár a kocsiban, lóban, fölülmúlja a hasznót, amit jóltermő év esetén is várhat az ember. De legtöbbjének lova, szekere sincs, nem látja érdemesnek, hogy csak ezért lovat tartson, vagy ami általánosabb: módja sincs rá. Úgy egyszerűsítik a dolgot, hogy a tilalom ellenére másokkal munkáltatják a földjüket, ami viszont az egyébként is erőtlen homok állandó legyengülését vonja maga után évről évre, mert hát a megmunkálónak a maga földjét is nehéz és kockázatos erőben tartania.”

Hogy milyen eredményeket értek el az akkori földműveléssel a vágójárásaiak, azt is elmondja tömören riportjában Berényi:

„A rozs még a legkiadósabb. Kukorica csak ritkán válik be: ha esős az év, mert a homok, ha két hétig nem kap esőt, olyan száraz, hogy kívül benne a tavaszi. És hát itt Vágóban, ha esőért imádkoznak, a jó isten bizony többnyire szelet küld. A szél — ez a vágói eső — fölkapja a homokot és vágja az ember szemébe. Jön utána olykor eső is, de akkor már rendesen késő van. Szóval a kukorica itt nagyon kétes valami a földművesember kártyájában. Rozs, ha nagyon jó az esztendő és igazán erős a talaj: meghozza holdankét a négy és fél, ritkán az öt mázsát.”

Ezen a vágójárásai homokon épült a kis Pankovich-tanya is (ma a költő öccse, Pankovich Károly lakik benne családjával, ő földműveléssel foglalkozik). Ezekről a tanyákról így írt fontosabb idézett riportjában Berényi:

„... a tanyák fehérek, szikkadtak. Fénylők. Némelyik akár egy kiásott fehér koponya. Homlokzata, mint a csont, két sötét ablak rajta a szemüreg.”

A kucorai zsellér-életből kivált Pankovich János kisföldbérelő korában is nehezen taníttathatta egyetlen gimnáziumba jutott fiát, mert, bár egy fia nős volt már és távol élt, otthon még három gyereknek kellett kenyeret adni. Így érthető lesz, hogy a szabadkai gimnáziumból néhány évre már Kalocsára kerül kispapként a jótanuló János, hogy tanulmányait olcsóbban vagy ingyenesen folytathassa. Kalocsán tanult három évig, de valami össze-

tűzése volt az iskolai hatóságokkal, talán elmondta, hogy érdeklik a lányok és nem akar pap lenni — tény az, hogy a gimnázium hetedik osztályából távoznia kellett. A középiskolai befolyás, a családi vallásos élet sem hat rá annyira, hogy teológusként folytassa főiskolai tanulmányait, pedig az ingyenes lenne. Egészséges ösztöne tovább viszi Jánost. Magántanulóként Baján érettségizik, aztán az orvosi karra iratkozik Pesten.

(Egy színes írásában később zavaros álmait meséli el arról, hogy újra középiskolás, egyik félelme még álmában is gyöttri, az, hogy újra kell érettségiznie, hogy fizikai képleteket kell fölírnia a vizsga tortúráiban, hogy köbgyököt kell vonnia az irodalomból, hogy söröznek este nyolc után és lányt kísérgetnek, és álmában biztosra veszi, hogy megint kicsapják az iskolából stb.)

Valami főiskolás anyagi támogatásban részesül Berényi egyetemi éveit alatt, s apja is otthonról — szinte a népes család szájától megvonva — segíti fiát a tanulmányaiban. A fiú önkéntes szorgalommal nyelveket is tanul. Saját szavai szerint kicsit tudott németül és franciául, latinul jól, valamit ruszinul és szerb-horvát nyelven, de egész kitűnően csak magyarul tudott.

A családi támogatás és a segélyezés mellett azonban, ahogy maga Berényi mesélte később, a főiskolás nyomor rengeteg változatában volt része két éves medikussága idején.

Ebből az időből való *Boncoló teremben* című, majdnem hangulatos verse:

*Diákemlék: húszéves életem; —
az asztalon rég kihűlt holttetem
s kezemben kés;
a csupas, hűvös boncoló teremben
néha szinte vidáman elmerengtem,
de mielőtt
kivágtam volna a halott szívét,
szétfeszítettem két száraz szemehéját,
nem azt kérdeztem, hogy az égi rét
szelid lankáin hol jár most a lélek,
csak egy közömbös kérdés nyílt elém,
s a szemét néztem meg: ugyan kék-e, mint
a kedvesemé,
vagy barna talán, mint az enyém?*

Aztán megpróbál nevelősködni egy gazdag paraszt családnál. De ott gyorsan kitélt az esztendeje. Majd próbált tanyai tanítóságot vállalni, de ez se-hogy sem sikerült neki.

A gimnázium utolsó éveit alatt már írogatni kezdett. Az egyetemi évek alatt folytatta. Közben időről időre

hazajárt a határon át szüleihez, különösen az iskolai szünidőben. Útlevel nélkül persze, minden őr és minden paraszt ismerte azon a környéken, ahol a határtól egy-két kilométerre apja tanyája volt. Sokba került volna az útlevel. Odaát nem is kapott volna, nem volt odaváló illetőségű. Egyik itthoni tartózkodása alkalmával küldte be verseit a *Bácsmegyei Napló*nak. Biztatást kapott, és később dr. Dettre János, az irodalmi szerkesztő közbenjárására kis tiszteletdíjat is közölt verseiért. És igen okos tanácsokat a rokonszenves Dettre doktortól, aki nagy kultúrájú, önzetlen irodalombarát és igen tisztességes nézetű, haladó ember volt. Az élelátású emigráns-szerkesztő több vajdasági tehetségre fölfigyelt. Így a hányódó ifjú Pankovich Jánosra is, aki a Berényi irodalmi nevet jegyezte írásai alá. (S aztán életében minden írása Berényi János, Bj, B. J. vagy (b. j.) aláírással, illetve jelzéssel került nyomdába.)

1926-ban kiutasították Jugoszláviából dr. Dettre Jánost, a *Napló* irodalmi rovatának kitűnő szerkesztőjét, aki irodalmi gárdát szervezett a lap ünnepi mellékletének hasábjaira. Azután néhány évig a kommunista emigránsíró és publicista Haraszi Sándor szerkesztette a *Napló* terjedelmes vasárnapi irodalmi mellékleteit, és nála is kiemelkedő helyen jöttek Berényi gazdag lírájának termékei s prózái is. Később Haraszi is távozott Jugoszláviából, és aztán már dr. Fenyves Ferenc, Havas Károly és Szegedi Emil szerkesztők közlik a Berényi-írásokat.

Mint egy nyugtalan lidérc, mint szegény garabonciás járkált Berényi ide-oda, gyakran a határon is át. Helyét sehol sem találta. Valószínűleg akkoriban fogamzott ez a verse:

MÁS CSILLAGOK ALATT

Rossz titkok együgyű végzetével
szülhettek volna Afrikában is
s most ott hajszolnám azt, amit
a vágyak karavánja itt sem ér el.
Feketebőrű asszonyról énekelnek,
nem ismerném
a fehér arcot, a fehér vállat,
a fehér havat, a fehér deret,
és egy sárból gyűrt idomtalan bálványtól
kérném és várnám hiába
a mindennapi kenyeret.

Néha hetekre ~~bevetette~~ magát szegényes kis vágójárási tanyájukra, és

írt éjjel-nappal. Aztán bejött Szubotičára, letett a *Napló* asztalára egy maroknyi írást, talán meg sem számolta őket, utána meg valamelyik barátjával vagy ismerősével beült a városi kávéház egyik szögletébe, és irodalomról társalogva, könyvekről vitatkozva, ott gunnyaszott néha egész éjszakán át.

A határon túl, Almás községben egy-két rokona volt a család svábos ágából. Azok valami álláshoz is juttatták időnként. Erről így ír 1929-ben a *Vagyunk* című almanachban, melyet a *Napló* adott ki az év végén, már másodszer, a lap nagyformátumú könyvmellékleteként:

„Kezdtem mint írni, folytattam mint végrehajtó, és befejeztem a karriert mint gyengeszívú, mindkettőre alkalmatlan egyén. Mindezt rövid hat hét alatt.”

Az évben sem sikerült „jeles közéleti személyiséggé” válnia, ahogy maga írja némi akasztófahumorról.

Egyik legjobb barátja ezekben az ifjúkori években a marxista Mikes Flóris, a kitisztult nézetű, keményszavú baloldali költő és novellista. Éjjeleket üldögéltek együtt a kávéházban. A maga különös módján beszélgetett ez a két, ritkamódú kiművelt ember. Szinte megható volt a kettejük összetartozása. Talán semmiben sem értettek egyet. Berényi a vallásosság és a nihilista hitetlenség között ingadozott. De egymás költői értékét érték és megbecsülték. Mikes korai halála után nem is állt többé olyan közel Berényihez senki a *Napló* berkeiben.

Pár héttel Mikes Flóris halála után egy nagyobb cikkében, ahol Mikessel való megismerkedését és barátságát írja le, Berényi így búcsúzik szeretett társától:

„Ott fekszik most már a zágrebi temető egyik dombja alatt: Mitrofan és mindannyiunk hamar elnémult jóbarátja. Én itt egy mondatot tördelek még, egy epés vitatkozás kicsit gúnyos elintézését. Az én akkori igazságom, a mostani igazolással, de mégis nekem valahogy szomorú, hogy ez az igazság az enyém volt, hogy sor kerülhetett most a bizonyásra is. Barátságról volt szó, már úgy, az éjjel utáni csillagokban, azzal az érzékenykedéssel, amit nem én hoztam divatba. Egyszerűen leintett, és odavágta, hogy aligha élt és él valaki a világon, akinek ki-

dőltevel csak egy pillanatra is visszaneztek. Magamnak élő vagyok, józan vagyok, egészséges vagyok, sőt egyetlen betegségem ez a szívtelen és túlságos egészség, s alkalmasint csak nevetni szoktam a nyavalyásokon, akik egyik a másikával úgy-ahogy is törődnek. El kellett hallgatnom a vádat, lusta voltam arra, hogy érveljek ellene. Sőt mondhatnám, akkor jól is esett ezt a félreismerést elfigyelgetnem. De most itt, messze a sírjától, messze az utolsó találkozásunktól és néha messze annak elhíttetésétől is, hogy ő már halott, itt most utána kiáltom, hogy igenis hiányzik és igenis gondolnom kell rá mindennap, és látom, hallom, egyre várom, és ha már önző vagyok, haragszom rá és bántani szeretném, hogy így, ilyen korán itt-hagyott minket.”

*

1928-30 körül a budapesti *Nyugat* című folyóirat közölte Berényi néhány írását. Talán néhány más pesti lapnál is próbálkozott. Később nem jelentek meg ott írásai. Mi volt ennek az oka, nekem Berényi nem mondta el. (Sajnos, ma ezeket a *Nyugatban* közölt írásokat fölkeresni nem tudom.)

A január 6-i diktatúra bevezetése után ritkultak, halkultak Berényi írásai, de aztán lassanként megint szép helyet foglaltak el versei a *Napló*-ban.

1928-29-ben ritkábban működik közre Berényi a *Szenteleky* szerkesztette és Szuboticán megjelent *Vajdasági Írás* című irodalmi folyóiratban is.

1930-32-ben *Szenteleky* a noviszádi *Reggeli Újság* vasárnapi mellékleteként megjelenő *A Mi Irodalmunk* című irodalmi lapot szerkesztette Csuka Zoltánnal együtt. Berényi ide is követte *Szentelekyt*, és többször küldött neki kéziratot, bár ezentúl is a *Napló* közölte írásait legtöbbször.

A hangulatok embere volt Berényi, de mély szemlélődése eredeti megjegyzéseket termelt. Emlékszem, 1931-ben Szuboticán vendégszerepelt a hudozsesztveniek *Habíma* nevű jiddis színháza, s a *Dybuk* című drámát adták elő a zsidó színészek nagyszerű átéléssel, igazán művészi emberábrázolással. Berényivel egymás mellett néztük végig a kitűnő előadást. Ő írt is az élményszerű bemutatóról recen-

ziót. Értette a szöveget, jobban mint én. Tudom, a színjátszókat dicsérte, de a darab szakadatlan siránkozását sokallotta. Azt mondta az előadás után: „A tragikus életben is kell, hogy legyen egyensúly, s a letört alázatosságból is kizúghat néha a düh.”

*

Berényi János a harmincas évek elején jónéhányszor bent járt Szuboticán. De azért a városban nagyon kevesen ismerték. Inkább csak a szerkesztőségek akadtak ismerősei, az irodalommal is foglalkozó újságírók és néhány szerkesztő. Azok közül egyikkel-másikkal üldögélt néha a kávéházban. Kabátja gallérjába húzva a fejét, sétálgatott is néha egyedül, és nézegette a kirakatokat. Máskor a szerkesztőségben láthattuk. Behúzódtott egyik sarokba, valami könyvérdekeséget lapozgatott.

Valamelyik kávéházi véletlen-ismerőse említette egyszer neki, hogy al-teregőja akadt Szuboticán. Egy jónévű futballista, Berényi János többszörös szuboticaí válogatott, különben hivatalnokember, kapja már egy ideje a szép versekért a gratulációkat, mert igen sok olvasó (főleg nőolvasó) azt hiszi, hogy a futballválogatott játékos a szerzője a kiemelt helyen közölt Berényi-írásoknak.

Költő-Berényink erre egyszer összedte magát, és elindult a valódi nevű Berényi Jánost megismerni. A hivatalnok-futballistát nem találta otthon, csak idős szüleit és két fiatal hűgát, a nagyon csinos Berényi-lányokat. Zavartan bemutatkozott, és egy kis beszélgetésre, egy pohár borra ott fogták. A Berényi-családdal való megismerkedésének igen komoly szerelem lett a vége. A magasabb, búzaszőke Berényi-lánynak, Máriának udvarolni kezdett. Megismerte hamarosan a szőke, mosolygó futballistát is, Mária bátyját. A garabonciás költő most már nemcsak kéziratokat hozott a városba, hanem udvarolni is eljárt.

Állása azonban nem volt. Hivatalvállalásai rendre kudarcot vallottak. Egy idő után mégis valami kis hetilapnál, Almás községben, mindenes újságíró lett, s azután 1934-ben feleségül vette a szuboticaí Berényi-lányt. Ebből a házasságból hamarosan fiuk született.

A királygyilkosság után évekig nemigen tudott hazajönni szüleihez és felesége családjához. De mikor némiképp csöndesedett a kisebbségek és a dolgozók iránti külön hajtsza Vajdaságban, Berényi hamarosan éppen olyan szorgalmasan küldözgette írásait a *Napló*-nak és a *Kalanyán*-nak is, mint azelőtt.

Akkoriban járta róla az az anekdota, hogy Kelebián várja a határon átlépő utasokat, hogy az itteni lapoktól járó szerény, de annyira fontos honoráriumát megvigyék neki. Mert útlevelet ezután sem szerzett.

A háború kitörése előtt járt talán mégis egyszer-kétszer idehaza. De nőszülése után már hosszú évekig nem találkoztam vele. Eltért egészen az utunk is. Ő maradt a szemlélődő, csöndes költő, mi, baloldali fiatalok, egyre jobban talpunkra álltunk, és izgalmas harcot folytattunk a munkás kultúrfronton. A szakszervezetekben, a *Híd* dolgain munkálkodtam én, Berényi megmaradt mindvégig polgári keretekbe zárt költőnek, aki pszilicsár újságíróskodást végez a kenyérért, és utána mindennap visszamenekül a tiszta költészethez. Lázás elfoglaltságomban ez idő tájt nem akadtam össze vele, de írásait tovább figyeltem, mert a *Híd* népfrent-politikájának befolyása alá került liberális *Napló*-ba küldte ezután is írásait, s néha a *Kalanyá*-ba, mely szintén hozott tisztességesebb irodalmat is. Akkori tudomásom és utólagos érdeklődésem szerint is, Berényi irodalmi írásainak zöme vajdasági lapokban jelent meg egész életében. Ehhez képest jelentéktelen irodalmi munkáinak az a száma, mely Vajdaságon kívül került közlésre, úgyhogy mint író, hatása szerint, szinte csak Vajdaságban lehet számbavenni.

Az apró irodalmi műfajokat művelte a lapokban. Talán egyetlen hosszabb elbeszéléséről tudok, mely két-három folytatásban jelent meg. Verseket, prózakölteményeket, parabolákat, novellákat, kis meséket írt, emellett publicisztikai tevékenységében színi kritikákat, krockikat, jegyzeteket, alkalmi színes írásokat is közlésre adott olykor. Nagyon sok a numerikus próza, zenélő, gazdag nyelvezettel, finom borzongásokkal és szép gondolatokkal telve Berényi ópuszában. Az újságoldalak sarkaiban, hírek közé „behúzott” apró lírai rajzok, kis tanítómesék, böl-

cselkedő példabeszédek egy sok mindent megélt és megértő koponya finoman cizellált termékei. Ritkábban egy-egy riportja is született, amíg többet idehaza járt. Mindenestetre a szubotivai *Napló* gárdája mint szorososan hozzájuk tartozó munkatársat tartotta számon.

Az elmés fordulatokra, szokatlan, olykor kiábrándultan fanyar befejezésre épített tárcanovellák írója is ő. Igen változatos tárgykörből merít. Az azonban érezhető, hogy a gazdagok, a nagyurak alakjait finom, kissé burkult iróniával rajzolja; a vándoroknak és költőknek, bujdosó katonáknak, régi idők kopott vitézeinek, csepürágóknak az alakjait azonban rokonszenvvel ecseteli; ifjak, diákok, küszködő parasztok, pásztorok figuráit pedig éppen meleg szeretettel. Érezni, hogy közel állnak hozzá. *Aranykapu előtt*, *A sárkány*, *Az iskola* című karcolataiban például a gyerekek, a serdülő kamaszok lelkületének pompás ismeretét árulja el. De csak sokok írásának újbóli áttanulmányozásával, nagy tanulmány keretében lehetne kimerítő képet adni prózájáról is.

A megszállás idején talán egy evig vagy másfél évig katonáskodik Berényi aztán Szubotiván újságíróskodik.

Hányodó vidéki újságíró maradt élte utolsó éveiben is, benne ragadt a provinciális keretekben. (Ebben is a vajdasági írók sorsát élte, akik nem tudtak írói mesterségükből megélni.) És ünnepi órái azok maradtak, amikor irodalmat írt, amikor csak író lehetett.

Jellemző az a verse, amit a vidéki tintakulikról írt *A toll szegény lázárai* címmel. Csak négy sorát idézem:

„Vérük tán nincs is, csak egy halványka
[telkecskéjük,
ez legel bennük a gyomorba]j sovány
[határain,
és ugrál, fajong, biztat, ha nagyon élnek,
vagy szembefordul velük s lehordja
[őket, ha kimerül...”
(1928)

Kollégái előtt is ismert volt könyv vásárlási szenvedélye. Ha irodalmi honoráriumot vagy fizetést kapott, pénze egy részét mindig könyvre fordította, ha nem is volt rendes téli kabátja, esetleg lyukas volt a cipője talpa, avagy viseltes a kalapja. Képes volt a cigarettapénzét is könyvre köl-

teni, inkább valami olcsó, ócska, fináncnemlatta kapadohányt szívott. Zsebébe rejtve vagy a háta mögé dugva csempészte be néha lakásába az újonnan szerzett könyvet, hogy a család, a feleség észre ne vegye....

A régi Jugoszláviában, de a megszállás éveiben is Szuboticán csöndes, hallgatag embernek ismerték Berényit, távol minden zajos társadalmi élettől. Ha bevégezte újságírói munkáját, könyveibe bújtt, olvasott vagy kéziratot rótt szorgalmasan. Néha a furcsán zsongó kávéház sarkában üldögélt. Esetleg, ha egyik-másik jóbarátjával valami kis vendéglőben jó borra akadt, akkor két-három pohár után beszédesebbé vált. Kipirult az arca, és ilyenkor irodalmi álmairól nagy ki-tárulkozással szólt.

Őn, aki fiatalabb korában, a királygyilkosság előtti időben találkoztam vele többször, tudtam, hogy irodalomról, érdekes könyvekről nagyon szeretett beszélgetni, vitatkozni. De a könyveknek csak irodalmi oldala, stílusa, esztétikai értéke érdekelte. A könyv tendenciái hidegen hagyták, hacsak bután embertelen nem volt a könyv. Azt megvetette.

A finom, csiszolt művészi írásként rajongott. A szépséget kereste és becsülte klasszikusokban és modernekben egyaránt. Bár a magyar kultúrát nagyon szerette és gazdagítani óhajtott, sosem írt magyarkodó verset. Éveken át talán kétszáz versét is olvastam, de az a szó, hogy „magyar” nem is fordult elő az általam ismert versei szövegében. Prózájában is igen ritkán írta le ezt a szót.

Azt éreztem róla, hogy kultúrák fölött lebegő „európai” volt, akit a szégyensége akadályozott meg, hogy utazzon. És csak könyvekben élte ki megszűt tájak, korok és kultúrák utáni vágyódását.

Megszállás alatti újságíróskodása idején Berényi néha dörmögve kifakadt a magyarországi sáskahad, az „ejtőernyősök” ellen. Ő bácskai volt, a vágójárási homok embere, és a megszűről idesereglett élőködők neki sem tetszettek — említi Majtényi Mihály, aki rövid ideig együtt újságíráskodott vele.

*

Berényi ebből a kétlaki, kallódó íróiságából következett, hogy a ha-

tármenti községeken túl alig ismerte valaki Magyarországon, itt Vajdaságban is csak néhány ismerőse volt Szuboticán, és néhány rokona Szuboticán és Kucorán. Mivel nem magakel-lető s nem is elég harcias ember, ennek a két háború közt igen termé-keny vajdasági írónak sehol sem jelent meg könyve, gyűjteményes köte-lete, ezért rendszeres elemzés, fölmérő értékelés alá nehezen vehetjük.

Az 1939-ben, Noviszádon megjelent *A Reggeli Újság mindentudó lexikona* szükségzavúan ennyit ír róla:

„Berényi János, szül. 1904, költő, újságíró. Versei és novellái magas művészetről tanúszkodnak.”

Semmi több.

Az 1924-es *Vajdasági magyar írók almanachjában*, melyet a *Napló* adott ki Szuboticán, még nem szerepel. 22 éves akkor, s az évben küldi be a *Napló*hoz bírálatra verseit.

Az 1928. év első felében megjelent *Kéve* című versantológiában sincs benne, amint már előbb említettük. Az 1928-as év végén megjelent és az 1929. évvégi *Vagyunk* című *Napló*-almanachokban már mindkétszer szerepel.

~~Az 1933-as *Ákácok* alatt című no-~~
ndchjában is benne van. (A *Reggeli Újság* adta ki *Jugoszláviai magyar írók írásai* alcímmel.)

Az 1933-as *Ákácok* alatt című novella-gyűjteményben viszont nem szerepel. Hogy miért, erről nincs tudomásom. (Ezt a könyvet Szenteleky szerkesztette.)

Csuka Zoltán az 1941-ben, Pesten kiadott filléres piros klasszikusok bácskai novella-gyűjteményébe bevette Berényit is a többi bácskai író közé. (*Népművelők Társasága* kiadása.)

Herceg János 1942-ben kiadott *A diófa árnyékában* című bácskai elbeszélőket megszólaltató, antológia-szerű gyűjteményéből megint csak hiányzik Berényi. (Alighanem ez idő tájt katoná.)

Csuka Zoltán 1941-ben a *Népművelők Társasága* pesti kiadásában megjelent novellagyűjtemény szerkesztőjeként, az előszóban ezt írja róla:

„Berényi János már a föld népének fia, írásait, minden realizmusuk ellenére is, valami mélységes idealizmus és romantika szövi át.”

(Csuka megállapítása inkább Berényi prózájának egy részére áll csak.

Csuka itt Berényi újabb novelláiról beszél, nem foglalkozik az előző másfél évtizedben kelt Berényi-novellákkal, amelyek többnyire sokkal borúsabb hangulatúak.)

Máshol is találtam Berényi munkásságáról némi értékelést. Ezeket a helyeken is mint bácskai írókat bírálják.

„A csüggedésekkel viaskodó és Claudel-i tisztaságok felé törekvő Berényi János... költészete inkább Fekete Lajos felé mutat. (Diárium, 5. szám. Kir. Magy. Egy. Nyomda kiadása, 1941. május. Idézet Iványi Sándor cikkéből, melyet a háború kitörése előtti vajdasági irodalomról ír.)

A mondat első fele mond valami lényegeset és találót, hogy Berényi költészete valami nagy-nagy tisztaságok felé mutat, de a mondat másik része téves helyen tapogat, ti. az, hogy „költészete Fekete Lajos felé mutat”, mert Berényi költészete összetettebb, sokkal bonyolultabb Feketéénél. S Berényi egész más célkitűzésekkel fejlődött, mint Fekete Lajos. Stílusukban, gondolkodásmódjukban, témakörükben, verselésük modorában, kifejezőképességük erejében, tehát költői minőségükben erősen elütnek egymástól.

Csak egy Berényi-verset idézek itt, a *Világtájak* címűt:

„Előttünk van észak,

a többi fölcserélt irány félőrüllettel
bevarrt sebek sajtósában énekel
és mindenünnen tövtskoronák néznek

nem tudjuk, hol virágozott föl az első [napkelet,
hol ugrott égő toronygömbre a dél,
hol rácsálya szárnyát az utolsó alkonyat.

A napok mind sátrnak, vagy ünnepelnek
és ugyanaz a könnyük, ugyanaz az [jénekük,
ugyanaz a fényük, ugyanaz a hívásuk,
és egyforma sötétben és hosszan ágazik [szét
lépésünktől a gyötrő hármassá árnyék.
S mi csendesen ballagunk velük előbbre.

Es hasztalan fordulunk meg néhanap:
velünk lendül a három-küllős árny is,
a zengő égítést lesorvad a ránéző arctól
másutt robban ki fonnyadt lelkendezéssel

s piros fekélyekre tűzve újra mögöttünk
címbalmozognak a napos világtájak
sugárzó ígék ezer szerelmű húrjain,
s előttünk újra észak borzalma dermed.”

Ez a költészet nem rokon Fekete Lajos földszerető, érzelmes lírájával.

Gyakori ellentmondásokkal átszőve gyarapodott Berényi költészete. Csak írt, nem nézett sem jobbra, sem balra, szinte valami abszolút költészet felé kutatva csapongtak ezek a versek; humanizmussal telve, de átfogó hit nélkül, mindig valami tisztult hit utáni vágytól lobogva. Töprengő természet Berényi. Magába húzódo, filozofikus hangulatokat megéneklő ember. Mélyre hatoló meditatások, keserű csalódások tükre és néha pillanatnyi örömmök kavicsait dobálgató céltalan játékok Berényi János versei az első évekből. Ezért változtatja a legzártabb klasszikus formákat a rafináltabb kötetlen, modern szabadvers százféle szólásával. Néha éppen a kettőnek rejtetten rímes elegyítésével.

Valami fojtott pátosz, valami szokatlan fölfokozottság, ami legtöbb versét megkülönbözteti a két háború közötti minden más vajdasági költőtől. Pedig kimondott vajdasági jellegük alig volt az ő írásainak. Általános emberi problémák izgatták.

Fiatal éveit persze még a keresés jegyében telnek el, de lírája egyre szélesebb érdeklődésű.

Költészetére jellemző az alábbi, 1926 végéről való verse is:

ALKONYATI RITMUS

A nap síkngó késeket köszörül,
a bűnök úsznak a kikötőbe,
a láz csodákat boronál,
az árnyak ballagnak a temetőbe,
a sebekben a fájdalom megérik,
a szív kifeszíti a kapukat,
a gyász belesápad a tükörbe,
a vér minden erecskét kikutat.

A mélyben a szók titka kivirágzik,
a kehelyben lángol a szeretet,
a kutaknál fehérben ül az emlék,
a szél letörli a nevedet,
a csönd harangján mozdul a kalapács,
a vágy meleg pecsétét hoz a vérnek.
A nap sebesen köszörül, köszörül,
a kések már a szívedig érnek.

Vagy 1927-ből a következő költemény:

KOCSI A VÁROS SZELÉN

Szinte élt a kép, mint akit puha láz [szomorít:
alkony kúrtszava csúsztatja a rozoga
lenn véres fésű borzolta jajgatva a tüzet, [Kocsit,
a sarkon újra meghalt a száraz feszület,
a felhők éles csipkékén süttött az ezüst,
a por ágaskodott, mint az áldozati füst,

a nap már sistergett a dőlő katlanok
 alatt,
 az ég csorgatta rá a zavaros olajat,
 a ló melán vonszolta a zörgő terhet,
 az ember ott gyalogolt a kocsi mellett
 szemén vádba süppedt a vérző kék sziget,
 szájában a sós ízek hamuja kért vizet,
 homlokát szúrta a gyász nagy kérdőjele,
 szívét langyos dobpergés öntötte le,
 arcán sütkérezett a szertérazott sírás:
 „a hét sebekből, uram, de bőven kijutott
 Imára”.

A kocsi koporsót vitt ki a tanyára.

Soha senki sem szedte össze a verseit és prózakölteményeit, sem pedig férfikorában egyre szorgalmasabban írt tárcáit, testesebb novelláit, elbeszéléseit. Nem volt önálló szerzői estje, és könyve nyomtatva sehol sem jelent meg.

Halomban heverő vajdasági közleményeiből 1936 után, összefűzött, vas-tag albumszerű papírivekre ragasztgatták a feleségével az írásait: verseket, prózai munkákat vegyest. Nyaláb-számra szaporodtak így a befűzött, ragasztott könyvek. Még az évfolyamokra sem igen ügyeltek a beragasztásnál, mert 1935-36-37-ből való írások közt 1927-29 vagy 31-ből származó újságkiadvásokat is találni a rokonainál maradt gyűjteményekben.

Sokáig csapongóan ível fölfelé ennek az elragadó stílusú, költőiségében mindig ünnepien beszélő embernek a poézise. Sorai szárnyat kapnak, és ellenállhatatlan áradással fejezik ki egy izig-vérig teliszivű lírikus látását, életérzését, mint ebben a csupa-ritmus versében is.

EZER CSODA EZER SZEM FELE

Neked gyöngy, nekem könny,
 neki vér, nektek ideg,
 nekik ér,
 nektek hideg, nekünk forró,
 nekem piros, de ezernek
 hó vagy korom: szálló pihe
 vagy fekete vagy fehér,
 szemnek szín, nyelvnek íz,
 száznak szó, tónak öröm:
 tiszta víz.
 Kiszűnnek hosszú számsor:
 néha kilenc, néha tíz!
 Vágynak út, útnak kocsi és kocsnak
 víg teher,
 öreg lábnek alig-lépés,
 alig összeg, alig egy-két
 százezer.
 Tengereknek parti város,
 lobogónak fülge szél,
 ősznek hulló édes sóhaj:
 falevél
 és tavasszal csillandása mindeneknek,
 ami él,
 egynek könny, másnak harmat

s harmadiknak
 vagy szürke víz vagy ennél is
 kevesebb:
 üres papír síkja fölött
 tavaszálló toll hegyén egy
 tentacsépp.

Eleinte szinte sohasem érzik rajta az életben gyakori, pillanatnyi kifáradás, a mesterségét űző ember olykor letört perceinek szürkesége. De vagy tíz-tizenkétéves működés után mintha stagnálás, motívumok ismétlődése érződne lírájában.

Berényi költészete 1936—37 után a megfáradás bizonyos jeleit mutatta. De nézzük egy ekkori versét:

LEHET-E MÁSKÉNT

Ha szózatra lesőt talált is el az isten-
 [ajzotta ideg,
 ha értelmet fogott is az égő csipkebokor
 [vadásza,

s ember maradt a talpán,
 aki a hetedhét-országának nekivágott
 s tarsolyában csupa tavaszi csillagot
 [csörgetett:

tehet-e másként és lehet-e másként,
 mint ahogy előtte a szürke milliók?
 Talán túlment a világlelező szivárvány
 [íve alatt,

ha bűnös férfi volt: szűz hajadonná
 [változott,

és annyi csodát köszöntött,
 amennyi víg fája van a tavasznak;
 de ott,
 ahol már az utolsó garasokat kérik —
 bár ezer hegedűt penget egyszerre a
 [sziv:

szólhat-e másként,
 mint az, aki csak a dadogásig jutott el
 s aki körülszemléldve
 és visszanezve együgyűen csak ennyit
 mond:
 „nem így képzeltem el az egészet”.

Nem kevésbé termékeny, de bizonyos elerőtlenedés határozottan érzik rajta. Itt-ott a kijózanodás keserűsége is elfogja, egyet-egyet káromkodik is:

SZÁND NÉHA EZT A KORT

Dobogtasd szíved egy zsarolt
 kegyetlen sors tránt is,
 átkozd meg százszor ezt a kort,
 de ha teheted, szánd is!

Elég a szegyen, hogy szegény,
 a jó hit mécsé mellett
 annyi rossz máglya énekén
 vidulva csak bajt ellett.

Ertetlen, irigy, mord banya,
 virágaidon talpal,
 de ha panasszal szólana,
 köszöntsd levett kalappal.

Talán szégyenli maga is,
rossz nász gyönyörét bánva,
hogy ennyi hitvány és hamis
bitangot szül világra.

(1942, Kalangyos)

Gyönyörűen áradó, gazdag képei megfogyatkoznak, idillikus hangulatú versei már nem olyan üdék, mint ifjabb éveiben. Józanabb, kedvtelenebb ez a Berényi, mint az alábbi verse is mutatja.

TIED AZ OSTOR ÉS A KESERŰSÉG

Van pajta színiig búzával,
pince is hordókkal tele,
seba!j, pajtásom, te sem vagy szegény:
tied a Göncöl-szekere.

Hét csillag-ökör a járomban,
s ha sovány is a bér meg a koszt:
álmok szekeren mások aranyterhét
aranyos kedvvel fuvarozd!

Szomszédodnak dalol a magtár,
komádának kotyog a pince,
s nekik hajlong táncosan talán
a lányod válla, gerince, —

de tied az ostor, a keserűség,
a vérző szitók s az átok,
s csak te átkozhatod igazán
a másnak édes világot.

(1943. Halála előtt egy évvel
közölte a Kalangyában.)

Talán túlságosan is hivatásos már. Elég sok prózával jelentkezik. Több az idilli ezidőbeli novelláiban; az, amit Csuka Zoltán nemsokára idealizmusnak nevez, s ez egy kicsit mesterkélten hat olykor. Korának közvetlen kérdéseit továbbra is alig érinti bennük.

Talán ott a magyarázat, hogy megrekedt a vidéki keretekben, nem vált magyarországi íróvá, de Vajdaság életét sem élte teljesen.

Páratlanul szép kifejezései megkopnak, az elújságíró-sodás jeleit mutatják az 1940 körüli és a háború alatt született írásai. Nyilvánvalóan fokozódó alkotási válságot élt át. Kibontakozást már nem ért meg.

A háború alatt szabadkai újságíró-skodása idején valami leegyszerűsödés megy végbe verseiben is. Kesernyesebb, jobban a valóságra utaló hang mutatkozik nála, talán a szülőfölddel való szorosabb kapcsolata okozta. Mindenki észrevette ezt, aki elindulása óta figyelte munkásságát. Persze könyvbe szedett, időrendben összeválogatott gyűjtemény nélkül igen ne-

hez fejlődését, mondanivalóinak változását és stílusának újabb sajátosságait nyomon követni. De könyvtárakban és Berényi rokonainál való hosszabb keresgélés után mégis sikerült bizonyos áttekintést nyernem, hogy fölfrissítem visszaemlékezésemet.

Az újra és újra átolvasott versek, a 40-es évek végéről s a háború alatti, időből, mind meggyőznek arról, hogy bizonyos fokú hanyatlás érezhető Berényinél. Vajon tudatában volt ennek? Egy újra erősebb verse arról tanúskodik, hogy foglalkoztatta lemaradásának gondja:

ÚJ METEOROK

Mi csak itt maradtunk
a szégyenkezés asztala előtt
szavakkal labdázó nyelvel,
billentyűkön bukdácsoló ujjakkal
dömbökre csipett pörsenésekkel,
nekünk-szép ravasz édességgel,
másoknak haszontalan jóval,
s értéken túldobott rézgarasokkal,
amiknek neveléses erszénye
még mindig a fájdalom.

Kései csirák:
ébredésükkel
a könny gyűlölcset vágják ketté,
de az akarat sugara
nem tűz beléjük forgó csillagot,
mert a csillag csúllag maradt,
a rózsza virág maradt,
az ének ének maradt,
az öldöklés bátorság maradt,
a magáról lórmázó: titok maradt,
a család igazság maradt,
a szerelem füllelt ágy maradt,
és a csodák üres rések maradtak
a szomszédos kopasz telekre.

Az igaz költők különben
ott némáskodnak a durva prózán,
ki fűt, ki számol, ki kísérlenez,
de a fájdalomról egy se ír,
s papírról verset tán egy se olvasott,
és nem ismeri ezt a szót: lélek,
románcuk egy híd,
ballada a gép,
érzés az anyag,
rímek a kapesok,
szikra a hangszóly,
ritmus a forró kattogás,
ezer bolond kerék a szó,
vas és papíros,
tenta a tűz,
líra a mozgás,
lélek a villany,
észme a kenyér,
és olvasók az érte izzadók.

Munkálkodásának utolsó éveiben az észrevehető leszürkülés, kimerülés mellett, itt-ott a valóságnak valami közvetlenebb, gorombább, káromkodóbb tudomásvétele is előfordul nála. Bizonyos szociális motívumok nyernek egy-egy versében határozottabb hang-

súlyt. Mert szociális érzéke volt, ha kifejezett tendenciával nem is írt verset, s erkölcsi kérdések is mindig erősen izgatták.

Egy verséből idézek a negyvenes évek végéről:

„En milliót és milliót szeretek,
ha név: csak nevet, ha névtelen: egy
s a korszakban egy kortyot, amit nem
holtig őriz
annak is, akivel sohasem találkozik,
mert mindenben valami repeső csoda ég,
az újban szeretem a jövőt,
a régiben szeretem a múltat,
az idegben az ismeretlenség szent
s az egyetlenségben
milió szívvel szeretem a mindent.”
(Szerelem mindenkihez)

Nagyon érdekes nem sokkal előbből ez a kis verse is, az erkölcsi kérdésekkel kapcsolatban:

ÚJ BETYÁRRÖMANTIKA

Kopasz, szürke aszfalt a puszta,
füsttel festi a délibábot,
bohóc lett a zsványromantika,
amikor ennek is nekivágott.

Itt-ott cégéres népkönyha-csárda,
becsali helyett: nekeresd,
mohón és részegen nyeli benne
sok rongyos vendég a híg levest.

Az égi tető csak egy-két emelet már.
A mennyet kar: néger zene,
s egy földi ablak résein nevet le
az isten csillagos szeme.

Lenn burjánzik a rend és szabály-bozót,
verejték itatja a füvet
s vérdíj bélyegével bujkál a pusztán
a hajszolt betyár: a becsület.

Égésben véve érdemes lenne egyszer összeszedni a könyvtáraink lapgyűjteményeiben föllelhető sok-sok írását, és átfogóan értékelni Berényi egész munkásságát, mint a régi vajdasági irodalom kifejező erőben egyik legkialakultabb egyéniségének ópuszát. De ez a mi jegyzeteink, kutatómunkánk méreteit és lehetőségeit most túlhaladná.

Magányos, kóbor legénye maradt végig az irodalomnak. Határozott világnézete vagy kialakult harci álláspontja a két nagy fronton küzdő történel-

mi összecsapásban nem volt, illetve sajátos, egyéni, megrekedt nézőpontból figyelte a küzdelmet.

„Nekem nem volt hitem, virágom,
egy árva béres volt leghűbb apostolom,
— bolondos csillagom, ahogy nővelte
úgy ette és temette a rozsdá és korom.

... Majd egyszer csónak indul s Kelettől
csillagtól csillaghoz evez rajta a holt,
Ki hitről nem tudott s útról nem
s kinek szívében igaz próféta nem
(Csak néha gyúltam föl,
Hétről-hétre, 1936)

Mikor a második világháborúban a közvetlen csaták a mi tájunkon túlhaladtak, ő ittrekedt Szuboticán. Elindult gyalog ki a városból. Talán Vágójárás felé tartott, talán Kelebia felé, ahol kisfia és a felesége tartózkodott a bombázások elől menekülve.

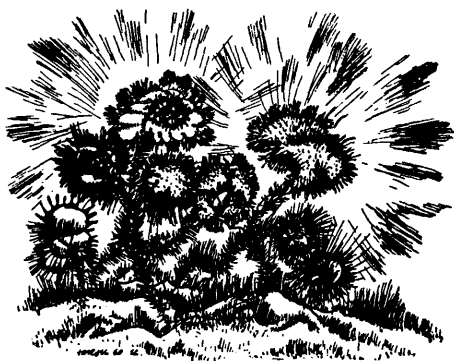
Ismét a régi utakon haladt. Katonabakancsban, civilruhában ment a földeken át.

Az irodalmi és társadalmi magányosság végig elkísérte. Úgy is halt meg egyedül, senki sem volt mellette utolsó útján, sem barátja, sem szűkebb családjából valaki...

Hozzátartozói ennyit hallottak: Szubotica és Kelebia között valamilyen katonacsoport vagy járőr a dűlőutakon letartóztatta. Talán az őrhelyükre kísérték, mesélték az arravaló tanyaiak. És az akkor még nem rendezett határvonal közelében nyomaveszett Berényinek. Katonabakancs volt a lábán a sár miatt. A háborúból hozta haza, Horthyéknál való bevonultatása idejéből. Sose volt előbb katona. Onnan a háborús katonáskodásból maradt a komisz-bakancs. Lehet, hogy szökött hadifogolynak nézték, és lelőtték. Lehet, hogy ez is kőzsa mende-monda. Mindenesetre nyomaveszett. Azt sem tudják a hozzátartozói hol nyugszik. Akik esetleg eltűntették, azoknak valószínűleg sejtelmük sem volt arról, hogy Vajdaság, a vajdasági irodalom két háború közötti legtermékenyebb íróját, egyik legszebb szavú poétáját tették talán nehányadmagával az ismeretlen sírba.

Egy kis béke

Dési Ábel

*Visszatér a
gondolatok álma*

*felbukkan a
dolgok gyermekkora*

*virágokká
válnak az árnyékok*

*kéklő szemek
a remény jelei*

*az életed
tisztá és egyszerű*

*a csend pedig
ígér de nem beszél*

Hallgatás

Dési Abel

*ez hát a
szemek magánya
kezek csendje
nyelvek éjszakája*

*az életed árnyék
s az éjszaka ember*

*íme a tárgyak élete
az ember magánya
az idő sivatagja*

*te hallgatsz
és beszél az éj*

*egy lámpafény
lassan haldoklik*

*egy vonagló kéz
halkan panaszcodik*

*kérdőjellé
vetkőznek az ajkak*

Monológ

Dési Abel

*Faggatom a magányt
mosolyod színéről*

*az éjszakát kérdem
álmaid útjáról*

*a kezemet kérdem
látta-e arcodat*

*álmokkal kereslek
homályba takarlak*

*hajnalok kezével
ölelem lépteid*

*élek és félek
félek és remélek*

*hallgatással mindig
tehozzád beszélek*

Éjszakai látogatás

Szirmai Károly

Ezt a sároscsizmás, nehézfelhős, tusfekete novemberi éjszakát választottam meglátogatásodra, hozzád, halotthoz legjobban illőt, s legjobban illőt utolsó két éved novemberi estéihez, mikor világtalan, sárbafulasztó *szivaci* utcákon, derékig vizes, tüdőbajtól virágos házak mellett botorkálva — magad is betegen — betegeket látogattál; amikor ojahaza, nyugtalanságodban szétdúlt ágyadban, tüdőbajod rád-rádtörő köhögésével viaskodtál, vagy az idő egyformán percegő érverésén hátralevő napjaidat számolgattad.

Itt állok az éjszaka fekete köpönyegében nagyszobád két sötét ablaka alatt, annak a nagyszobának, ahol temetésed napján lecsukott szemmel, múmiaszerűen, fölgravatolozva feküdtél, annyira hasonlóan az egyik egyiptomi fáraó arcmásához.

Itt állok e vigasztalan éjszakán, mialatt te odafönn, emlékezetem hideg szobájában, kiterítve, magadra hagyottan fekszel.

Eljöttem hozzád, mert beszélnem kell veled, számon kérnem tőled, amiért ide pányváltál, amiért lábamat beleástad az átkozott bácskai földbe, ahonnan nincs szabadulás; ahol novembertől ápriliséig tél van, kedvgyilkos, léleksorvasztó tél, melledre térdeplő, lélegzetszorító, bakacsín éjszakákkal; ahol hosszú heteken át jéghideg eső kopog vékony verőivel sötét ablakaidon; ahol nagy tél idején, akár a Nagy Szarmata síkságon, Csicsikov Oroszországában, trojkáddal kínlódva vergődsz át a melledig érő hóban az úttalan pusztán; ahol télutón, meg-megújuló rohamokkal a kosava vad kozákcsapata száguld végig üvöltő harckialtással elsóprón a tájon; ahol a nyúlós, fekete bácskai sár — alattomosan — mindenhová utánad kúszik, hogy berántson; ahol az isten háta mögötti szerb, szlovák, ruszin, magyar és román falvak ugyanolyan holtak, mint fél századdal ezelőtt; ahol az élet éppolyan megállott, mint valamikor; ahol az em-

berek csak házaik falait mázolták át, de nem lelküket; ahol a nehéz szláv szomorúságot, ha egyszer megérintett, magányos óráidban vigasztaló társnak visszakivánod, ahol megátkozod a temetőt és sírokat, mert elrabolták kedveseidet, s idődet kegyetlenül számontartón, téged is oda várnak; s ahová, ha kivetett a sors, és magányosságodban nem akarsz megfulladni — miként régebben írtam: „örjögő barbárként kupát kell ragadnod, s borral, vérrel, hússal s nótaszóval áztatott lakoma mellett, magányos farkasként beleüvöltened az éjszakába, hogy az enyészet gázos hamujával fojtogató völgyben még nem halt meg, még fel-fellobog az élet”.

Felelj, válaszolj! Miért kívántad, hogy én ebben a világban éljek, aki nem tudok örjögő barbárként kupát ragadni; hogy erről a világról írjak, mely ma senkinek sem kell; hogy e táj embérsorsaiba merülten bányásszak, mikor valóságunk vidékszagától mindenki elfintorítja az orrát?

Felelj, válaszolj! Miért nyomorítottál meg, miért szeretted meg velem ezt az átkozott földet, miért hoztad esendő alakjait oly emberközelségbe, hogyha tollat ragadok, róluk kell írnom? Miért nem engedted meg, hogy szívem vágya szerint a folyton változó, újjászülető nagyvárosban *legyek otthon*, melynek nincs fájoán visszahúzó tegnapija, csak diadalmasan kibontott tűzlobogóval reád köszöntő holnapja.

Nem felelsz, hallgatsz. Lehunyt szemed az idő végtelen távolába mélyed. Mit törödsz azzal, amit tegnap hirdettél, mi gondod velem? Utolsó óráidban az aranybodros felhők közé vágyakoztál, mindent feledve, ami földi. Én itt maradtam, hogy cipeljem átkos örökségedet, a bácskai tájat, ahol oly magunkba roskasztó a köddel és dérral ránk köszöntő s éjszakánként jajgató vadludakkal búcsúzkodó ős, mint sehol másutt, s ahol napjaim rövidülésével egyre jobban érzem, mennyire ide tartozom.

De indulok, későre jár. Aludd tovább odafönn, örök ravatalodon végtelen álmodat, s ha lépteimre egy pillanatra netán fölébrednél, nyugodj meg, csak én mentem el sötét ablakod alatt.

Halott táj

Szirmai Károly

Nem emlékszem, honnan jöttem. Nem gondoltam a megtett, mögöttem maradt útra. Csak a jelenre, pillanatra.

Ott álltam, lábamat megvetve, a két fényes, száradt fűcsomós sín pár között, és nyugat felé néztem. Nyugat felé, mely fölött kikötött tűzsárkányként, mozdulatlanul függött a nap.

Valamikor — otthonosan — gyakran tettem meg erre az utat. A nagy, sárga állomásig és vissza. Váltakozó hangulatban. Közömbösen, nyugtalan kodón, reménykedve, valakit várva. Nagynéha: szeretettel elteltén, ajándékozó boldogságban. Ezekre az utaimra emlékszem legszívesebben.

Bár mindez rég volt — évekkal már nem is tudnám mérni —, mégis úgy álltam a két, távont nyilazó sín pár között, mintha csak tegnap történt volna. Ahogy a táj sem változott körülöttem. Ugyanolyan volt, mint akkor. Nagy, levegős körfestményhez hasonló, régi díszletekkel. Biztos voltam afelől, hogy távolabb, a hátam mögött, az állomás is ugyanolyan kopott, elhanyagolt, ragyafoltos, mint régen.

Eltűnődve néztem magam elé. Mint aki nagyon messziről jött. Nem térben, hanem időben. Valamelyik távoli kanyarulatból. Noha tudtommal még nem múlt el a nyár, a természet haldoklására gondoltam. Mert bal kéz felé, odébb, sokujjú ágaikat fölfelé nyújtva, már csupaszon álltak a nyárfák. Lehullott leveleikkel, akár nagy, sárga aranypénzekkel vastagon terítve maguk alá a földet.

Ahogy ott álltak kopaszon és mozdulatlanul, élettelenek, halottak voltak. Halottak, akár az egész száradt, őszre vetkőzött táj. Semmi sem mozdult, madár se rebbent, bogár se kapott szárnyra. Sem közelebb, sem távolabb. S ember — sehol! Az országot is üres, az állomás is hallgat. Pedig máskor hogy dohogott, sípolt, dörömbölt ilyenkor! Most csend volt. Csend mindenütt. Az őszbe hanyatlott tájat mély hallgatás feküdte meg. És mégsem bántott. Mert változatlanul egy helyben függött a nap, s megolvadt fénye sárgán csurgott végig ruhámon.

Lábam megmozdult, s megszokottan, beidegzetten, elindultam hazafelé. De csakugyan oda-e? Mert mondhattam-e én valamikor is, hogy „haza”? Haza, mint annyian mások. Nálam boldogabbak. Nem idegen-ké volt-e akkor is a ház, ahol laktam, akár később. Mert új törvény, új rendelés — sorsommal nem törődve — bármikor utcára vethetett.

De hát minő értelmetlenség így beszélnem! Mert mióta nem lakom már ott, s lakom-e valahol egyáltalában? Lábam, megszokottan, mégis hazafelé vitt. Hazafelé... Milyen édes lett volna valamikor ezt a szót hangosan, meggyőződéssel kimondanom!

Ahogy átértem az alacsony vashídon, már oda látszott a régi ház. Világosszürke falaival, messzibe könyöklő ablaksorával. Nem tudom, miért, de olyan volt, akár egy gyászoló özvegy, akinek senkije. És mégis arra ítélve, hogy éljen és emlékezzék. Azokra, akik elmentek.

Néhány magányosan gunnyasztó, kócos ház mellett kellett elhaladnom. Ezek is hallgattak. Teljesen elhagyatottaknak, lakatlanoknak látszóttak. Tökéletesen beleillettek a halott táj hangulatába. Akár egykori otthonom is.

Üvegszárnyas bejáratánál megállva, s nadrágzsebemben kotorászva, a régi, megfeketedett kulcsot kerestem. Végre előhalasztam, kinyitottam az ajtót, beléptem a középső szobába, és letelepedtem a csipketerítés asztalhoz. Mást mit is tehettem volna, annyi idő után hazalátogatva?

Hosszan kinéztem az ablakon. A műúton, a síneken túlra, a szemhatárt tágitó messzeségbe. Úgy, mint valamikor, tűnődő hangulatomban. Majd sorra vettem a szobákat. Mindent úgy találtam, mint mikor elmentem. Semmi el nem mozdítva, elhelyezésében meg nem változtatva. Csak mindenben érzett a hosszú lakatlanság. Hiába vártam volna, hogy valaki benyisson. Az élet megállt. Ahogy megállt a nap is a nyugati égbolton. A székek magukba roskadva ültek az asztal körül. Olyan különös volt, hogy én ott ültem néma társaságukban, s nem tudtam őket szóra bírni. Ott, a régi lakásban, ahol valamikor anyéimmal éltem. S most senki körülöttem. Senki. Magam is idegen. Meglepő se lenne, ha valaki belépne a szomszéd szobából, s ajtót mutatva, mint idegent, akinek itt semmi keresnivalója, kitessékelne.

Miért is vagyok itt, miért is jöttem ide? Hogy éljek itt, ahol semmi élet? Ahol a szobák sivar lakatlanságát semmivel sem tudom kitölteni. Ahol nem szól, nem beszél hozzám senki. Ahol a bútorok és tárgyak holtak. *Vagy én vagyok a halott, s azért látok és érzek magam körül mindent annak, azért?*

Sonja legendája nyomában

Simin Magda

„Amikor 1944. májusában, a földalatti nyomdában készült *NASA BORBA* című lapban közzéttem, hogy Sonja Marinkovićot néphőssé avatták — harcos nőink közül másodiknak —, kimentem Surduk faluba, ahol huszonnyolc évvel azelőtt Sonja született. Noha a Szerémség ellen indított ellenséges offenzíva nyomasztó légkört teremtett, az egész falu ujjongó, ünnepi hangulatban volt. Az egész falut egy addig ismeretlen büszkeség és megalégedettség töltötte el, ez vértette fel az embereket azok ellen a szenvedések ellen, amelyeket a felszabadulásig még el kellett viselniük.

Az elvtársak megmutatták Marinković kovács, Sonja nagyapjának házárt és azt a kedves szőlőskertet a Duna fölött, ahonnan a kis Sonja elmerengett a Duna örök folyásán.

Az apró, törékeny, fél lábára kissé bicegő Sonja külseje mögött aligha sejthette bárki is azt a hősi jellemet, amelyről a legsúlyosabb órákban tanúságot tett. Személyes balsorsa nem hagyott rajta nyomot — rendkívüli derű sugárzott belőle mindig. Jellemzésére legmegfelelőbb a „kedves” kifejezés, ilyennek látta őt mindenki. E kedvesség, e csöndes bájosság alatt azonban törhetetlen erő rejtett...”

Jovan Popović
ZENA DANAS, 34. szám,
1945 júniusában

Kiegyensúlyozott fiatalság. Magas fokú intelligencia. Arányos, szép, de gyöngécské test, amelyet az élénkség tart hatalmában, kárpótlásul azért, hogy a mostoha természet kissé sántává tette jobb lábára. („Felismeritek sánta lábáról” — küldték felkutatására poroszloúkat a rendőrfelügyelők.). Könyvekkel, emberekkel, korszakunk legemberibb eszméivel barátkozik, majd

mind több föladatot kap Žarko Zrenjanin, Pap Pál, Svetozar Marković Toza, Stevica Jovanović, Čirpanov, Tulić és Branko Bajić körében, tehát olyanok mellett, akiket ma történelmünk is számon tart.

Nemes egyszerűség, női bájosság, minden merevségtől mentes gondolkodás és mélységes emberiség egyesült benne egy ritka határozottsággal cse-

lekedeteiben és állhatatos, kitartó akarással.

(„Kevesen munkálkodtak olyan odaadással a terebélyesedő egyetemista mozgalom látszólag jelentéktelen, mindennapi ügyein, mint Sonja — emlékezik róla egy helyen Djurica Jojkic, egykori harcos-társa —, s éppen ez a lankadatlan és szüntelen tevékenysége emelte őt fölébünk.”)

Minél tovább nyomozunk a gyér okmányok megsárgult lapjai között, minél többet hallunk róla az életben maradt harcosoktól, annál teljesebben fedezzük fel a háborút megelőző néhány utóbbi év eseményei mögött Sonja bájos, utánozhatalan mosolyát, merész gondolatait és határozott kezét.

A Svetozar Marković Toza szerkesztésében megjelent illegális *Slobodna Vojvodina* első száma azt írja Sonjáról, a kivégzése alkalmából közzétett cikkben, hogy többéves elnöke volt a Studenska maticának és a nőmozgalom ifjúsági alosztályának Noviszádon. Lapok, faliújságok és emberek tanúskodnak arról, hogy az 1939–40-ben szervezett beocsini és teszterai ifjúsági táborozás — a jugoszláv ifjúság merész vállalkozása, az ifjú kommunisták egy egész nemzedékének életre szóló élménye — nagyjából Sonja műve. Emberek mondják, rendőrségi jegyzőkönyvek pedig bizonyítják, hogy a Vörös Segély tartományi bizottsága Sonja közvetlen vezetése alatt működött. Az illegálisba vonult párttagok, a Franciaországba internált spanyolországi harcosok, a megannyi jugoszláv börtönben és gyűjtőtáborban sínylő elvtársak segélyezése, családjaik állandó istápolása — a pártnak létfontosságú Vörös Segély — Sonja gondja. Szervez, fáradhatatlanul utazik és gyűjt. Közben szorgalmazza a nők mind fokozottabb bevonását a munkába, női alosztályokat alakít a szakszervezetekben, közvetlenül foglalkozik egy munkásnőcsoporttal, segíti a sztrájkmozgalmakat. Mindezt és az itt fel nem sorolt sok más munkát — a titoktartás és személyes biztonsága szempontjából ez túlságosan sok is volt — csöndesen, állhatatosan, gyakran háttérbe vonulva végezte. (Itt akaratlanul is eszembe jut Gordana Ivačković, Sonja harcos-társa és barátnője, aki oly gyakran igyekezett hangoskodásával és feltűnő fellépésével Sonja fölé kerekedni. Sonja nagyon hitt neki, és határtalan, talán naiv jósa sugallatára megbocsátotta neki kilengéseit.)

Nem véletlen, hogy a Sonjára való emlékezések mindig legendára hasonlítanak. A róla szóló mesék még életében legendává nőttek.

Legenda a Sonjával való első ismerkedésem is.

1938-ban vagy 1939-ben Kikindán — akkoriban a gimnázium népes SZKOJ-aktívájához tartoztam — hallottunk egy legendát Lidia Aldan udvari szobácskájáról. Lidia, első és legjobb elvtársnőm — úgy éltem vele, mint nővéremmel — abban az időben magasan fölénk emelkedett. Amikor a SZKOJ-ban végzett tevékenysége miatt kizárták a gimnáziumból, mélyen belevezett a komoly, nagy, illegális pártmunka vizeibe. Most meglepett bennünket: az összejövetelre egy ismeretlen, de nagyon rokonszenves elvtársat hozott. A beszélgetés hamar meghitt és szenvedélyes hangú lett, mint rendszerint. A banyakemencéhez támaszkodva, az asztal melletti padon és a magaslábú ágyon ülve, a félhomályban összebújva arról beszélgettünk — ki tudja, hányadszor —, hogyan kell viselkedni az osztályellenség előtt. Nem hivatalos hangon, hanem úgyszólván napirenden kívül, emberien, mint ahogy a legfontosabb életkérdésekről beszélnek. A görbehátú nagy kérdőjel súlyosan nehezedett ránk, noha egyesek igen biztosak voltak magukban.

Ekkor a szoba sötétjéből megszólalt az ismeretlen, de rokonszenves férfi, és a következőket mondta:

„Van egy elvtársnőnk, Sonjának hívják. (A földpadlós szobácska légrétege hirtelen megsűrűsödött, a kemencében forrt a tea; Lidia édesanyja, egy orosz asszony, mindig egy különleges, kábitó illatú teát főzött.) Az elvtársak törték a fejüket, felvegyék-e a pártba — törekeny, mint egy nádszál, kicsi és sánta. Megkérdezték tehát, hogy biztos-e magában, képes lesz-e elviselni az ütlegetet, ha szüksége lesz rá — mondja meg őszintén... senki se köteles vállalni a sanyarú illegális munkát. Sonja ekkor felemelte fejét, és nagyon egyszerűen ennyit mondott: 'Nem tudom, elvtársak, milyen lesz a magatartásom, még sosem kínoztak. Igyekezni fogok...'”

Őszinte válasz, mondták az elvtársak, s fölverték a pártba. És ugyanez a törekeny, sánta Sonja az első rendőrségi vallatáson példásan tartotta magát.

Így hangzott az első legenda Sonjáról. Figyelmeztetett bennünket: legyetek szerények! A legenda azonban az évek múlásával bővült, új mozzana-

tokkal gazdagodott. A háború kitörése előtt úgyszólván csodálatos színeket kapott. A SZKOJ-tagok szájról szájra adták, az első harcosainkról szóló legendákkal együtt.

Sonját ismét letartóztatták — sutogták —, súlyos vádakkal terhelik. (A konspiráció nem engedte, hogy pontosabban meghatározzák a helyet és az időt, később pedig sosem voltam képes ellenőrizni ezt a legendába illő, de hitelt érdemlő adatot Sonjáról.) Három elvtárs, három ifjú terhelte. A puskatussal és gumibottal egyszer már megtört embereket nehéz, szinte lehetetlen rávenni, hogy vonják vissza valomásukat, szedjék össze bátorságukat, és készüljenek föl új, még rettenetesebb kínzásokra. Sonjának sikerült a lehetetlen. A szembesítés alkalmával Sonjából — bár összeverve és megkékülve, szakadt ruhában, mezítelen, dagadt lábbal vezették elő — olyan erő sugárzott, szeme olyan mélyen, sőtén fénylett, hogy a fiatalemberek elszégyellték magukat, és megváltoztatták magatartásukat. Megtagadták az engedelmséget a rendőrségi ügynököknek, visszavonták vallomásukat. Bizonyítékok hiányában hamarosan mindannyiukat szabadlábra helyezték.

Sonját 1940-ben láttam először és utoljára, a teszterai ifjúsági tábortan. Látogatóba jött hozzánk. Nagyon nyugodtan állt egy nagy csoport lány között. Mosolya ma is melegít.

*

Dara Sonja Marinković néneje (férje után Langhofer) külön helyet foglalt el a Marinković családban. A korán édesanya nélkül maradt négy gyermek között ő volt a legidősebb, ismerte testvérei minden örömét és lelkének rezdülését, főleg Sonjáéit; neki anyja volt elhunyt anyja helyett, védelmezte és rejtegette, élelmezte és mosott rá. Ajnározta öccsét és húgait, apját és férjét, de leginkább és elsősorban Sonját.

Dara visszaemlékezése felidéz bennem egy nem is olyan régi, de olyan távolinak tűnő időszakot, hogy amit abból elmond, szinte történelemnek látszik.

— Édesapánk, Djordje Marinković családjá Szerémségből származik. Apai nagybátyjai közsímsert papok voltak Asanyában, csak édesapja, a mi nagyapánk — józan felfogású, életrevaló ember — nem akart szerzetesi diák lenni, hanem kitanulta a kovácsmes-

terséget, Szurdukban telepedett le, és a Duna melletti házában kovácsműhelyt nyitott. Djordjet, a fiát — a mi apánkat — a Sremski Karlovci-i gimnáziumban taníttatta, s mivel a kovácsműhely csak kovácsműhely volt, a gimnázium elvégzése után nem küldhette Bécsbe, sem Pestre, hanem a karlovci papnevelőbe íratta, ez ekkoriban teológiai karnak számított. Apánk tehát, nem kerülte el nagybátyjai sorsát, és nem menekült meg a családi hagyomány kényszere alól, a papnövendéki ösztöndíj fejében kötelezettséget vállalt, hogy tíz évig szolgálja az egyházat, mégpedig szlavóniai parókiákban. Így hát mind a négy gyermeke — Milenko öcsém, Vida és Sonja nővérem meg én — Szlavóniában született, Sztrizsevicán, Kamenica község, Pakrac járás. (Mivel Sonja gyermekkorának nagy részét Szurdukban töltötte el, Jovan Popović, aki egyébként kiválóan írta le Sonját, azt hitte, hogy húgom ebben a szerémségi faluban született. Tulajdonképpen nem sokat tévedett, egész családunk szerémségi, mi idevalósiaknak érezzük magunkat, noha Szerémség határain kívül születtünk.) Szlavónia hegyei közt, a Papuk és Pszuny lankáin szétszórt vadregényes falvakban látuk meg a napvilágot. Apám parókiájához tizenhét ilyen falu, néhány házból és egy templomocskából álló falucska tartozott. Sonja 1916 júliusában született. Ő volt családunk legfiatalabb; negyedik gyermeke. Édesanyánk rávette apánkat, hogy mindennapi lelkes munkája mellett tanuljon jogot, hátha jogási minőségben nagyobb városba kerülhet, hogy iskoláztassa négy gyermekét.

— Édesanyánk Szremszki Karlovcin született, a Šajković családban, egy szép vajdasági szerb kultúrhagyományokat őrző, abban az időben ritkaságszámba menő értelmiségi családban. Apja és Ivan Šajković mérnök, második nagyapánk nevéhez fűződik a sztrazsilovói Branko-emlékmű tervrajza és építése. Édesanyánk Pesten és Zomborban járt iskolába, az utóbbiban tanítóképzőt végzett. Gyöngéd anyja és intelligens asszony volt. Szelleme — a pajtasság és meghittség, az asztal melletti hosszú irodalmi beszélgetések szelleme — örökre rányomta bélyegét családunk szellemére. A mi házunkban úgy ismerték Laza Kostićot, Zmaj Jovánt, Veljko Petrovićot, mint-ha oda tartoztak volna. A róluk szóló számtalan anekdotát annyiszor és olyan

színesen mesélték, hogy az unokák is emlékeztükbe vették, s ma is emlegetik Laza bokorbabját. Édesanyánk tehát nem akart beletörődni a vidéki parókia életmódjába, gyermekeinek ennél többet, tisztábbat és szebbet kívánt nyújtani.

— Az első világháború ismét fordulópontra felé közeledett, a szövetségesek új offenzívát indítottak, a letiport Szerbia pedig nagy szövetségese, Oroszország felé tekintett, tőle remélve segítséget tragikus helyzetében. A polgárok s apánk olyan lángolón óhajtották országuk függetlenítését Béctől is, Pesttől is, hogy családjuk utolsó és legfiatalabb gyermeke orosz nevet kapott: Sofija — Sonja. A várakozás jegyében keresztelt Sonja élete tehát az események furcsa összjátéka folytán az első naptól kezdve Oroszországhoz fűződik. Oroszország hamarosan maga is szimbóluma lett valaminek, ami évtizedeken át lelkesített minden becsületese embert Szerbiában és azon kívül is.

— A háború befejeztével megszűnt apánk kötelezettsége Szlavóniában. Letörlesztette azt a tíz esztendő, amivel a Szremszki Karlovci-i papnevelőnek tartozott. Átköltöztünk Szremszka Racsára, majd Borovóra, még mindig a parókiára, mert apám még nem fejezte be jogi tanulmányait, noha szorgalmasan vizsgázott a zágrábi jogtudományi karon. Egy esemény azonban, amely 1919-ben játszódott le Borovón, édesanyánk fellépése nélkül is eldöntötte további sorsunkat.

— Jöttek Oroszországból a hadifoglyok, nagyobbára parasztok. Tele voltak élménnyel a forradalomról, melynek akaratlanul is részesei voltak. Egyesek nyilvános gyűléseken és özszejöveteleken beszéltek nagy élményeiről. Szavaik meggyőzőek és a hatalomra nézve veszélyesek voltak. Egy nap apánk nagyon izgatottan tért haza a városból. A csendőrök megbotoztak egy embert, aki a téren az orosz forradalomról beszélt. Noha apánk papi ruhában volt, fölindultan és fölháborodottan védelembe vette a bántalmazott embert, tiltakozott az emberiség nevében, de különösebb eredményt nem ért el. „Mégiscsak borzasztó, hogy az embereket a téren nyilvánosan botozzák Oroszország miatt! Tegnap még úgy néztünk erre az országra, mint az istenre” — mondta, és egész nap nem volt képes megnyugodni. Szokatlan volt abban az időben, hogy egy pap így viselkedjen.

A helybeliek ezt nem bocsátották meg neki. A következő papválasztáson (akkoriban a hitközségi előjárók választották a papot) nem választották meg. Ugyanabban az esztendőben rövid betegség után meghalt édesanyánk. Egy hirtelen jött, gyorsan elhatalmasodó tüdőbaj örökre elragadta tőlünk.

— Ekkor tíz esztendő voltam, Sonjica két és fél. Még egy évig Borovón maradtunk. Édesanyánk halála után egyszerre Sonja lett a család központja, figyelmességünk és gyengédségünk tárgya. Ezekben a szomorú napokban mindenki kötelességének érezte, hogy szeretetével pótoja a kislány nagy veszteségét. Mint legidősebb nővére, én életem végéig testvére is, anyja is leszek, annál is inkább, mivel érzékeny szervezete sok ápolást és gondosságot kívánt.

— Utána Zomborba mentünk. Apánk abszolválta — még egy év, és diplomálni fog a szubotikai jogtudományi karon —, kiugrott, és a zombori megyeházán jegyzői állást kap.

— Az osztrák-magyar monarchia, mint ismeretes, mély, írástudatlansággal és elmaradottsággal megjelölt nyomot hagyott a birodalom leigázott népeiben. A szerb értelmiség igen kis számú volt, közigazgatásra képzett ember pedig úgyszólván nem is akadt. Apánk tehát nagyobb megrázkódtatás nélkül vészelté át a kiugrás válságát. Mint polgár és jogász Zomborban valóban nagy tekintélyt szerzett.

— Gyermekkorunk további napjait tehát Zomborban töltöttük. Egy tágas házban laktunk, a Bajai út 40 alatt. Széles utca ez, dupla fasorral, a vasútállomástól a központba vezet, ma Tito marsall utca, a ház száma ugyanaz: 40, az utca világos, pázsitos, sok fa és sűrű bokrok ékesítik, a bokrokon ezer meg ezer fehér virág.

— Sonja óvodába járt. Még mindig élelken emlékszem arra a szívdobogató látványra, amikor ez a kis, törékeny gyermek, táskával a kezében, sietett, csaknem futott az óvodába, a virágborult utcán, a pázsiton pedig gyermekek futkostak. Az első naptól kezdve nagyon fontos és figyelmes volt, hogy ne okozzon csalódást az óvónőnek, akihez mindjárt ragaszkodóvá vált. Az óvónő szintén nagyon megszerette ezt az anyai szívre vágyó, a család minden melege ellenére is elveszett gyermeket.

— Ugyanilyen odaadóan és mélyesen szerette meg Sonja a tanítónőjét

is, amikor a következő esztendőben elindult az első osztályba. Ez az asszony fogalom lett házukban, és hosszú éveken át mindenki szeretettel beszélt róla. Zombor már rég mögöttünk volt, Sonja tanítónője* azonban még mindig bennünk élt, mintha hozzánk tartozott volna. Sonja még egyetemista korában is el-elment hozzám, hogy megörvendeztesse, elbeszélgessen velem, mi pedig húgom halála után is kötelezően meglátogattuk, ha Zomborba vetődünk.

— Első elemista korában Sonja beiratkozik a cserkész-szervezetbe. Mi, többiek is cserkészek voltunk, Milenko fivérünk pedig a szervezet vezetőségének is tagja volt. Sonja még első osztályos korában — bár a szervezet legfiatalabb tagjai, a méhecskék közé tartozik — szintén bekerül a zombori cserkészek vezetőségébe. Van egy fényképem is erről a szokatlan vezetősről, ott van a csoportban, több elvtársunk között, Milenko és Sonja is. A cserkészek szervezete nemzetközi volt, s abban az időben ez volt az egyetlen, amely nem tett különbséget a nemzetiségek között. Rajta kívül csak két szervezet működött: a Szerb Szokol és a Horvát Szokol. Egyiknek is, másiknak is szigorúan nemzeti színeze volt.

— A zombori cserkészeknek abban az időben üdülőjük volt Cavtaton. Néhány évig mind a négyen ott nyaraltunk: Milenko és a három lánytestvér. Zomborban akkor nagyon kevés család engedte leánygyermekait nyaralóba. Mások voltak az utazási körülmények is. A felfogások is sokkal konzervatívabbak voltak. Mi azonban mindig a cserkészekkel tartottunk. Nemesek a tengerre mentünk, hanem évközben kirándultunk Zombor környékére, a bezdáni erdőbe. Ez a természet felmentartott meghitt kapcsolat rányomta bélyegét Sonja egész gyermekkorára és ifjúságára. Hazánk lenyűgöző szépsége belopakodott lelkébe, gondolataiba. A természet rugalmassá és ellenállóvá tette gyöngécske testét, szellemét pedig tisztává és nyíltá. Az a közvetlenség és természetesség, amellyel Sonja és Milenko az üdülőben pajtásaikhoz viszonyultak, tartósan megmaradt az emberek iránti magatartásukban. Az emberek mindig és mindenütt szerették őket, szerették egyszerűen és ellenállhatatlanul.

— Minden nyáron, a cserkészekkel való táborozás után Paja nagyapánkhoz, a szurduki kovácsmesterhez men-

tünk, szőlőjében töltöttük el a vakáció megmaradt részét. A Duna fölötti dombon, nagyapa szőlőjéből rendkívüli látvány tárult elénk Bánát és Bácska áttekinthetetlen rónaságára. Nagyapánk összebarkácsolt nekünk egy padot, és odaállította a szőlőskert végébe, közvetlenül a Duna fölött. Köréje vesszőt font, hogy le ne zuhanjunk a mélységbe. Ezen a padon olvastunk, meséltünk, egymás mellett ülve, vagy játékkal töltöttük napjainkat. Kilátótornyunkból látható volt Titel, Szlan-kamen meg a Tisza eleven fehér szalagja, ahogy a Dunába torkollik, és köröskörül még tizenhárom falu is. (Emlékszem, mint számoltuk őket gyermekien, s akár a madarak, élveztük a messzeségeket és a látásnak ezt a szabadságát.) Sonja is nézelődött és élvezett. Az ő gondolataiba azonban hamarosan belopakodott egy másik tényező is. Ez a gyönyörű vidék, ez a tágas istenadta táj sehogyan sem volt összhangban Szurduk életével meg a tizenhárom faluével, amely tornyaival és harangzúgásával a növényzetből kiemelkedett. Éles szemmel, kitartó figyelemmel nézte a vidék népet, s látta, hogy hangyszorgalommal dolgozik ezen a termékeny, zsíros földön, de szűkösen, tudatlanságban él, képtelen saját magát segíteni.

— A mi Paja nagyapánk, ez a keménykötésű ember — erős és szellemes volt, mesélik a szurdukiak — furcsa dolgokat tudott mesélni. Csodálatosan józan gondolkodású és eszes volt értette a módját, hogyan kell lekötni és foglalkoztatni bennünket, napjainkat hasznos munkával és szép szórakozással kitölteni. (Házában, de a miénkben sem ismerték a kártyát, sem a részegséget. Ritka pihenőóráit velünk töltötte, sakkozva vagy könyvet olvasva.)

— „Úgy irányítsd az eseményeket, hogy akaratom szerint fejlődjenek, ne hagyd, hogy magukkal sodorjanak” — ez volt életbölcességének veleje, ezt szokta mondani, amikor szóba kerültek a szomszédok és ismerősök bajai, gondjai, inségei meg küszködései. — Irányítsd az eseményeket! — Sonja sokáig el tudott gondolkodni azon, hogyan kellene olyan mederbe terelni az eseményeket, hogy ez a nép másképp éljen.

— Gyermekkorának és kora ifjúságának ezekben a napjaiban született

* „Sonjina gospodja” — így nevezték a Marinković családban. A fordító nem talált rá magyar megfelelőt. (K. T. megjegyzése)

meg benne az a kívánság, hogy agronómus legyen. Másképp kell dolgozni! A szántókon is, a szőlőskertekben is, meg egyebütt! Ezekből a napokból ered az az elképzelése (Sonja éppúgy magában hordozta ezt a víziót a Duna fölött, mint fővárosi szűk diáklakásai-ban), hogy egy nap traktorra ül, piros kendőt köt a fejére, a kendő sarkai a vállára hullanak, ő meg szántani fogja a fekete humuszt, mely bár termékeny, mégis olyan szűkösen táplálja gyermekeit.

— „Határozd el, hogy meg kell tenned!” — hangzott Sonja és a mi fülünkben nagyapa korholása és tanácsa. „Határozd el, hogy meg kell tenned!” — Sonja már akkor elhatározta, hogy agronómus lesz. Amikor aztán kitűnt, hogy ez nem elég, mind nehezebb feladatokat tűzött maga elé, mi pedig követtük (s nem ő bennünket). „Sonja azt mondta, hogy kell” — mondogattuk. Így lett nagyapánk szava Sonjáé, az övé pedig: fogalom. Kell!

— Am térjünk vissza egy pillanatra Zomborba, ahol Vida testvérem és én tanítóképzőbe jártunk. (A család elhatározta: mi ketten tanítóképzőbe megyünk, Milenko meg Sonja pedig egyetemre, többre nem telik). Sonja befejezi az elemi iskolát. Örözm azt a könyvet, amelyet ajándékba kapott a kitűnő tanulásért. A szerb fiatalság *Golub* című lapjának 1892. évi száma tartalmazza.

Dara kinyitja a könyvet. A szobában csönd. Az első oldalon ez áll: Sofija Marinković, a negyedik osztály kitűnő tanulójának ajándékul és emlékül, az Állami Női Tanítóképző Gyakorló Iskolája. Zombor, 1926 júniusában. Aláírás: Lepasava Bikor.

— Sonja elbúcsúzott tanítónőjétől, a tanulást a gimnáziumban folytatta. A kisérletésin ismét könyvvvel jutalmazták, mégpedig Vasa Stajic haladószellemű könyvével Svetozar Miletić-ről. A zombori gimnázium legjobb tanulója volt abban az esztendőben.

— Ebben az időben én már nem voltam otthon. A tanítóképző befejeztével Baranyában kaptam állást, majd Szontán, Zombor közelében, utána Csantavéren voltam tanítónő. Vida szintén befejezte a tanulást, s ezen a szép pályán tevékenykedett Bácska Palánkán, később pedig Becskereken (ma Zrenjanin). Sonja tanulásának eről az időszakáról nagyon kevés maradt az emlékezetünkben. Húgom továbbra is cserkészkedett. Részt vett a gimnázium önképzőkörének munkájá-

ban is, és igen tehetséges tollforgató-nak mutatkozott. Stílusa és kifejező-eszközei mind érettebbek és színesebbek. Később, a noviszádi gimnáziumban közreműködik egy középiskolás irodalmi lap megindításában is. Jóval később, a súlyos háború előtti években, amikor gyakoriak lettek a letartóztatások és az üldözések, apánk megkísérelte rábeszélni, hogy foglalkozzék írással, mert féltette egészségét és életét. Én ebben tőlem telhetően támogattam, Sonja azonban a saját útján haladt. Jól látta, hogy sem az agronómia, sem az irodalom nem oldja meg korunk fájdalmas és égető kérdéseit, és ezért apánkat csak egyszerű, de igaz szavakkal vigasztalta: „Az áldozatok elkerülhetetlenek”.

— Nem voltam családukkal akkor sem, amikor Noviszádra költözött. Apánkat áthelyezték a báni hivatalba felügyelőnek, mivel harmincban vagy harmincegyben a megyéket megszüntették, s helyettük bánóságokat szerveztek. Sonja beiratkozott a noviszádi leánygimnázium ötödik vagy hatodik osztályába. Családuknak a mai Sonja Marinković utcában, a Duna közelében, Jakovljević doktor házának második emeletén egy tágas, ötszobás lakást kapott, nagy hall-lal. Az első években Sonja itt egyedül élt apánkkal és mostohaanyánkkal, Danica asszonnyal. Apa még Zomborban nősült meg, ismét tanítónőt választott élet-társul, egy nagyon jó és derék asszonyt. Mostohaanyánk értette a módját, hogy gondját viselje, mégpedig igen jól viselje gondját négy olyan gyermeknek, akit nem ő hozott a világra. Danica asszony egy nekünk idegen szellemű iparos családuból származott, s bár jó volt hozzánk, mi négyen egy csöndes frontot alkottunk felfogásai és szokásai ellen, szabadabb elveket vallottunk, mint ő meg a vele egyvágású emberek. A házuunkban honos jó kedély és összetartás azonban sosem került veszélybe. Sosem hangzott el köztünk kemény szó. Danica asszony túlzásairól, vizitjeiről és arról a követeleséről, hogy a portörülésben hiba ne legyen, Sonja enyhén tréfálkozva mesélt, jóindulatúan és harag nélkül, mert Danica asszony nagyon szerette őt.

— Szegény Danica asszony korán, túlságosan korán halt meg, még 1935-ben. Mivel nem volt, ki viselje gondját otthonuunknak, a következő esztendőben áthelyeztettem magam Noviszádra. Ismét apánk és Sonja körébe kerültem. Noha húgom akkor már az egyetemen

volt, oly gyakran járt haza, hogy sűrűbben lehettünk együtt, mint a korábbi esztendőben. Ekkor meglepődve vettem tudomásul, hogy Sonja élete nagyon megváltozott.

— Igen — mondja Dara élénken —, képtelen vagyok teljesen megmagyarázni ezt a változást. Jelleme és törekvései, olvasmányai, szabad szelleme ugyan sok mindent megmagyaráznak, de a közvetlen hatás kívülről jött.

— Sonja Noviszádon is feladatokat vállalt a cserkészszervezetben. Itt és a nyaralásokon megbarátkozik több haladó szellemű noviszádi fiatalal. Legtöbbet Radomir Radujkovval barátkozott — mi mindannyian Bricának hívtuk; gitárjáról és hegyes szakálláról volt közismert. (— Miért visel szakállt ez a Brica? — kérdeztem egyszer Sonját. — Talán azért, hogy Leninre hasonlítson — mondta, és nevetett. — Végtére is, miért ne akarnának az emberek Leninre hasonlítani?) Radomir Radujkov talán többet mesélhetne az akkori Sonjáról.

— Húgom lassan kinő a családi körből. Egyénisége Belgrádban alakul ki teljesen. Valahányszor hazajön, hogy az ifjúsági és az egyetemista szervezet ügyeit intézze, mind világosabban látjuk, milyen határozottan tud bánni az emberekkel, hány barátot és ismerőst szerzett, s hogy nem erőszakos eszközökkel hat rájuk, hanem egyéniségének tüzevel, meggyőződésének erejével.

— Azt a szót, hogy „Sonja azt mondta”, már nemcsak családunk körében hallhattuk. Sonja utasításait, határozatait azok is végrehajtották, akik egy elvet vallottak vele, meg azok is, akik nem értettek egyet vele. Hatalmának és hatásának első kézzelfogható bizonyítékát egy tragikusan elhunyt iskolatársnőjének temetésén láttuk. Sonja már egyetemre járt, amikor Mara, a gazdag és tekintélyes dr. Moč lánya beleszeretett egy „alacsonyabb rangú” férfiba. Mara „méltatlan” szerelmének társadalmi botrány vetett véget: a fiatalok a halálba menekültek. Amikor ezt megtudta, Sonja hazajött Belgrádból, összehívta a vele egyívású lányokat, és elmondta nekik véleményét az esetről. A temetőben a lányok odavezették Sonját a nyitott sírhoz, hogy elsőnek búcsúzzon el az elhunytól. Sonja az óriási tömeg előtt megbélyegezte azt a társadalmat, amely fiatalon a halálba taszította Marát. Amikor a pap meglátta a hivatlanul megszólaló Sonját, felháborodott; is-

merőseinek a temetés után elmondta, hogy majdnem beleszedült a sírba, amikor meglátta Sonját.

— Csehszlovákia válságos napjaiban, a cseh könyvkiállítás idején (a kiállítást a Sloboda szálló, a mai JNH-otthon termében rendezték meg), a Noviszádot izgalomba ejtett ezzel kapcsolatos rendezvények és tüntetések alkalmával lakásunkon, Jakovljević doktor házában, mindennaposak voltak a megbeszélések. Sonja hosszabb időre hazajött Belgrádból, és szobája — lakásunk végében — az eseményeket irányító „vezérkar” egyik központja lett. A házban ekkor már mindenki tudta, hogy Sonja a haladó mozgalomban tevékenykedik, ő ezt nem is titkolta. Sem apánk, sem a család bármely tagja nem vetette ezt szemére, olyan természetesen és magabiztosan viselkedett. Jóság és meggyőződés sugárzott belőle. Mindenki kötelességének tartotta, hogy segítse. Még a háztulajdonos is sejtette, hogy házában meg nem engedett és veszélyes dolgok történnek, annyi ember járt hozzánk. Sonját ebben a lakásban két ízben is letartóztatták. A csendőrök és a titkosrendőrök nem egyszer gorbáskodtak a házmesternél az éjszakai házkutatások alkalmával. Míg Sonja fogházban volt, a rendőrség állandóan figyelte a házat (emlékszem rá, hogy hol a kapuban, hol a poliklinikánál álltak, s nem vették le rólunk tekintetüket). S mégis, sem a házmesterné, sem a háztulajdonos nem méltatlankodott, senki sem akart bennünket a lakásból eltávolítani.

— Dolgozott nálunk egy szlovák asszony. Végtelenül szerette Sonját. Kislánya szintén velünk élt. Az asszony azt az utasítást kapta Sonjától, hogy ha valaki csönget, nyisson ajtót, és hívja őt. Sonja a jövevényt, hovatartozásának megfelelően vagy a szalonba vagy a „vezérkari” szobába vezette. Egy nap az asszony egész délelőtt nyitogatta az ajtót ismeretlen, szűkszavú és titokzatos emberek előtt, aztán délben az asztalnál már nem bírta ki, hogy meg ne jegyezze: „Ma olyan forgalmas volt a lakásunk, mint a községháza”. Nem tudtuk, helyes-e vagy méltatlankodik, az azonban bizonyos volt, hogy nagyon aggódott Sonjáért. Mindenki nevetett rajta, mert a legtalálhatóbban festette le a helyzetet. Egyébként szívesen kelt fel éjszaka is, ha Sonja későn érkezett haza Belgrádból vagy valamilyen értekezletről, jó-

kedvüen vacsorát készített neki, csak-hogy kedvére elbeszélgesse vele. Amikor Sonját első ízben tartóztatták le, összeszedte minden tudományát, hogy Sonjának minél izletesebb ebédet főzön. Kislánya — majdnem elveszett a bő szlovák szoknyácskákban — az étel-hordóban iskolánkba hozta az ebédet (akkoriban a tanítóképző gyakorló iskolájában tanítottam, az Iskola utcában), én meg átvittem a rendőrségre, velünk átellenben.

— Az első napokban csak azt engedték meg, hogy ételt vigyünk Sonjának, később azt is, hogy meglátogassam. Húgom mindig higgadt volt, családunkért aggódott csupán. Tudni akarta, hogy vettem-e fehér cipőkét tavaszra a kis Lilának, kétéves lánykámnak. Ezt többször is szorgalmazta. Megpróbáltam másra terelni gondolatait, nem tudván, milyen fontos neki, hogy a kis Lilára és fehér csipőcskéjére gondoljon. Apánk is meglátogatta. Őt egy évvel azelőtt büntetésből áthelyezték Macedóniába, a „jugoszláv Szibériá”-ba, azért, mert Sonja részt vett a csehszlovák válsággal kapcsolatos eseményekben. Szkoplyében kapott beosztást, közigazgatási feladatkörben, s most eljött, hogy megtudja, mivel terhelik Sonját, súlyos-e a vád. A rendőrfőnök az irodájában fogadta, s noha apa csak a letartóztatás okát tudakolta, ő — kollégája előtti zavarában vagy pusztán cinizmusból — nyomatékosan közölte vele, hogy Sonjához hozzá sem nyúltak, lánya jó kezekben van.

— Sonjával együtt akkor letartóztatták Mila Brkićot és Koča Kolarovot is. Mila tudja, milyen „jó kezekben” volt Sonja.

— Azokban a hónapokban — 1940 tavaszán — liberális hullám árasztotta el az országot, Jugoszlávia kereskedelmi egyezményt kötött a Szovjetunióval. Ez a két mozzanat meg Sonja csoportjának jó magaviselete kedvezően hatott; a bíróság még azon a tavaszon fölmentette őket. Noha tudtuk, hogy kiengedik, Sonja váratlanul érkezett haza. „Nem is vártatok — mondta neheztelés nélkül —, Koča édesanyja pedig egész nap a parkban ült, és állandóan a rendőrség ablakait fürkészte, hátha meglátja a fiát”. Bántott a dolog, Sonja azonban hamar feltalálta magát, megmosakodott, tiszta fehéreneműt és ruhát öltött, aztán mindannyian körben letelepedtünk szobájában a padlóra, ő meg mesélt. Elmondta,

mi mindent tudnak a noviszádi fogdmegek. A lábánál fogva felakasztották, majd kezét-lábát egymáshoz kötötték, botot dugtak végtagjai közé, s tehetetlen gombolyagként vonszolták a padlón, görgették; botozták talpát, egész testét. „Tudod — mondta a padlón ülve könnyfátyolos szemmel — míg vertek, mindig arra gondoltam, ami életemben a legszebb volt. A szép gondolatok erőt öntenek az emberbe”.

— Mintha mindent elmondott, megmagyarázott volna, befejezte meséjét. Sokáig ültünk még így, és gondolkoztunk. „A szép gondolatok erőt öntenek az emberbe”. Sonja szavai mélyen a tudatomba vésődtek, egész életemben ezek vezéreltek. Amikor a megszállás alatt letartóztattak, a legnehezebb pillanatokban, s később is, az élet minden megpróbáltatása alkalmával felidézttem Sonja szavait, és gyermekeimnek is állandóan azt tanácsolom, hogy szívleljék meg nagynénjüknek ezt az igazságát. Sonja valóban makulátlan volt, nem terhelték komplexusok és nem fűtötték beteg ambíciók, nem marta bizalmatlanság és gonoszság. Nagyon szerette az embereket, szeretet elvtársait, és megingathatatlan volt eltökéltségében, hogy harcol érdekeikért. Erejét gondolatainak ebből a tisztaságából merítette.

— Közvetlenül ez után a letartóztatás után alkalmam volt meggyőződni róla, milyen erővel sugárzott belőle a jóság, s hogy még börtönőreit is megnyugozta. Néhány nappal kiszabadulása után együtt mentünk az utcán. Egy fiatal rendőr jött velünk szemben. Egy kissé zavarba jött, elpirult, de roppant szívélyesen köszönt Sonjának. Még meg is kérdezte: „Hogy van?”

— Sonja ugyanolyan szívélyesen fogadta köszönését. Elmondta, hogy ez a fiatalember gyakran örködött magánzárkája előtt. Celláját rács választotta el a folyosótól. A fiatalember — boszniai parasztfiú — valamivel szórakoztatni akarta az elgyötört lányt, aki a fájdalomtól és kimerültségtől gyakran mozdulatlanul hevert a padlón; azt nyújtotta neki, amit tudott: órák hosszat népdalokat szavalt a rács előtt, szebbnél szebbeket, feltárta előtte szülőföldjének, annak a vadonnak a lelket, amelyben a népképzlet napjainkban is csipkefinom költeményeket szül.

— Ugyanazon a nyáron Sonját ismét letartóztatták. Akkor odahaza volt Milenko fivérünk is, ő megsejtette a kö-

zalgó bajt. Este, lefekvés előtt azt mondja hűgomnak: „Sonja, régen nem jártak nálunk ismerőseink”. Sonja csak elnevette magát, mert nem gondolta, hogy veszély fenyegeti. Még ugyanazon az éjszakán, vagyis virradatkor, eljöttek érte, s egyenesen a belgrádi glavnjačába vitték.

— Igen, pontosan tudom, mi történt, Sonja később elmesélte. A rendőrség a vasútállomáson letartóztatott egy elvtársnőt — a neve nem fontos — egy nagy bőrönd pártanyaggal. Rokonai közül valaki ostobaságból vagy félelemből azt mondta a rendőrségen, hogy a bőrönd Sonjától származik. Hűgomat letartóztatták, de semmit sem tudtak meg tőle, ő visszautasított minden gyanút. A vizsgálat nem mozdult el a holtpontról, de Sonját nem engedték szabadon. Még azt sem engedélyezték, hogy meglátogassuk. Nagyon súlyos állapotban lehetett. Csak Milenko fivérünk utazott át hetenként egyszer Belgrádba, hogy élelmet vigyen neki. Én is vele akartam tartani, de ő nem engedte. Ekkor már végzett építésmérnök volt; itt, Noviszádon dolgozott, saját vállalatában.

— Sonja, amikor végre szabadlábra helyezték, sokkal meggyötörtebben és soványabban tért haza, mint a tavasszal a noviszádi rendőrségről. Barna, mandulavágású szeme megnyúlt, kicsiny arca eltűnt. Am nem sokáig lábadozott. Dolgoznia „kellett”...

— A következő esztendőben, 1941-ben, amikor ismét letartóztatták elvtársainak egy csoportját (köztük volt Toša Tišma is), ő ellene is kiadták az elfogatási parancsot. El kellett tehát gyorsan rejteni, biztos helyre, nem engedhettük meg, hogy újra kínozzák. Elhatároztuk, hogy kicsempésszük Noviszádról. Milenko persze nem vihette el autóján, mert feltűnt volna a forgalmi rendőröknek, ezért megkérte egyik barátját, segítsen Sonján. Barátja — aki mérnök és tartalékos tiszt volt — eljött Sonjáért, és autón elvitte Szremszka Mitrovicára, egy másik mérnökhöz, Jovan Rakićhoz, aki neki és Milenkónak évfolyamtársa volt. Sem Rakić, sem a felesége nem tartoztak abban az időben a mozgalomhoz. Aggódtam Sonjáért, s megkérdeztem Milenkót, hogyan hagyta hűgomat ezeknél az embereknél. „Egyszerűen — mondta —, Sonjának mindenütt jó hire van. A házban senki sem kérdezte, miért kell ott maradnia és meddig. Sonja ott biztonságban van”.

— Hűgunk később átment Belgrádba, ott rejtőzködött egy ideig, de erről nem mondhatok semmi közelebbit.

— Mielőtt elmondom utolsó találkozásomat Sonjával, előre kell bocsátanom, hogy 1940-ben diplomált a Belgrádi Egyetem Mezőgazdasági és Erdészeti Karán. Bár roppant nagy volt az elfoglaltsága, rendszeresen vizsgázott. Ez a kiváló teljesítmény nemcsak rendkívüli intelligenciájának köszönhető, hanem erős akaratának és szorgalmának is. Itt helyezkedett el, Noviszádon, a Mezőgazdasági Kísérleti Állomáson. A vetőmag-osztályon kapott munkát. Egykori munkatársai ma is emlékszenek rá, milyen lelkiismeretes volt, s hogy egy alkalommal összetűzött az igazgatóval egy munkás miatt. Ekkor azonban nagyon súlyos napok köszöntöttek ránk, következtek a letartóztatások, majd az illegális. Munkahelyén mindössze néhány hónapot töltött, talán egy telet és egy rövid, nagyon rövid tavaszt.

— Utoljára 1941. június 24-én láttam, két nappal az után, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. Akkoriban már hetek óta Bánátban munkálkodott, szervezte a fegyveres fölkelést. Belgrádból érkezett Noviszádra, s az ágyban talált. Teljesen el voltam veszve. Második gyermekem, Vjera születését vártam, de olyan súlyos lelkiállapot gyötört, hogy nem volt erőm a szüléshez. Az egész család széthullott. A háború mind hevesebben dúlt, hazánk feldarabolva, megszállva. Nagyon tisztán láttam, mi vár Sonjára, elvtársaira, s végül mindannyiunkra. Az egyedüllét fokozta bizonytalanságomat. Apánk Macedóniába való távozása után a Jakovljević-házbeli lakásunk túlságosan nagy lett számunkra. Férjem és én egy kisebb lakásba költöztünk, Milenko és Sonja szintén. Milenko később megnősült, Sonja elment. Mellettem aznap, amikor Sonja megérkezett, csak a bábaasszony tartózkodott.

— Mihelyt belépett, odaült mellém, s nem hagyott el egész éjszaka. Jelenlétének tömredékét, talán az életmet köszönhetem. Mindazt, amit nyújtottam neki az életben, amit érte és miatta meg elvtársaiért tettem, mindazt visszaadta azon az éjszakán. Reggel öt órakor megszülettem gyermekemet, de úgy rémlett, hogy nincs benne élet. A nehéz szülés túlságosan megviselte. A bábaasszony az ágyra fektette, masszírozta, ütögette arccsokáját, s talán

már sorsára bízta volna, Sonja azonban felfedezte a visszatérő élet alig látható jeleit, s kezével intett a bába-asszonyoknak, hogy folytassa a mentést. Amikor végül felhangzott Vjera első sírása, Sonja odalépett hozzá, és azt mondta: „Kisbaba, jó embernek kell lenned!” Ismét hálára kötelezett bennünket. S ennek a Sonjának, aki ropant elfoglaltsága ellenére ott tudott lenni mellettem mind a két szülésnél; aki elment Bácska Palánkára testvérünkhöz, hogy jelen legyen első gyermeke világrajövetelénél; aki olyan szenvedélyesen és mélységesen szerette a gyerekeket, ennek a Sonjának nem adatott meg, hogy neki is legyen gyermeke.

— Amikor megvirradt, elindult a városba a maga útjain. Tudom, hogy találkozott Cirpanovval, s egész nap megbeszéléseken, értekezleten volt, másnap pedig visszautazott Belgrádba, majd onnan az ő Bánátjába. Elment örökre, de ugyanúgy örökre velem maradt, meg fivéremmel is. Aztán nem sokkal Sonja után Milenko is elesett.

— Nem bánom, elmesélem ezt is.

Beszéltetem Dárát, noha szemmel láthatóan nehezére esik az emlékezés ezekre a fájó eseményekre. Sebei mind erősebben sajognak.

— A megszállás egyre elviselhetlenebbé vált. A Radnička utcában laktam, a két gyerekkel. Milenkótól — ő feleségével és fiacskájával élt — mindössze néhány ház választott el. Munkája és a letartóztatás veszélye miatt tulajdonképpen többet tartózkodott Belgrádban, mint Noviszádon. Néhány letartóztatási hullám már áthömpölygött városunkon. Elfogták és kivégezték Svetozar Markovićot, a tartományi pártvezetőség titkárát. Kinyomozták és megsemmisítették a nyomdát. Mivel az illegális pártmunkások Noviszádon már alig találtak rejtekhelyet, Milenko közölte az elvtársakkal, hogy a nap bármelyik szakában küldhetnek hozzánk szorongatott elvtársat.

— Egy nap — Milenko épp Belgrádban volt — eljött hozzánk Mara, Nikola Petrović jó ismerősünk felesége, s elmondta, a helyzet olyan súlyos, hogy kénytelenek igénybe venni lakásunkat. Estefelé egy elvtársnővel tért vissza, akit mi Mirának hívtunk. Fejős Klára volt. Ekkor nem tudtam, hogy valamennyi tartományi pártvezető közül csupán Fejős Klarának sikerült megmaradnia Noviszádon, s eltökélten továbbra is ki akart tartani ebben a

városban, hogy felújítsa a nemrég megsemmisített pártszervezetet. Klára ekkor nálam töltötte a telet és a tavaszt. A Radnička utca 35. számú házban éltünk. Amikor nem volt terepen, rádiót hallgatott, a pincében férjem írógépen legépelte a híreket, fivérem lakásán pedig sokszorosította. Mindezt egymaga végezte. Aztán elment tőlünk. 1943 nyarán Titelen letartóztattak egy munkáscsoportot, amelynek kapcsolata volt Klárával. Ő még mindig illegálisan élt valahol Verbászon és a Sajkás vidéken, a letartóztatottak közt azonban, úgy látszik, akadtak olyanok, akik túlságosan sokat tudtak. A rendőrség azt is kiderítette, hogy Mira — Fejős Klára — hosszabb ideig nálam és fivéremnél élt.

— Letartóztattak bennünket. Amikor férjemmel együtt kifelé vezettek lakásunkból — kétéves és négyéves kislányom teljesen egyedül maradt —, az előszobában az órára pillantottam: fél tizenkettő volt, június 31-e. Pontosan két évvel ezelőtt ugyanebben az órában végezték ki Sonját. Amikor pedig föltuszkoltak a tehergépkocsira, kérészetlenül megsejndültek bennem Zmáj verssorai: „Ahol én megálltam...” Ott fogom folytatni, ahol Sonja megállt. A rendőrségen azt állítottam, hogy semmit sem tudtam Mira tevékenységéről, de ügyetlen voltam. Be akartam bizonyítani, hogy szakomra Mira egyszerű polgár volt, ezért azt mondtam, hogy személyi igazolványát is láttam, s hogy be volt jelentve a rendőrségen. Emiatt nagyon megkínóztak. Mindenáron ki akarták csikarni belőlem, milyen névre szólt az igazolványa. Én pedig tudtam, hogy Klára ott kint még azzal az igazolvánnyal jár-ke... És Sonja ereje, Sonja igazsága a szép gondolatokról az én igazságom is lett...

— Nemcsak engem és fivéremet tartóztattak le. Lecsukták Milenko néhány kollégáját is. Az első pillanatban azt hitték, hogy leleplezték az új tartományi pártvezetőséget. Emiatt az egész csoportot kegyetlenül botozták. Végül, a bírósági tárgyaláson, Milenko és elvtársai elhatározták, hogy a gyerekek végett megmenekenek, s velem együtt makacsul állították, hogy én semmiről sem tudtam. Ezt mondták férjemről is, akit már korábban szabadlábra helyeztek. Engem föltételesen kiengedtek. A megszállás végéig állandó rendőri megfigyelés alatt éltem. Hetenként kétszer jelentkeznem kellett. Fivéremet a sátoraljúj helyi fegy-

házba hurcolták. Később megölték egy erdőben, miután többedmagával kitört a fegyházból egy nagy, de szerencsétlen akció alkalmával. Holtan vitték vissza a fegyház udvarába. Társai fölismerték. Aztán őket is kivégezték, illetve Németországba hurcolták.

— Milenko egyszer ezt írta nekem: „Az a tudat, hogy ott folytatom, ahol Sonja abbahagyta, olyan érzéssel tölt el, amihez fogható nincs több. Egy ilyen nagy ügyért nagy áldozatokat kell hozni.”

— Egy ilyen nagy ügyért!...

*

Branka Jovanović a belgrádi egyetemista mozgalom igen kimagasló egyéniségei közé tartozott. Roppant őszinte, határozott, erélyes. Kifejezésének módja sajátos. Az eseményekben — még a tragikusakban is — mindig meg tudta látni a derűs mozzanatokot. Sokat és jól dolgozott a mozgalomban. Kiválóan értette a módját, hogyan kell szoros kapcsolatokat teremteni az emberekkel, megnyerni őket a maga és a párt ügyének.

Amikor a felszabadulás után először kerestem fel, tágas otthonában léptenyomon szemembe ötlött határozott egyéniségének bélyege. Az udvar pázsitos, a kis baromfifarm a modern agronómia elveit hirdeti, a lakás se nem fényűző, se nem egyszerű; minden befejezett, csinos, kényelmes, a légkör barátságos. (Brankának mindent elmondhat az ember, s ő is mindent őszintén, kertelés nélkül elmond. Sonja jól érezné magát ebben a házban, mint amilyen jól érezte magát Branka és Djura Jovanović belgrádi legénylakásában.)

— 1934-ben, amikor Sonja Belgrádba jött — meséli Branka —, jelentős események zajlottak le a Belgrádi Egyetem mezőgazdasági és erdészeti karán. Akkor ősszel sikerült első ízben megdöntenünk az egyetemista szervezet reakciós, nacionalista hangolású vezetőségét. Helyébe újat választottunk, haladó felfogású fiatalokból. Az új vezetőségtől sokat vártunk. Nem is csalódtunk benne. Teljesen új irányt adott a kulturális és politikai munkának a karon.

— A dékáni hivatal persze nem akart beletörődni ebbe a ténybe.

— Egy téli reggel a dékáni hivatal helyisége előtt megjelent Čorović dékán, s az ott lévő hallgatókhoz fordult. Emlékszem, nagyon illedelmesen

uraimnak szólította az egybegyűlteket. Aztán egyre hevesebben beszélt, engedelmességre intett bennünket, és mellette kardoskodott, hogy szálljunk harcra a „lázadók”-kal.

— Nekünk persze nem volt ínyünkre a papolás. Zajongani kezdtünk, el akaruk hallgattatni, de ő nem hagyta magát. Csökönnyösen folytatta a leckéztétést. Erre mi még hangosabban méltatlankodtunk. És ekkor, emlékszem, kinyílt a szomszédos vegyi laboratórium ajtaja, s epruvetták, palackok meg különféle tárgyak röppentek a dékánra.

— Sonja mellettem állt, s élénken hol a dékánt nézte, hol azokat, akik a tárgyakat rázúdították. Egyszer csak a fölöttünk lévő emeletre mutatott: „Rendőrök!”

— „Mindannyian az aulába! Ne hagyjátok magatokat provokálni!” — hallatszott ugyanabban a pillanatban a tapasztaltabb elvtársak parancsszava. Erősen karonragadtam Sonját, s lesiettem vele a lépcsőn. Az aulában azonban újabb meglepetés várt ránk. A nacionalista egyetemisták, több titkosrendőrrel együtt, botokkal támadtak ránk. Általános verekedés tört ki.

— Jól emlékszem Sonjára. Úgy csapkodott kis öklével maga körül, mintha ereje megsokszorosodott volna. A mellére, kezére, lábára zúduló ütések nem is érezte.

— Aljasok, a rendőrséggel szövetségzetek! Ki innen! — kiabáltunk mindaddig, míg az a maréknyi nyomorult meg nem futamodott előlünk a mellékajton keresztül. Ekkor valaki bezárta a kar épületének minden bejáratát; még ma sem tudom, hogy ki tette ezt, a rendőrség vagy a mieink. Ott töltöttük az egész éjszakát az aulában. Korošec másnap kénytelen volt eljönni hozzánk a karra, hogy megbékítsen bennünket. Ám hiába próbálkozott. Úgy ment el, hogy mi semmit sem ígértünk meg. Délután négy óra tájban azonban valaki kinyitotta a bejárat ajtót, s mi elhatároztuk, hogy hazamegyünk. Időközben a városban elterjedt az aulában lezajlott verekedés meg a rendőri beavatkozás híre, s a kar épülete előtt mind több aggódó polgár gyűlt össze. A kapu előtt nagy néptömeg és rendőrsorfal várt bennünket.

— Néha furcsa részletek vesődnek az ember emlékezetébe. Egy fiatal asszony valamit kiabált a rendőröknek, s közben szüntelenül rázta esernyőjét... Közénk tuszokolták, mi pedig nem tehetünk mást, mint hogy tömör sorokban

utat törtünk magunknak a legközelebbi villamosmegállóhoz. Sonjával együtt szálltam föl a Belgrádba induló villamosra. A kocsi több rendőr is befurakodott.

— Nem akartunk provokálni és okot adni rá, hogy bárkit is letartóztassanak. Mégis verekedés tört ki, mégpedig az esernyős asszony miatt. A rendőrök betuszkolták az asszonyt a villamosba, noha egyáltalán nem volt szándéka Belgrádba menni. Ezért állandóan kiabált, és parázs szavakkal szidta a hatóságot. Ebből még a kocsiiban dulakodás támadt. Amikor pedig villamosunk befutott a Teraziára, s a nép észrevette, hogy az egyetemisták rendőrökkel birkóznak, nagy tömeg vett bennünket körül, mind többen vetették magukat a verekedésbe. Karonfogtam Sonját, átvezettem a járdára, s mind a ketten megmenekültünk a biztos letartóztatástól.

— Ettől az időtől kezdve Belgrád nem látott tüntetést Sonja nélkül. 1939-ben, amikor a csehszlovák követség előtt tüntettek, ismét együtt voltunk. Sonja egész idő alatt jelszavakat kiáltozott. A helyszínre érkező rendőröket a mieink kövekkel fogadták. Eldördültek az első lövések. Meglepődtünk. Azelőtt nem lóttek az egyetemistákra. Valaki elkiáltotta: „Ne meneküljétek, elvtársak! Vaktöltények!” Tévedett. Bosa Milčević volt az első áldozat. Menekülés közben a tülekedésben elvesztetem szemem elől Sonját. Később elmondta, hogy befutott egy mellékutcába, ott meglátott egy ismerős elvtársat, átkarolták egymást, úgy haladtak tovább. A rendőrrjárat szerelmes párnak nézte őket.

— Sonja egy kissé húzta jobb lábát. Amikor futni kellett Belgrád meredek, helyenként macskaköves utcáin, nem egyszer elvesztette cipőjét. Elhatározta tehát, hogy olyan esetekben, amikor zavargások várhatók, vagy tüntetéseket kell rendezni, magas szárú cipőt hűz. Egyetemista körökben ezért azt mondták: „Ha Sonján magas szárú cipő van, felfordulás lesz”.

— Ezekben az esztendőekben nemcsak az egyetemi karokon, hanem minden egyetemista szervezetben, étkezdében és otthonban is nagy harc folyt a politikai pozíciókért. Tudtuk: ha haladó a vezetőség, biztosítva van a hatásunk ezer meg ezer egyetemi hallgatóra. Ezért az elvtársak elhatározták, hogy Sonját be kell választani az Egyetemis-

ta Leányotthon igazgató-bizottságába. Kedves és okos, de ugyanakkor ropogant határozott és megbízható is — eszményi erre a helyre. Az otthon igazgatóbizottságába azonban nem választhatják be, ha nem lakik ott. Kis albérleti szobájából hamar átköltözik tehát az otthonba. A még egyetlen szabad számot, a százast kapja. (Összesen száz lánynak volt helye ebben az otthonban. Nénje, Dara emlékként örzi Sonja egykét tárgyát ebből az időből: törülközőjét és a százas számmal megjelölt fehérneműs zsákokcskát.)

— Az otthonban Sonja mindjárt alelnök lett. Nagyrészt neki köszönhető, hogy ez a kis közösség a háborúellenes és antifasiszta eszmék terjesztőjévé vált Belgrádban. A Belgrádi Egyetem ezer meg ezer egykori hallgatója ma is emlékszik azokra a mozgalmas rendezvényekre és tartalmas esti társalgásokra, amelyeknek az ötlete Sonja gazdag képzeletében született meg. Ezekben a rendezvényeken a leghatásosabban népszerűsítették a forradalmi irodalmat, főleg a világ haladó és proletár irodalmának költészetét.

— 1941. március 27-én Vuk belgrádi emlékművénél Sonja — néhány ifjú elvtárs vállaló — lángoló beszédet mondott a tüntetőknek. Az utolsó tüntetés volt ez, egy nyugtalan, eseményekben gazdag idő rapszódiájának utolsó akkordja.

— Mindössze néhány hónap múlva szentánúja voltam letartóztatásának.

— Abban az időben pártfutár voltam, összekötő szerepet töltöttem be Belgrád és Bánát, illetve Pancsova között, ahol akkoriban Stevica Jovanović, a tartományi pártvezetőség tagja rejtőzködött. Naponta többször is átutaztam az egyik városból a másikba; hol autóbuszon, hol hajón, hogy minél kevesbé tűnjek fel. Ugyanebből az okból elegánsan öltözöktem, csinos kalapocskát viseltem.

— Bánátban már megkezdődött a fölkelés, néhány osztag harcolt a vidék legkiválóbb forradalmárainak vezetésével. Žarko Zrenjanin, Stevica Jovanović és a tartományi pártvezetőség többi tagja a legnagyobb életveszély közepette szította és tömegesítette a fölkelést. Egymás után alakítják a pártszervezeteket, mind több helységben gyűjtik a fegyvert, tizedeket szerveznek... A harci alakulatban könnyű és szép volt az élet az övékéhez, az illegális pártvezetőkéhez ké-

pest. Ők Bánát városait és falvait járták, fegyveres katonák, csendőrök, rendőrök és titkosrendőrök százai között, támaszpontonról támaszponttra; s a bázisok közül bizony nem egy tartogatott meglepetést, nem egyet árultak el a lebukottak, vettek körül puskacsövek.

— Aznap Stevicánál találkoztam Sonjával. Azt mondta, hogy neki is át kell utaznia Belgrádba. Nem kérdeztem, nem mertem megkérdezni, milyen ügyben.

— Elindultunk Pancsova utcáin. Karanfoga lépkedtünk, de nem illettünk egymáshoz. Én kalapban, kifestve, ő egészen egyszerűen öltözve, mint mindig. A hajó éppen indulni készült amikor odaértünk. Jó taktika volt megvárni az utolsó pillanatot, nem várakozni a parton... Mintegy száz lépésről észrevettük, hogy tábori csendőrök állnak sorfalat a hajóhídnál, igazoltatják az utasokat, s egyenként engedik őket tovább.

— Igazoltatnak — mondtam Sonjának. — Fordulj vissza! Veszélyes!

— És te? Te utazol? — kérdezte Sonja.

— Utazom, Sonja. Mennem kell — válaszoltam. — Te pedig fordulj vissza! Hamar, amíg nem késő!

— Ha te vállalod a kockázatot, én is vállalom — mondta, még mindig teljesen nyugodtan. — Nekem is utaznom kell!

— Odamegyünk a sorfalhoz. Én megyek elől, nyújtom egyik hamis igazolványomat. Átengednek. Amint azonban rálépek a hajóhídra, érzem, hogy Sonja nem követ. Minden elővigyázatossági szabály ellenére visszanezdek, s látom, hogy Sonját félreállítják egy kisebb csoportba. Alig észrevehetően felém bólint. Arca nagyon komoly. Felmegyek a hajóra.

— Belgrádban sietve közöltem azal a személlyel, akivel kapcsolatot tartottam, hogy Sonját letartóztatták. Később megtudtam, hogy Noviszádról egy titkosrendőrt küldtek Bánátba, aki személyesen ismerte Sonját. A kopó azon a végzetes napon, amikor Sonja a tábori csendőrök sorfalához lépett hamis igazolványával, éppen ott állt a kikötőben. Könnyen felismerte Sonját santa lábáról.

— Sonja egy egész sereg polgárral együtt a pancsovai selyemgyárban volt bezárva. Hogy nem mentették ki onnan az elvtársak? — szakadt fel belőlem akaratlanul is a súlyos kérdés.

— Ugy látszik, hogy nem bírták — mondta Branka. — Vajon Stevicának

miért kellett ezekben a válságos napokban éppen Pancsován tartózkodnia? Sonja után hamarosan ő is elesett.

*

Az öreg Djoka bácsi lassan bólogatott. Arca petyhüdt volt, léptei bizonytalanok, szeme pedig túlságosan bölcs, bánatos és kissé bizalmatlan. Úgy nézett rám, mintha nagyon távol álltam volna tőle. Már közel volt a sirhoz, amikor lánya, Sonja haláláról mesélt nekem.

Ő látta ezt a halált.

Pedig nem mindig jó: látni.

Ha az ember csak látszólag tartozik egy osztályhoz — az uralkodóhoz, a polgárihoz —, akkor a kedvezményei is látszólagosak, mérgezettek.

Az egykori jegyzőnek és báni felügyelőnek sosem sikerült könnyítenie gyermeke gyötrelmein. Tehetetlenségének tudata és fájdalma olyannyira erőt vett rajta a rendőrfőnökök hazug, lényegében ironikus ígérétei után, hogy szinte elfásult tőle. A remény és meddő illúziók összeomlása után százszorososan véresebbnek látta leánya véres ingét.

Djoka bácsinak lehetővé tették, hogy jelen legyen leánya ügyének tárgyalásán. Persze, nem a tárgyalás színelőjén ült. A becskerekai megyeháza egyik magas ablakából figyelte az ítélkezést, elrejtőzve a tekintetek elől.

Amikor Macedóniából visszatért, Vidához, középső lányához költözött, Becskerekre (ma Zrenyanin). Itt állást is kapott. Vidák háza nem messze volt a vasútállomástól, előtte kellett elhaladnia mindenkinek, aki az állomásról a városba akart menni. Amikor azonban 1941. július 31-én tizenhat kommunistából álló csoportot az állomásról a városba vezettek, senki sem tartózkodott a házban. Csak a szomszédok látták a csoportban megkötözve lépkedő Sonját. Azt mondják, végigtekintett az ablakon, de nem látott mögöttük senkit. Nénje háza sem menedéket, sem vigaszt nem nyújtott. Apja és Vida ekkor már a dolgukon voltak, a megyeházán. És éppen ebbe az épületbe vezették be Sonját és társait. Megérkezésük után hamarosan megerősítették előtte az őrséget.

— Micsoda komédia volt ez a tárgyalás! — sóhajtott fel az öreg, szeme pedig könnybe lábadt a fájdalmas emlékektől.

— A régi igazságszolgáltatás kánonjai (nem akarta úgy nevezni, hogy a burzsoá kánonok, ez az ősz ember sosem fitogtatta forradalmi felfogásait) egy helyen azt mondják, hogy csak szabad ember fölött mondhatnak ki halálos ítéletet. Ezért, amikor megkezdődött a tárgyalás, a gyerekekről (!) leoldották a láncot. A négyszögletű udvarban egy asztalt helyeztek el a bíráknak, a vádlottak pedig ott álltak előttük. Nem is volt ez tárgyalás. Az ítéletet már előre meghozták, a többi csak a germán formaságok kedvéért csinálták. A rendet meg kell tartani, gondolták — legalábbis a kezdetben — a fasiszták. Amikor az utolsó halálos ítéletet is kimondták, a gyerekeket újra láncra verték. Jól láttam őt, az én Sonjám. Egy magas, testes fiatalemberhez láncolták, s ő, a törékeny lányka még arra is ügyelt, hogy fölösleges kézmozdulatával ne fokozza sem a fiú, sem a maga fájdalmait.

— Jól láttam őket. Felsőszakoztatva hajtották a kis csoportot a tehergépkocsik felé. A Sonja melletti fiatalember felemelte kezét, vele Sonját is. Megtörölte homlokát. Verejtékezett. Mégsem olyan könnyű a halálba menni, tudatosan, méltóságteljesen és némán. Sonja ránézett nyílt, tiszta tekintetével. A fiatalember feléje fordította fejét. Talán rámosolygott, nem láttam. Utána egymáshoz kötve fölcihelődtek a tehergépkocsiba. Egy ládára léptek, onnan a kocsira. Az egyiknek a keze a másikéhoz illeszkedett, kímélte egyik a másikat. A láncok csörömpöltek, de ez alig hallatszott a magas ablakig... A tehergépkocsik elindultak.

— Lementem a lépcsőn, kisiettem az épületből, és beültem egy fiákerba. Utánuk akartam hajtani, de nem közelíthettem meg őket. A rabtemetőhöz vezető utakat elállták. Megálltam az országút szélén a nedves fűben, és vártam...

A kommunistákkal, rendőrökkel és gépfegyverekkel megrakott tehergépkocsik megálltak a Baglyasban. Spiller és Reit követte őket.

S itt, a Baglyasban, a városzéli rabtemetőben elkezdett kaszálni a gépfegyver.

Sonja tudta, hogy a Gestapónak szietős a dolga, innen nem menekülhetnek. Mégis, nem élt hiába!

Amióta öntudatra ébredt, harcolt az emberekért, felvilágosításukért, arra törekedett, hogy felébressze bennük emberi méltóságuk tudatát. Ez az igyeke-

zete nem volt hiábavaló. Ifjúsága szép volt, mindennek ellenére. (A szépre kell gondolni, a súlyos pillanatokban csak a szépre, akkor elviselhető a botozás, kínzás, lektüzdhet a halálfélelem.) Mennyi szépség volt az elvtársi viszonyban, az önzetlen önfeláldozásban. Milyen szépségeket tártak fel előtte hazája beláthatatlan rónáságai és büszke hegymerei, erdői, folyói és vizesei! Feledhetetlenek az Egyetemista Leányotthonban áltöltött esték, a vajdasági egyetemisták körében elhangzott szenvedélyes viták, azok a pillanatok, amikor az emberi lélek ismeretlen mélységeiből kiásott és lángoló szavakba foglalt igazságtól átforrósodik a lehelet és parázslik a szem... Igen, és Párizs! Az óriási Békestadion! Ő is beszélt ott, és esküt tett... Hol is van az a sarló-kalapácsos gyűrű, amit onnan hozott?

És a gépfegyver kaszál.

Talán megsajnálta a katonák, amikor azt mondták neki, hogy fordítson hátat, ne lássa a gépfegyvercsövekből leselkedő halált? Sonja erről nem akart tudni. Nem kért kegyelmet, sem könyörületességet. Kiegyenesedett, büszkén felvetette fejét, és mosolyogva odakiáltotta: „Lőjete, ez kommunista kebel!”

Amikor a tehergépkocsik üresen a város felé indultak, Sonja apja még mindig a vizes fűvön állt. Ekkor elvesztette eszméletét, és sokáig feküdt ott az országút szélén, a becskereki rabtemető közelében.

Bezárult a kör. A bölcsőtől a sírig. Az apával, az apa nélkül.

Az öreg Marinković többé nem tért vissza hivatalába. Soha többé nem lépete át a vérfoltos régi vármegyeháza küszöbét, melynek falai annyi gaztetet láttak... Csak — azt mondják — egy kérdés szakadt föl a fájdalomtól szétmarrt melléből: „Hol van, barátaim, Sonja pártja? Segíteni akarom.”

Ő volt a felszabadított Zrenyanin Népfelszabadító Bizottságának első elnöke.

*

1943-ban a fasiszták felásták a Baglyasban a kivégzett kommunisták sírjait, s éjszaka, a legnagyobb titokban, rettegve elégették csontjaikat.

Milyen ostobák voltak!

A kétszeres halál sem volt képes megsemmisíteni az élharcosok lángoló szellemét, meggátolni a szocializmusról szőtt álmuk valóra válását.

KOROM TIBOR fordítása

Művek, nézetek, vélemények

Tomán László

Szirmai Károly: Már nem jön senki. Elbeszélések. Forum kiadás, Noviszád, 1960. — Több, mint öt évtizeddel ez előtt indult el írói útjára Szirmai Károly, s nemrég jelent meg harmadik elbeszélés-kötete. Ez a könyv érdekes fordulatról tesz tanúságot Szirmai írásművészetében. *A Medekné, A holló, a Veszteglő vonatok a sötétben, a Karambol* költője, a „*Hé, kocsmáros, italt adjál!*”, *A marionett-kert* vizionáriusa új utat választott: a tiszta, sokszor faktografikus realizmusét.

Szirmai elsősorban lélektani jelenségek érdeklik. A lelki-furdalás, az otthonról való elidegenedés, az ellenszenv, bűntudat, a félelem azok a pszichikai jelenségek, amelyekkel újabb elbeszéléseiben foglalkozik. Csak néhány írásában (*A titok, A nyugdíj, Többé már nem jön senki*) sikerült belemélyednie a problémákba, egyéb-

ként elsiklik a lényeges kérdések felett. Új mozzanat Szirmai írásaiban az a mélyreható, kegyetlen, kíméletlen elemzés, melynek két-három elbeszélésében a szereplőket aláveti (*Gertrudisz próbái, Kinek van igaza?*). Felszínre hozza az emberben lakozó rosszat, szinte élvezettel nyúlkal a beteg emberi lélek sajtó sebeiben.

Néhány elbeszélésében a lényeg elvész a sok részlet leírásában, s nem alakul ki a megfelelő hangulat sem. Hideg marad az írás, hideg marad az olvasó. A minden áron való realizmus megbosszulja magát: az elbeszélés riportszerűvé válik. Alakjai létezők, a történet reális, de hiányzik az irodalmi transzponálás, nyers marad az anyag.

Írónk szemmeláthatóan arra törekszik, hogy minél egyszerűbbé tegye stílusát. A romantikus sallangoktól

való megszabadulás szempontjából ez elfogadható, hasznos, de amikor túlhaladja a szükséges határokat — elszegényesedéssé fajul. Ezt legjobban a leírásokban és különösen a párbeszédekben figyelhetjük meg, az utóbbiak ezáltal konvencionálisakká válnak, elvesz belőlük a nyelv jellemző ereje, és kihasználhatatlanok maradnak a művészi megformálás benne rejlő lehetőségei.

Bizonyos, hogy nehéz ellenállni a valóság realista ábrázolásának. Sokszor oly nagy a tények ereje, hogy megköti az alkotó fantáziáját. Szirmai azonban már nem egyszer, nem egy régebbi elbeszélésében bebizonyította, hogy mestere a költői szónak. Új könyve épp azért okozott egy kis csalódást, mert, talán nem is egészen az ő hibájából, egy másik Szirmait ismertünk meg belőle. Azt hisszük, hogy ez a kép egyoldalú, nem teljes, és írónk művészi arcélét éppen ezért máskor és másképp szeretnénk meglátni.

Panorama savremenih ideja (Panorama des idees contemporaines). szerkesztette Gaetan Picon. A szerb fordítást kiadta a Kosmos Kiadválat, Beograd, 1960. — Korunk gondolatvilágát az ellentétek jellemzik. A lényeg keresése, az emberi lét értelmének kutatása ráüti pecsétjét minden filozófiai rendszerre, a művészetre és a természettudományokra. Gaetan Picon francia író néhány társa közreműködésével kompendiumot állított össze, amelyben eredeti szövegek és rövid kommentárok segítségével felvázolt napjaink gondolatterképét.

A könyvben külön fejezetet kaptak a filozófiai eszmék, a pszichológia, a társadalomtudomány, a történelemfilozófia, a művészetek, vallások, matematika, fizika, biológia és a humanista gondolat. Egyes fejezetekben a részlettudományokat ismertetik, bemutatják a különböző irányzatokat, tanításokat. Alkalmunk van korunk legjobb filozófusainak, tudósainak, politikusainak, íróinak, művészeinek, kiemelkedő gondolkodóinak nézeteit megismerni. A XX. század első fele szellemi elitjének műveiből vett részletek által az olvasó ugyanarról a problémáról több, ellentétes véleményt is megismer. Ilyenformán tájékozódhatunk az eszmék sokaságában.

Picon könyve ki akarja küszöbölni az egyoldalúságot, amely ma, amikor az ember mind többet tár fel a természet titkaiból, végzetes hibákat eredményezhet. Ismereteinkkel sohasem elégedhetünk meg, tovább kell mennünk, minden egyes oldaláról meg kell vizsgálnunk a kérdéseket, s keresnünk a jobbat, emberibbet. Egy könnyebb megoldás kedvéért nem mondhatunk le a különböző lehetőségekről mérlegeléséről. Gaetan Picon könyve épp avval teszi a legnagyobb szolgálatot, hogy szélesíti szellemi látókörünket.

Marek Hlasko: Osmi dan a tjednu. Elbeszélések és egy kisregény. Lengyelből fordította Marija Krukovska. Zora kiadás, Zagreb, 1960. — Ha példát kellene keresnünk az időszerűségre az irodalomban, nyugodtan ajánlhatnánk Marek Hlasko írásait. Mindaz, amit elmond, a legigazibb, legvalóságosabb jelen. Az eseményeket, jelenségeket a fiatal lengyel író sűrítve adja, s műveinek minden sora megdöbbenően igaz. Szeretné a szépségeket, a jóságot megtalálni az életben, szeretné boldognak látni az embereket, de ez lehetetlen. A régi és az új összeütközése, az újba belefonódó és az azt megrontó régi, a hazugságok, az alkohol, a lakásprobléma, az élet egyhangúsága, a képmutatás szétrombol minden illúziót. Épp ezeket a pillanatokot, az álmok pusztulását tudja Hlasko legművészeiben kifejezni elbeszéléseiben. Az emberek a jóság lépéseivel indulnak az életbe, de megbotlanak, elbuknak, s hiába siet segítségükre valaki, azok, akik már lent fetrengenek, nem tudnak többé felemelkedni, mozdulataik, erőfeszítéseik, hogy egyenes emberekké váljanak, csak még mélyebbre taszítják őket. Az élet, az emberi akarat értelmetlenségét fejezi ki Hlasko hátbörzsegető létszerűséggel.

Elbeszélőének hangja alapján véve mindig drámái; itt-ott megcsillan egy kis fény, felragyog a remény. De aztán mindenre ráborul a kilátástalanság sötétje, belehullunk a valóság poklába. Akármilyen közel jutunk a fényhez, mindannyian a gonoszság hatalmában vagyunk, s kínjaink csak nagyobbodnak, ha szabadulni akarunk. Pedig szabadulni kell, a reményről nem szabad lemondani sohasem, hát-

ha eljön egyszer a hét nyolcadik napja is: a boldogság.

Halasko a kísérletek korában a realizmus stílusát és módszerét választotta, de kialakította ennek egyéni változatát, s meggyőző bátor írásaival már-már visszaállítja az irányzat megint-gaz tekintélyét.

Branko Belan: Kutija od ebanovine. Regény. Naprijed kiadás, Zágreb, 1960. — Az elmúlt év a jugoszláv irodalomban a szürke regények éve volt. Nem jelent meg egyetlen olyan regény sem, amely méltó lett volna Dobrica Čosić, Oskar Davičo vagy Mirko Božić korábbi műveéhez.

Branko Belan reménye lélektani, sőt pszichopatológiai alapokon nyugszik, tele van sejtelmes (és néha zavaros) részekkel, eseményekkel. A regény központi alakjának, Karlónak kettéhasadt lényét mutatja be a szerző, jelen és múlt keveredik, egészen a megkülönböztetetlenségig olvad össze gyermekkora, kamaszévei és férfikora, a megtévesztésig váltakozik a hős egyénisége, felesége és anyjának cselédje.

Néhány alakot, különösen az apát s részben Karlót is sikerült elég plasztikusan bemutatni az írónak, a többiek elmosódnak, elvesznek a lelkibeteg Karlo emlékeiben. Karlo kamaszkorának bemutatása alkalmat adott a szerzőnek bizonyos nemii elferdülések leírására és elemzésére; ebben azonban helyenként túlzásba esett.

Kiri a regényből néhány olyan részlet is, mellyel a szerző a háborús éveket akarta bemutatni. A könyv egyébként kellően egyenletes, a témához idomult stílusától elütő hangon, a megszokott riporterri zsargonban írta meg Belan a háborúról szóló sorokat.

A *Kutija od ebanovine* kompozícióját úgy oldotta meg Belan, hogy Karlónak egyes személyekhez fűződő élményei köré csoportosította az eseményeket. Ily módon magyarázza Karlo életét és egyéniségét, valamint betegségét is. A jugoszláv irodalomban újdonságként hat ez a téma és a regény szerkezete egyaránt. Mégsem állíthatjuk, hogy Belannak tökéletesen sikerült megvalósítania szándékát. S ha nem akart többet, mint amennyit adott, akkor épp emiatt kell különösen elmarasztalunk. Hisz a téma érdekes, ezúttal azonban a regényanyaga és az ábrázolási mód erősebb volt Belan képességeinél.

Alberto Moravia: Nove rimske priče (Nuovi Racconti Romani). Horvátra fordította Berislav Lukić. Otokar Keršovani kiadás, Rijeka, 1960. — Moravia új, nagyszerű regényének, az Unalomnak még csak híre jutott el hozzánk, fordítását a rijekai kiadó ígéri, most azonban alkalmunk van — a Római történetek szerb és magyar fordítása után, — megismerni Moraviának az újabb elbeszéléseit, melyeknek színhelye szintén Róma, hősei pedig a rómaiak. Majd hetven rövid elbeszélést tartalmaz ez a kötet, s mindegyik 6—7 lapon mond el egy esetet a rómaiak életéből. Példás írói fegyelemmel alkotta történeteit Moravia, írásaiban mindent elmond, amit tudni kell az eseményről, de felesleges részletek, kitérők nincsenek elbeszéléseiben; mértéktartása segítette abban is, hogy megőrizze a nyugodt, higgadt szemlélő szerepét, a tárgyilagos elbeszélő hangját.

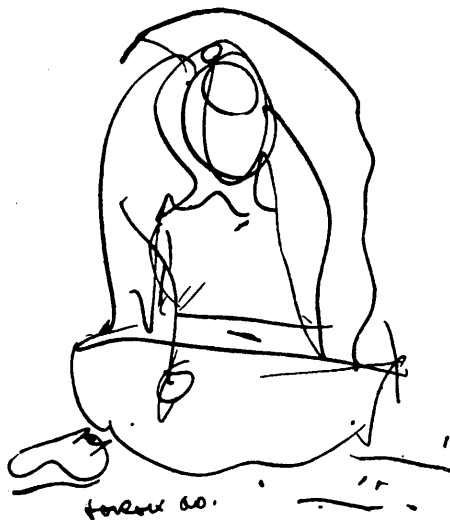
Római történetek... Róma utcái, emberei elevenednek meg, s élnek hiteles, igaz életet, a maguk való életét ebben a könyvben, a könyv minden lapján. Moravia azonban csak egyik oldalát szereti Róma életének, azt, amelyben a kisemberek mindennapi harcait, csupasz életük fenntartásáért vívott, sokszor kilátástalan, reménytelen, hiábavaló, néha groteszk küzdelmét figyelheti meg. Ezért nem találunk, vagy ha igen, csak a háttérben, mellékszereplőkként, Moravia elbeszéléseiben alakokat a római elitből, a „felső tizezer”-ből. Munkanélküliek, szöbafestők, csaposok, pincérlányok, újságárusok, trafikuskok, kőművesek, sofőrök, cselédlányok, csallók, tolvajok, szoknyavadászok, zsebmetszők az ő igazi hősei. Ezeknek az élete érdekli, az ő viszontagságaik, s úgy beszél róluk, mintha mindannyian személyes ismerősei volnának. Ismét látjuk a neorealista filmekből ismert Rómát, amelyet nem lehet kirakatba tenni, amely nem szolgálhat csalétkül a turistáknak. Mégis nagyon szép ez a város, csak embereinek a sorsa sivár és kegyetlen sokszor.

Szerelmi és közlekedési balesetek, emberi fellendülések és bukások sorakoznak a könyvben, tréfás, vidám eseteket mond el a szerző, hőseinek kereskedelmi, szerelmi vagy tolvaj-vállalkozásai sokszor balul ütnek ki, póruul járnak a legények akár szerető-

jükre várnak, akár meg akarnak lopni valakit, a csalafintaságok kiszűnnek. A szereplőket kisebbségi érzés, félelem-komplexus kínozza, vannak egészen furcsa, excentrikus alakok is az *Új római történetekben*, de nem hiányzik az egészséges derű, sőt az akasztófahumor sem.

Két dolgot külön ki kell emelnünk: Moravia ismeri a római kisember lelkét, és ismeri a város lelkét. Ezért tudja olyan közel hozni az olvasóhoz a Roccókat, Tildekat, Giacomínákat, Flaminiákat, Rosariókat. És amit Rómáról mond, az kész földrajz: A ró-

mai utcák, terek, templomok, bárók, mulatók, a Róma-környéki kirándulós helyek térképe. Ezen a térképen pedig hosszú utcák, rajtuk száguldó autók, veszpák, andalgó szerelmes párok, és fáradtan baktató munkások. Moravia, Róma és emberei iránt érzett szeretetéből, úgy tudja megrajzolni a várost és lakóit, hogy az olvasó is megszereti őket. Nemcsak magunk előtt látjuk Rómát s a római mindennapok apró, esetlen, szerencsétlen hőseit (és balekjeit), hanem érezzük a város vonzóerejét is. Ez pedig a művész Moravia nagy érdeme.

Svetozar Marković írásai*

Danilo Kecić

Svetozar Markovićról, a szerb nép nagy függetlenségi- és szabadságharcosáról, a szocializmus szerbiai és balkáni fáklyahordozójáról, a bátor lázadóról és a balkáni népek testvériségének és egységének kovácsáról többet írtak, mint újabb történelmünk bármelyik személyiségéről. A róla szóló cikkek és a mélyebb elmélkedés nélkül papírra vetett, többé-kevésbé töredékes, csonka monográfiák hiányosan, halványan világították meg Marković életművét, szűk szemszögből vagy szubjektív módon tárgyalták és értékelték sokrétű és termékeny munkásságát.

Az írók és közírók, történészek és bölcsészek, politikusok és teoretikusok hosszú sora kísérte meg tárgyilagosan ábrázolni, elemezni és értékelni a múlt századbeli Szerbia e legmarkánssabb és legjelentősebb személyiségének életútját és művét. A kortársaknak ez nem sikerült, mert nem volt annyi pénzük, hogy megindítsanak egy olyan kiadványsorozatot, amely erre lehetőséget nyújtott volna, az a kevés pedig, amit a szükséges történelmi távlat nélkül írtak róla, nem ábrázolja teljesen és történelmi jelentőségének megfelelően Marković szerepét az akkori polgári társadalom fájdalmas bajainak gyógyi-

tásáért, a szocializmus eszméjéért vívott harcban.

Mások, a polgári történészek — elsősorban dr. Jovan Skerlić és Slobodan Jovanović —, meglehetősen terjedelmes monográfiát adtak Svetozar Markovićról, de többé-kevésbé irányzatosan, néha becsmérlően és idealista beállításban. Skerlić még itt-ott történelmileg többé-kevésbé megfelelően és viszonylag helyesen értékelte Markovićot, de Slobodan Jovanović lebecsülte személyét és politikai szerepét.

Másfelől a vályevói szocialistáknak egy csoportja még 1875-ben kezdeményezte Marković munkáinak kiadását, aztán Jaša Prodanović is megkísérelte ezt, majd a háború előtt Veselin Masleša sajtó alá rendezte egyes műveit, előszót is írt hozzájuk, de nem adhatta ki, mert a cenzúra megtiltotta. Ezenkívül semmi sem történt 1945-ig.

A felszabadulás után több kisebb és nagyobb mű foglalkozott Markovićtyal, de valamennyi nagyobbára életrajzi és történelmi adatokra szorítkozik, és nem tanulmányozza behatóan és átfogóan Marković munkásságát, általános

* Svetozar Marković: *Sabrani spisi, I. kötet, Kultura, Belgrád, 1960.*

jugoszláv jelentőségét meg a nemzeti és osztályellentétek megoldása felé vezető forradalmi út megjelölésében kifejtett tevékenységét.

Noha Marković sok nézetét már időszertítenítette a materialista és szocialista elmélet általános fejlődése, kétségtelen, hogy munkássága — mai szemmel nézve — irányadó hatású volt történelmünkben és kultúránk kibontakozásában, s hogy sok nézete tartós értékű, szocialista gyakorlatunkban is jelentős. Ez elsősorban a széles népi önkormányzat politikai és gazdasági alapelveiről megalkotott helyes elképzelésre vonatkozik; ezt az elképzelést helyezte szembe az állami centralizmussal, s e nézeteinek helyességét napjaink történelmi eseményei is megerősítik.

„Még az is, aki csak felületesen ismeri Svetozar Marković munkásságát, sokoldalú eszmei és politikai tevékenységét — írja Petar Stambolić elvtárs Svetozar Marković *Összegyűjtött Műveinek* előszavában —, csodálattal adózik mindaz előtt, amit nem egészen hét év alatt alkotott. Noha mindenfelől támadták, üldözték és többször letartóztatták, s habár beteges volt és nem rendelkezett elegendő anyagiakkal, óriási erőt fejtett ki, roppant állhatatosságról és harcias szellemről tett tanúbizonyságot. Sokat írt, sok kérdéssel foglalkozott, közvetlenül szervezte a politikai harcot, néhány lapot indított és szerkesztett, politikai kapcsolatot tartott fenn híveivel. Abban, hogy ő értette meg legjobban saját korát, a Szerbiában uralkodó viszonyokat, abban, hogy sokáig ő képviselte Szerbia társadalmi eszméinek legmagasabb szintjét, s munkásságának bőségében — erőteljes egyénisége, tehetsége jutott kifejezésre.”

Svetozar Marković munkásságának általános jelentősége, frissesége és időszertívenessége szükségessé tette tehát műveinek gyűjteményes kiadását. Ezt a feladatot a Kultura Könyvkiadó vállalta magára, jeles tudósok — dr. Miroslav Djordjević, dr. Ilija Stanojčić és Slobodan Komadinić — közreműködésével. Ezzel kétségtelenül „kielégíti nyilvánosságunknak egy nagy szükségletét, és lerója tartozásunkat Svetozar Markovićnak, a szocializmus szerbiai úttörőjének”.

Petar Stambolić elvtárs az előszóban — írása túlnő az alkalmi előszók keretein — pregnánsan és plasztikusan is-

merteti a XIX. századbeli Szerbia társadalmi, gazdasági és politikai viszonyait, hogy színesen ábrázolt történelmi helyzetképebe illesztve mérje fel Svetozar Marković szerepét és történelmi jelentőségét. Sikeresebben még senki sem értékelte Markovićot.

A szerkesztőség utána következő előszavában magyarázatot találunk arra, hogy mi tette szükségessé Marković összegyűjtött műveinek kiadását, s arról is tájékozódunk, hogy milyen nehézségekbe ütköztek a szerkesztők egyes írásainak indentifikálása alkalmával. Megtudjuk továbbá, hogy milyen módszer szerint rendezték el az írásokat, s hogy nyelviileg mit módosítottak rajtuk.

A most megjelent első kötet tartalmazza Marković leveleit és az 1865-től 1871-ig, tehát a legkorábban írt munkáit. Ezek világosan feltárják eszmei álláspontját, nézeteit és tevékenységét, és beszédesen bizonyítják, hogy már akkor pozitív ellenzéki és haladó eszmei tevékenységet fejtett ki.

A szerkesztésben felmerült nehézségek zömével a tudósok sikeresen megbirkóztak. Ebbe a kötetbe néhány olyan levelet is bevettek, amelyeket a korábbi kísérletek alkalmával kihagytak, de ez nem hat a Markovićról kialakítandó képünk hitelességére és teljességére. Másrészt kihagytak olyan cikkeket és leveleket, amelyek ismétlik a valahol már elmondottakat, s nem tartalmaznak semmilyen lényeges elemet.

Az írások sorrendjét a könyvben a szerkesztők az időrendi elv szerint határozták meg. Az írás születésének időpontját vették figyelembe — ahol csak lehetett —, s nem a közzétételét.

A könyv néhány levélcsoportot tartalmaz, a cikkekből pedig a következőket közli: „Jelentés a szentpétervári »szerb község« évi közgyűléséről”, „A szerb ifjúsághoz”, „Irodalmi est”, „Hogyan neveltek bennünket?”, „Mit kell cselekednünk?”, „Szent jogunk”, „Le az álarcal!” „Költészet és gondolkodás”, „Nagy Szerbia”, „A vidovdáni urakhoz”, „A Béke- és Szabadságliga kongresszusa”, „Szerb családok”, „Alkalmas-e az asszony arra, hogy egyenjogú legyen a férfival?”, „Reális irány a tudományban és az életben”.

Míg az első tudósításokban („Jelentés a szentpétervári »szerb község« évi

közgyűléséről” és „Irodalmi est”) az orosz forradalmárok haladó eszméinek hatásával találkozunk, a „Szerb ifjúsághoz” című cikkében azt látjuk, hogy figyelme Szerbia felszabadítása és társadalmi-politikai kérdései felé irányul. („Hogyan neveltek bennünket?”). A „Nagy Szerbia” című cikkében Marković már láthatóan eltávolodik a liberálisoktól, s ekkor első ízben nyíltan támadja az uralmat és az egykori ellenzéket.

Két későbbi cikke — a „Szerb családok” és a „Nyílt levél Matić úrhoz” — még tisztábban és teljesebben magyarázza lázadó magatartását, az uralom és a liberálisok kérlelhetetlen bírálattát. A könyvbe foglalt utolsó írásában — a „Reális irány a tudományban és az életben” című tanulmányában — Marković még behatóbban, kifejezett tudományos törekvéssel igyekszik megismerni és irodalmunkba átvinni a modern materialista eszmét.

EGY KÖLTŐ, AKINEK VERSEIT TÍEZRES PÉLDÁNYSZÁMBAN ADJÁK KI

Írtunk már egy ízben arról a rendkívüli jelenségről, amit John Betjeman néven ismer a világ, az egyetlen költőről nemcsak Angliában, hanem valószínűleg az egész nyugati világban, akinek verseskönyveit tízezres példányszámban nyomtatják és — ami még ennél is több — adják el, akinek verseit az átlagolvasó fejből tudja és szavalja, akinek arcképét mindenki ismeri. Betjeman most egy új könyvet adott ki, *Summoned by Bells* (Akit a harangok hívnak) címmel, ami tulajdonképpen nem más, mint egy verses önéletrajz első része.

A *Times* irodalmi melléklete beszámol az új könyvről és szilárd meggyőződését hangoztatja, hogy a furcsa költői alkotásnak sikere lesz.

„Mert — állapítja meg a beszámoló — Betjeman nagy közönségsikerének titka éppen abban rejlik, hogy verseiben világos, közvetlen jellemeket rajzol, úgy, ahogy még a regényfróknak is ritkán sikerül, továbbá abban, hogy sohasem rejtette véka alá ízlését és előítéleteit, tehát az olvasó közelinek, meghittnek érzi mindazt, amit ír.”

A *Summoned by Bells* a költő kisgyermekkorával kezdődik, és az oxfordi egyetem befejezésével zárul. Könnyű, gördülékeny nyelvezete ellenére sem mondható sikerült műnek. A versekben leírt gyermek, majd ifjú bizonytalan, s olyan mértékig félénk, hogy egyik pillanatról a másikra kétségbeesik. Nem tudja teljesíteni apja kívánságát, nem tud bekapcsolódni a család üzleteibe — mindez mardosó büntudattal tölti el. Mégis a gyermek meg az ifjú is mindig talál kiutat ebből a nyomasztó hangulatból: él benne a hit, hogy van egy „másik világ”, messzi ugyan, de teli derűvel. Egy ideig London északi negyedeit összekötő vicinális vonatjáratok világító ablaksorai képviselik ezt a másik világot, később Cornwall tájai, majd a marlborough-i iskola, az ottani vidék, majd az egyházi épületek architektúrája és a hit jelképezi az örömet jelentő világot. Az önéletrajz hőse így, képzelőtehetségének segítségével sohasem volt tartósan szomorú.

Betjeman, könyvének előszavában, hangsúlyozza, hogy ez esetben „olyan közel jár a prózához, amennyire csak lehet”,

a *Times* beszámolója viszont leszögezi, hogy a rímtelen jambusok (blankvers) — a *Summoned by Bells* kifejezési formája — eszményi megoldást jelentenek, megkönnyítik az áttérést az elbeszélő hangból a leíró stílusba. A blankverset csak a könyv vidám részénél ékítik rímek, ott, ahol Betjeman a gyermekkor kedves légkörét írja le, vagy pedig amikor — például — Edward Jamesre emlékezik vissza.

Ez a versforma meg maga a könyv is bizonyára alkalmat ad majd Betjeman bírálóinak, hogy — mint eddig is már — megróják a hanyag formáért, holott pongyolasága csak látszólagos, azt a célt szolgálja, hogy elrejtse szemérmességét. Betjeman mélyérzésű költő, a látszat ellenére sem leplezi könnyen meghitt érzéseit.

BÁJOS, VÁLTOZATOS ÖNVALLOMÁS

Marcel Aymé, a modern francia irodalom egyik legvonzóbb mesélője is önéletrajzot ír. Első folytatását az *Arts* közölte, s már első oldalai szokatlan bájjal teli, változatos önvallomást ígérnek.

Íme, hogyan írja le és értékeli ki Aymé édesapjának egy cselekedetét, amelynek sorsdöntő hatása volt egész életére:

„Édesanyámra, Emma Monamyra nem emlékszem, hiszen két évvel születésem után meghalt. Apámra is alig emlékszem. Miután özvegyen maradt, nagyobb gyermekeit intézetbe küldte, a kisebbeket pedig elhunyt felesége rokonságára bízta, így hát gyorsan elszakadt tőlük. El tudom képzelni, hogy betelt a családi étellel, hiszen kilenc testvére, később pedig hat gyermeke volt, és a magány meg a csendes örömök föltárlása lelkes örömmel töltötte el.”

Nagyapjáról így ír:

„Nagyapám, Auguste Monamy, közel járt már a hetvenedik esztendőhöz, és meglehetősen gondtalanul nézte, hogyan megy tönkre. Őt leányát férjhez adta, kisebbik fiát a falu másik végén álló malom molnára fogadta be tanulónak, idősebb fia meg a Saint-Cyr-i akadémián tanult, és tengerészgyalogsági hadnagyként esett el Indokínában. Az én időmben — munkája mellett — politizálgatott, de csak helyi viszonylatban, és életének nagy pillanata akkor következett be, amikor találkozott Jules Grévyvel, aki a hét kilométernyire lévő szomszédos faluból származott. Sokszor beszélt Grévyről, de mindig a legnagyobb kegyelettel és tisztelettel, soha egy szót sem ejtett a kiténtetések körül kerekedett botrányról.”

Arról is beszámol, hogyan, miért került összeütközésbe első ízben környezetével:

„Nagyanyám antiklerikális és radikális lett férje iránti hűségéből, szíve mélyén azonban vallásos maradt... Így hát időnként templomba, misére küldött, főleg a nagyobb ünnepeken. Amikor első ízben mentem templomba, négyéves voltam, és mivel a templom messze volt a falútól, nem késtem el ugyan, de a hívők már együtt voltak. Nem ismerve a helyi szokásokat, a főkapun át mentem be, ahelyett, hogy az oldalajtót használtam volna, és családom rengeteg ellensége láttán riadtan indultam a padosrok között a gyerekek padjáiig. A templomból

kijövet, a temető előtt körém gyülekeztek a felnőttek is meg a gyerekek is, s hahotázva, üvöltözve kiáltozták: „A főbejáraton ment be! Láttátok, hogy elszégyellte magát?” Fáradhatatlanok voltak, s én arra a következtetésre jutottam, hogy rosszul kezdtem a dolgot a vallással.”

NAGYOK IRODALMI FOLYÓIRATA

Kevés olyan folyóirat van, amely megjelenésének rövid ideje alatt olyan jelentős helyet foglalt el az irodalomban, mint a *Transatlantic Review*, amelynek történelméről most számol be a *The London Magazine*. A *Transatlantic Review* mindössze egy évig jelent meg, de egy egész sereg később neves író, egy egész új irodalmat gyűjtött maga köré.

A lap alapítója és szerkesztője Ford Madox Ford volt, aki már korábban is adott ki lapot, 1908-tól 1910-ig szerkesztette a híres *The English Review* című folyóiratot, amelyben rendszeresen jelentek meg Henry James, Arnold Bennett, Joseph Conrad és H. G. Wells írásai, és itt adták közre első művüket D. H. Lawrence meg Norman Douglas. Amikor Párizsba érkezett — 1923-ban —, Ford Madox Ford 50 éves volt, és az volt a föltett szándéka, hogy a fény városában kipiheni a regényírás fáradalmait. Ezra Pound azonban rátalált, és följánlotta indítsanak folyóiratot. Meglehetősen sok nehézség után találtak mecénásokat, és a lap 1923-ban meg is indult. Ford elképzelése az volt, hogy az új lapot — akárcsak annak idején a *The English Review*-t — kizárólag az imaginárius irodalomnak szenteli, mert semmire sem becsülte azt az irodalmat, amit „ünnepélyesen sötét zsurnalisztikának” nevezett.

Ford szerencséjére a lap megalapításának idején a világ minden részéről egy csomó fiatal tehetséges ember jött össze Párizsban. Az érdem azonban őt illeti, mert a lap minden számában hangsúlyozta, hogy azoknak az együttműködésére számít, akiket „a többi irodalmi folyóirat visszautasít”, éppen az ilyen fiatal emberek után kutatott.

Az ő tekintélyének és meg nem alkuvásának meg a *Transatlantic* körül kialakított légkörnek köszönhető, hogy ez a legérdekesebb irodalmi termelés kizárólag az új lap felé áradt. Ford legszorgosabb munkatársai Ezra Pound és az akkor fiatal Hemingway voltak. Hemingway nemcsak szerkesztette a lapot Ford szabadsága idején, hanem igen gyakran telepedett le egy-egy kávéház elé, és egy halomnyi kézirat közül válogatta ki a legértékesebbeket. Ő szerezte meg a lap számára Gertrude Stein *The Making of Americans* (Az amerikaiak megteremtése) című írását. Az író, a modern irodalom kialakulásának egyik mozgató rugója, később James Joyce-szal együtt, aki ebben az időben írta meg a *Finnegan's Wake* első részletét, a *Transatlantic* legbensőbb munkatársai közé tartozott. John Dos Passos, Paul Valéry, Havelock Ellys voltak még a folyóirat munkatársai.

Amikor a lap — a szerkesztő rossz pénzügyi politikája miatt — megbukott, feladatának már eleget tett: összegyűjtötte, összefogta és kifejezésre juttatta mindazokat a hangokat, amelyek a következő évtizedekben uralkodókká váltak Nyugat irodalmában.

MEGFELEZETT IRODALMI DÍJ

Legutóbb — a nagy francia irodalmi díjakról beszámolva — lényegében botrányokról adtunk hírt: arról, hogy a Goncourt-díjat egy hajdani fasisztának adták, a Fémína díját egy meggyőződéses antiszemita kapta, a Renaudot-díj pedig egy közepes írónak jutott. Akkor még csak az Interallié-díj sorsa volt ismeretlen, odaitéléséről elkésve kaptunk jelentést. Körülötte nem keletkezett botrány, mégis szokatlan körülmények között osztották ki, helyesebben: megfelezték Jean Portelle és Henri Müller között. Mindkét díjazott író párizsi újságíró, csupán koruk és munkakörük különbözteti meg őket egymástól.

Portelle egészen fiatal ember — 1935-ben született —, élete azonban teli van eseményekkel: tizenöt éves korában a *L'Equipe* sportrovatán dolgozott, egy évvel később sanzont komponált, tizennyolc éves korában kulcsregényt írt a profi bokszolókról, négy évvel később *Le fou perché* címmel „igazi” regényt írt, 1958-ban *Le monde dans ma poche en 98 jour* című útleírását adta ki, végül a *Janitzia* következett, amely megkapta az Interallié díját.

A könyv — írja a *Les Lettres Francaises* — a *Tristan és Izolda* hangnemében megírt, kedves szerelmi történet. A cselekmény Mexikóban játszódik le. Ez a különös ország valószínűleg megbabonázta az írókat, pedig csak másfél hónapig élt ott. A regény címe a hősnő neve, az utolsó nőé, aki „szerelemmel szeretett”.

A díj második nyertese, Henri Müller — ne tévesszük össze az amerikai Henry Millerrel! — már hatvanadik évét tapossa, s eddig csupán mint szerkesztőt és két anekdota-gyűjtemény szerzőjét ismerték. Első nagyobb alkotása a *Clem* című regény, amely elnyerte a díj felét. Ez is szerelmi történet, azonban kevésbé derűlátó, mint a *Janitzia*. Müller regényének hősnője: Clementine — a regény címe nevének rövidítése — könnyelmű pillangótermészetű, s férje, Armand, képtelen kielégíteni nagyvilági igényeit. Az asszony sorozatos szemrehányásai után Armand sikkaszt. Leleplezik. Clem öngyilkosságot követ el.

A *Les Lettres Francaises* bírálói nem sok dicséret szót találnak a két megjutalmazott mű értékelésére. A *Janitzia* — szerintük — nem más, mint egy XVIII. századbeli filozófiai mese, egy szerelmi költemény, egy kalandregény és egy regényes néprajz keveréke. *Clem* még súlyosabb bírálatot kapott: kétségbe vonják hitelességét, és ingatagnak tartják megokolását.

SZÓFECSÉRLÉS?

Martin Walser német író 1957-ben — harminc éves korában — *Ehen in Philippsburg* (Philippsburgi házasságok) című regényével elnyerte a Hermann Hesse-díjat, és regénye — a bíráló bizottság értékelése szerint — „komoly, intő bírálat a modern társadalmunknak”.

Walser új regénye — *Halbzeit* (Féldíó) a címe — távol áll minden társadalmi problémától, minden felelősséget vállaló értékeléstől — állapítja meg a *Monat*. Mivel Walser esete egyáltalán nem egyedülálló, sőt igen sok fiatal íróra — Günther

Grassra, Hans Magnus Enzensbergerre, Alfred Anderschra is — jellemző, érdemes a regénnyel foglalkozni.

A *Halbzeit* egy kereskedelmi utazó, Anselm Kristlein mondvacsinált önéletrajza. Kristlein a regény kezdetén — hosszabb kórházi és házi ápolás után — éppen azzal a gondolattal foglalkozik, hogy újra munkához fog. Következik egy napjának leírása — több, mint 300 oldalon. Kézenfekvő a hasonlatosság Leopold Bloom és Kristlein egy napja közt. A különbség — a két írás értékén kívül — még abban rejlik, hogy Anselm Kristleint igazán, szívből érdeklik az üzletek. Ez az érzés gátolja, hogy mással is komolyabban foglalkozzék. Amikor meglátogatja három szeretőjének egyikét, ott találja barátját, és közös terveket kovácsolnak. Fölkeresi nagybátyját, majd édesanyját, és a vacsora meg a feleségével rendezett jelenet után betér második számú barátnőjéhez, egy színésznőhöz. Későn érkezik egy volt katonatársa eljegyzésére s ezután — lelkesülten a menyasszony szépségétől és a megivott szesztől — hazafelé menet betér még az első számú szeretőhöz is. A könyv további részében — csaknem ötszáz oldalon — Kristlein beszámol életének további folyásáról: hogyan boldogul mint egy nagy kereskedelmi konzern eladója, hogyan jár társaságba, hogyan keletkeznek bonyodalmak közte és volt katonatársának jegyese között, hogyan vásárol egy Mercedes gépkocsit, hogy kerül újra a kórházba, ahol gyermekkori szerelmével, Melittával találkozik, s emiatt meséli el élete folyását.

Az első személyben elmondott önéletrajz helyenként harmadik személybe, majd az elbeszélő és második énje közötti párbeszédbe csap át, aztán összeszövődik a volt katonatárs menyasszonyának önvallomásaival, egy hosszú telefonbeszélgetéssel...

Walser mestere a modern regényírás technikájának és nyelvezetének. A sokféle írásmód kombinációjával az életesség illúzióját kelti. Bírálója azonban rosszmájúan megállapítja, hogy a nagyon is beszédes regényből csak egy valami hiányzik: a hallgatás, „a hallgatásnak az a jelenléte, ami azt a benyomást kelti bennünk, hogy szóval nem is lehet kifejezni, de még akkor is érezzük, amikor láthatatlan és egy szó sem esik róla”.

A FRANCIA FIATALOK DICSÉRETE

Michel de Saint-Pierre, *Les Aristocrates* (Arisztokraták) című regényének nemzetközi sikere után — írja a *Nouvelles Littéraires* — *Nouveaux Aristocrates* (Új arisztokraták) címmel új regényt adott ki. Az irodalmi lap munkatársa beszélgetést folytatott az íróval, és az interjúból kitűnik, hogyan dolgozik egy klasszikusan realista, modern francia író, aki nem érez semmi rokonságot az „új regény”-nyel.

Michel de Saint-Pierre elmondotta az újságírónak, hogy új regényét a *Csalók* és *Rokonok* című filmek hatása alatt írta. A film ellenállást váltott ki benne a mai ifjúságról alkotott vélemény szemben.

— Én sokkal jobb véleménnyel vagyok a mai fiatalokról — mondotta Michel de Saint-Pierre a beszélgetés kezdetén. — Hat év alatt több, mint harmincezer ifjú és leány előtt beszéltem, és már így is sok tapasztalatra tettem szert. Nem elégedtem meg

azonban ennyivel, alaposabban is tanulmányoztam az ifjúság problémáit, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy véleményem nem alaptalan.

A fiatal író — többek között — körkérdest intézett a műszaki iskolák, liceumok, colléde-ek és főiskolák tanulóihoz. Rengeteg választ kapott, de ezenfelül is még 120 fiút és leányt kérdezett ki.

— Különböző társadalmi rétegekből származó és sokféle meggyőződésű gyerekek voltak — hangsúlyozza de Saint-Pierre. — Szívesen válaszoltak kérdéseimre, csupán ketten tagadták meg a feleletet.

A kérdések — így véli a fiatal író — a mai ifjúság legérzékenyebb problémáira tapintottak rá. Szó esett a szülők és gyerekek, a tanárok és tanulók közötti viszonyról, a fiatalság örömeiről, elégedetlenségeiről, arról, félnek-e az atombombától, s kit választottak mintaképül eszmei síkon.

— Utolsó előtti kérdésem a fiúk között gúnykacajt váltott ki, a lányok azonban őszintén bevallották, hogy félnek — magyarázta Michel de Saint-Pierre. — Az utolsó kérdésre viszont legtöbben Albert Camus, Malraux és Bernanos nevét említették, Sartre-nak és Mauriacnak jóval kevesebb híve van közöttük. A mai ifjúság irodalmi eszményképei közé számít még Henri de Montherlant, méginkább azonban Saint-Exupéry.

Az utóbbi pilóta volt a háborúban, és de Saint-Pierre arra következtet, hogy az ifjúságban igenis megvan a törekvés magasabb eszmék felé.

A véleménykutatás hat hónapig tartott. Ezt követőleg de Saint-Pierre hat hónapon át hetenként kétszer kereste föl hajdani iskoláját, a versailles-i kollégiumot, végigülte az órákat, elbeszélgetett a tanulókkal meg a tanárokkal, következtetéseket vont le és itt formálta meg megírandó regényének alakjait. Csak a hős hiányzott még, aki a regény szerint „sovány, kékszemű, egyidejűleg intelligens és letört fiú” volt.

A hős alakja után kutatva, Michel de Saint-Pierre rábukkant egy ifjúsági lapra, majd ennek 17 éves szerkesztőjére. A szerkesztő még tanuló volt, vallástalan, azonban elegendő mértékben erkölcsös, hogy kijelentse:

— Nem azért vonakodok megtenni valamit, mert rossznak tartom, viszont sok mindent teszek azért, mert tudom, hogy jó.

A diákszerkesztővel létrejött ismeretség és hosszas kutatás alapján jutott a fiatal író arra a megállapításra, hogy a francia fiatalok „élénkebbek, nyíltabbak és intelligensebbek, mint az őket megelőző nemzedék, azonban kevesebb bennük az erő, a szónak őserdei értelmében”.

A HALÁLFÉLELEM TOLSZTOJ ÍRASAIBAN

Tolsztoj halálának 50. évfordulóján nálunk is, külföldön is sokat írtak a nagy író utolsó napjainak drámai eseményeiről. E helyen Daniel Gilles-nek a *Preuves* egyik legutóbbi számában megjelent cikkéből közlünk részleteket, amelyek Tolsztoj magatartását vetítik elénk a lét befejező, nagy jelenetei iránt.

— A látszathoz arra lehetne következtetni — írja Gilles —, hogy Tolsztoj, teli vitalitással és dionüszoszi életkedvvel, sikeres alkotómunkájának hatása alatt sohasem gondolt a halálra. Ezzel szemben tény, hogy élete első tudatos pillanatától az utolsóig gyötörte a halálfélelem. Már ifjú korában átvészelte a nihiliz-

mus legnagyobb válságait, és *Naplójában*, amelyet egész életén át szorgosan, lelkiismeretesen vezetett, a halál állandóan a színen lévő szereplő.

Gilles mindezt Tolsztoj életének külső körülményeivel próbálja megmagyarázni: kétéves korában meghalt az édesanyja; kilencéves volt, amikor apja az utcán holtan esett össze; egy év múltán nagyanyja költözött el az élők világából. Tolsztoj ezután minden szeretetét három fivérére összpontosította, azonban ketten közülük nagyon korán, egymás után haltak meg. Nikola, az idősebbik, akit különösen szeretett, hónapokon át haldoklott, Dél-Franciaországban, ahol beteg tüdejére keresett gyógyulást. Tolsztoj karjaiban halt meg. Ezután bekövetkeztek az éres és a lehigadás évei. Boldog házassága, sok gyermeke, nagy munkája kitöltötték egész életét. Egy éjszaka azonban, egy falusi kocsmában, ahol meghúzódott, váratlanul és döbbenetes erővel tör rá a halálfélelem. Nem a korábbi évek bizonytalan, alaktalan rettegése volt ez, hanem az igazi halálfélelem, aminek jelenlétét úgyszólván érzékeivel érezte a sívár kocsmaszobában, s akinek hangját a maga szívverésében egyre ismétlődően hallgatta:

— Itt vagyok! Itt vagyok!

Tolsztoj a halálfélelemtől úzve, 1876-ban nagy erkölcsi válságon megy keresztül. Három éven át tartott ez a vergődés, amelynek terméke az új Tolsztoj, egy új ember — Tolsztoj, a proféta. Agya azonban, amely kizárólag az érzékelésre teremtdött, alkalmatlan volt a metafizikai elmélkedésre, nem csoda hát, hogy vallásfilozófiai töprengései meddők maradtak. A halál gondolatának maradó, örökértékű nyomait Tolsztoj elbeszélő műveiben találjuk meg. Pontosan húsz alkalommal írta le a haldoklást, pontosan húsz ízben kísérelte meg, hogy mások agóniájában találja meg a végső, mentő gondolatot. Így készülődve a halálra, amelytől szinte állati félelemmel retteget, írta meg Tolsztoj legjobb prózai műveit.

„KÜLÖNÖS JELENSÉG”

A *Neue Deutsche Literatur* Makszim Gorkijt idézi, s vele együtt mondja, hogy az új szocialista irodalom „különös jelenség”, alkotóit „szeretni és őrizni” kell, s mindezt azért mondja el, hogy megismertessen bennünket az új kelet-német irodalom egyik képviselőjével.

Mivel célunk egyszerűen a tájékoztatás, s nem az állásfoglalás, csak főbb vonalakban ismertetjük a *Neue Deutsche Literaturban* közölt életrajzot, Günther Görlich biográfiáját.

Görlich 1928-ban, Breslauban született. Anyja nem tudta eltartani, így hát nagyapja, egy derék kocsigyártó mester nevelte föl, aki mindig félrevonta a gyereket, ahányszor csak az SA-érségei elvonultak előttük, nehogy hitlerista köszöntésre kelljen emelnie karját. A nagyapa befolyása azonban, úgy látszik, nem volt elég erős, mert a fiú nemsokára magára öltötte a barna inget, és tört akasztott derékszíjára. Amikor a vörös hadsereg 1944-ben körülzárta Breslaut, a Volksturm tagja volt, és így került hadifogságba, Szibériába.

Itt kezdődött meg Görlich politikai átalakulása: 1946-ban csatlakozik a tábor antifasiszta szervezetéhez, sokat olvas, leginkább Bechert és Weinertet, s itt írja meg a tábor faliújsága számára önvallomását. A foglyok átnevelése olyan gyors ütem-

ben folyik, hogy nemsokára már ők maguk őrzik a tábort. Görlich 1949-ben tér vissza Németországba. Sokféle kampányban vesz részt, belép a pártba, titkára lesz az ifjúsági szervezetnek és — egyéb kötelezettségeken kívül — egy újságot tudósít. Életében ezúttal foglalkozik másodszer írással. Ír a hadifoglyok életéről, és a kiadóvállalat lektora annyira ígéretesnek találja a fiatal tudósító írását, hogy bejuttatja egy munkás irodalmi körbe, amelyet közismert írók vezetnek. Itt, kollektív munkával, kölcsönös bírálatok tüzeiben tanulja Görlich az írás mesterségét. 1957-ben jelenteti meg első regényét, a *Der Schwarze Petert* (Fekete Péter). A regény egy nevelőintézet lakóiról szól, akikkel maga is dolgozott. Két év múltával jelenik meg *Die Ehrgeizigen* (Beccsvágyók) című regénye, amely a gazdasági tanulók új nemzedékéről szól.

A *Neue Deutsche Literatur* az életrajz után közli Görlich nemrégén megírt, még kiadatlan regényének első fejezetét, amely ezzel a mondattal kezdődik:

„Esős, hűvös nap volt 1939. március 15-én.”

SZUKSÉGTELEN ÉS ELKÉSETT BOTRÁNY KÉT ANGOL ÍRÓ KÖRÜL

Az idei angol irodalmi idény jó alkalmat nyújt arra, hogy elgondolkozzunk, milyen összefüggés van a művészet és — a botrány között. Az indítók: egy bírósági tárgyalás és két film, mindkettő ugyanarról a témáról. A tárgyalásnak is, a két filmnek is kiváló író a főhőse: David Herbert Lawrence és Oscar Wilde.

A híres londoni törvényszék, az Old Bailey tárgyalótermében a vádlottak padja ezúttal üres volt. Ennek az épületnek a nevével Feilding és Dickens óta gyakran találkozunk regényekben is. Most azonban nem regényalak felett ítékeztek, hanem éppen az irodalom felett, mintha az ódon tárgyalóterem meg akarta volna bosszulni azt, hogy az írók kérdés nélkül oly gyakran tollukra vették. D. H. Lawrence *Lady Chatterley szeretője* című regényét vádolták. Ez a mű olasz nyelven, Firenzében jelent meg első ízben, még 1928-ban. Sok nyelvre fordították le, sokat írtak és vitáztak róla, s leginkább igazi irodalmi értéknek minősítették, a szerző hazájában azonban sosem kerülhetett a könyvesboltok kiskakójába, mert angolhonban erkölcsstelennek minősítették. Most a londoni bíróságnak kellett eldöntenie, hogy valóban az-e. Lawrence — 30 esztendővel e tárgyalás előtt halt meg — első ízben a *Szivárvány* című regénye miatt került a vádlottak padjára. Akkor — 1915-ben — a bíróság elítélte, regényét pornográfának bélyegezte és betiltotta. Tizennégy esztendővel később a Scotland Yard lefoglalta Lawrence festményeit egy londoni képcsarnokban azzal a megokolással, hogy erkölcsstelenek. Életművével — a *Lady Chatterley szeretőjé*-vel — Lawrence nem is próbálkozott bejutni szülőhazája irodalmi életébe.

Londoni bíróság előtt játszódtott le Oscar Wilde, a nagy angol költő és drámaíró tragédiája is, csak néhány évtizeddel ezelőtt. „Mikor találkozott először Fred Atkinsszal? Igaz-e, hogy ön, Fred'-nek, ő pedig önt, Oscar'-nak szólította? Volt-e vele Párizsban? Adott-e neki pénzt? Történt-e önök közt bármikor is valami illetlenség?” — záporoztak a kérdések a költő felé, aki addig a londoni közönség kedvence volt. Aztán egyszer a tárgyalástól

elcsigázott Wilde olyasmit mondott, amit a bíróság beismerésnek minősíthetett. Arra a kérdésre ugyanis, hogy megcsókolt-e egy fiatalembert, Wilde fölkiáltott: „Hogy képzelnek ilyesmit! Hisz olyan csúnya!”. Erre Carson bíró diadalmasan lecsapott: „Azért nem csókolta meg, mert csúnya? Miért említette meg rütségét? Miért? Miért?”

Ezek a részletek nem érdemelnék meg, hogy beszéljünk ró-
luk, ha nem volnának összefüggésben azokkal a művekkel, ame-
lyeket az erkölcselenséggel vádolt írók alkottak. A *Lady Chatter-
ley szeretője* — miután napjainkban az esküdtszék visszavonta
róla átkát — háromszázezer példányszámban került a könyv-
piacra. Wilde fél évszázaddal ezelőtt még „szégyenletes” és „emlí-
tésre is méltatlan” életrajza arra készítette az angol filmeseket,
hogy egyszerre két filmen is megelevenítsék, színes technikában
és fehér-feketében. Mai szemmel nézve igazán semmi megbotrán-
koztatót nem találunk sem Lawrence, sem Wilde műveiben. A
gazdag Lady Chatterley valóban csalja a háborúban megsebesült
és impotenssé vált férjét, mégpedig egy szegény erdőszel. Wilde
magánélete pedig kétségtelenül nem volt példás. Am még Thomas
Mann is, akinek Lawrence érzékisége nem tetszett, azt mondta
a *Lady Chatterley szeretője* írójáról, hogy dicséret illeti kora
kritikai értékeléséért. Wilde szellemességtől sziporkázó színművei
világszerte szórakoztatják a közönséget, és senki sem pirul lát-
tukon, a *Dorian Gray* című regénye pedig nevelő hatásúnak,
„erkölcsvédő”-nek mondható, noha ma is nagyon érdekes.

Ezért nem egészen világos, hogy a két író kései, de természetes
rehabilitása körül miért kellett akkora zajt csapni Angliában,
főleg akkor, amikor tudjuk, hogy Wilde perbefogása és a róla
szóló két film elkészítése között évtizedek szálltak el. A magyará-
zatot talán abban kell keresnünk, hogy a filmeknek és a ki-
adónak jó reklám kellett.

I. I.

NÉHÁNY ADAT A VILÁG KÖNYVTERMELESÉRŐL ÉS KÖNYVFOGYASZTÁSÁRÓL

A világ könyvtermelésének adatai 1960-ban nem sokkal kü-
lönböznek az 1959. éveiktől. A könyvkiadás vezető országai:

1./ Nagy-Britannia	20.609 mű (könyvcím)
2./ Nyugat-Németország	20.000 ”
3./ U. S. A.	14.876 ”
4./ Franciaország	12.444 ”

Ezekben a számokban bennfoglaltatnak a szépirodalmon kí-
vül a tudományos, szak- és tankönyvek és gyakorlati kéziköny-
vek is.

Az Amerikai Egyesült Államokban a könyvek kelendőségéről
végzett anket azt mutatja, hogy legnagyobb példányszámban az
ismeretterjesztő gyakorlati zsebkönyveket vásárolják. 1959-60.
években naponta átlag 1 millió példányt vettek belőlük. A rekor-
dot egy csecsemő- és gyermekápolási könyv tartja, melyből egy
év leforgása alatt 12 400 000 példány kelt el. Vetélkedik vele
kelendőségben a Webster-szótár, évi 9 820 000 példányszámban.
A legnépszerűbb könyvek címe még: *Hogyan készítsünk vég-
rendeletet?*, *Hogyan segíthetjük elő férjünk karrierjét?*, *Hogyan
táplálkozhatunk jobban és olcsóbban?*, *Hogyan alhatunk pirulák*

nélkül?, *Hogyan segítsünk iskolás gyermekünknek?, Hogyan élhetünk meg semmiből?*

Franciaországban az 1958. évi könyvtermésből átlagosan 2,5 könyv jut egy lakosra, s ebből egy irodalmi mű. Egymillióra tehető a rendszeres olvasók száma, de még mindig mintegy 30 millió francia alattvaló, ha az iskolából kikerült, nem olvas és nem vásárol többé könyvet. A francia könyvek 20%-a kivitelre került, elsősorban Belgiumba, Kanadába és Svájcba.

Roger Vailland *A törvény* c. regénye 1960-an elérte a 300 000-es példányszámot. Horia Vintilának az *Isten született a száműzetésben* c. könyvéből a Goncourt-díj körüli botrány kitérése idején már 125 000 példány elkelt.

A Szovjetunió könyvkiadásának legnagyobb vállalkozása volt 1960-ban Romain Rolland, a nagy francia pacifista íróapostol válogatott műveinek lefordítása a szovjethez tartozó 21 nép nyelvére és kinyomtatása 7 millió példányban, az író halálának tizenötödik évfordulójának emlékére.

Hasonlóképpen Csehov születésének századik évfordulóját összes műveinek új kiadásával — 3 milliós példányszámban — ünnepelték.

G. Cz. A.

JÚDÁS LAZADÁSA ÉS AGÓNIAJA

Az új év elején jelent meg Radomir Konstantinović negyedik regénye, az *Izlazak* (Kiút) a *Srpska književna zadruga* kiadásában. A könyvről szóló első kritikák sejtetik, hogy nem mindennapi műről van szó.

A *Politika* c. belgrádi lap kultúrmellékletében Petar Džadžić ír Konstantinović új könyvéről. Konstantinovićnak jutott, mondja Džadžić, regényirodalmunk legmerészebb kísérletezőjének dicsősége, ha ez egyáltalán dicsőség. A regényíró hermetizmusa, véli a bíráló, a beszéd szakadatlan pátozából, a szavak ördögösségéből fakad. „Én alig ismerek írókat — vallja be Džadžić —, aki ilyen fanatikusan fogadja el a szókincset... és a beszéd hatalmába vetett hitet.” Konstantinović szavai nem magyarázzák a belső mozzanatok, gondolatokat, érzelmi állapotokat, hanem azért vannak itt, hogy legyenek, önmaguknak és önmagukért.

A kritikus megállapítja, hogy ez a regény a legendáris, iszarióti Júdás haláltusáját tartalmazza. Ezen kívül nincs semmi a regényben, még csak a szerzőt mint közvetítőt sem találjuk meg benne. „Ezt a regényt — mondja Petar Džadžić — nem lehet interpretálni, se az ismertetés lencséjén keresztül meglátni, habár, önmagamnak ellentmondva, azt is állíthatnám, hogy a regény tartalmát mint alapot, mint a cselekmény külső megjelenési alakját és mint a hős pszichológiáját, néhány mondattal közölni lehetne; de ezek a mondatok... majdnem teljes hamisítást jelentenek.”

Konstantinović olyan író, állapítja meg a kritikus, aki műveit tétellel írja. Ő azonban nem egyszerűsíti le a szereplő egyéniségét, hanem egy lény bonyolult igazságából és látszólag ellentmondásos életszemléletéből kellene kibontakozniok az élet erkölcsi és metafizikai kérdéseinek, egy görcsberándult szem recehártyájának tükrében. Júdás agóniájában Džadžić érezt erőt, sötét költői szépségeket, sorsszerűséget, univerzális jelentőséget lát. Ez a Júdás nem árulója, hanem áldozata a Messiásnak. Ismeri

a szeretetet, s ennek nevében elfogadja a megvetett szerepét. A kivételes egyén problémája csak egy oldala ennek a keserű, de emberi műnek, amely a szeretetet a gyűlölet elé helyezi. Ebben a regényben Júdás nem az a legendáris, hanem a szerző ember-élményének kifejezése, állapítja meg Džadzić.

Radomir Konstantinović moralista; a regényben előforduló helyzetekben erkölcsi érzését helyezi akcióba. A regénybeli monológban, melyet a legenda ihletett, „egy emberi helyzet erkölcsi és univerzális jelentéssé magasodott” — mondja a bíráló.

A szerző, állítja Džadzić, elutasítja a tetszetősségnek minden gondolatát, s evvel hosszú évekre tudatosan ítélte népszerűtlenségre könyveit, annál is inkább, mert mi még mindig nem ismerjük el a szó művészetének azt a szabadságot, melyet a festészet már kiharcolt magának a maga területén.

A *Ninben* Muharem Pervić foglalkozik Konstantinović regényével. Érdekes megállapítással kezdi cikkét: Konstantinović többet írt, mint amennyire olvasták, többet emlegették, többször ítélték el vagy dicsérték, mint amennyire megértették vagy kommentálták. Ő azonban hű maradt irodalmi világához, s az utóbbi időben kifejtette irodalmi nézeteinek elméleti alapjait, kötelezettségeit és felelősségét. Pervić cikkének nagyobb részét épp Konstantinović elméleti tételei vizsgálatának szenteli, s ennek fényében magyarázza — Petar Džadzić fent ismertetett véleményétől meglehetősen eltérően — az *Izlazakot*.

Júdás élete nem egyéb, mint a regényíróhoz hasonló művész megpróbáltatása. Ezen az életen keresztül keresi Konstantinović azt a döntő kérdést, mellyel az embernek szembe kell néznie, hogy megtalálja benne annak értelmét, ami vagy ami lenni akar. Minden elmélkedés pedig a halállal kezdődik ebben a regényben. Az élet középpontja, amely felé Júdás és a regényíró törekszik, a halál, illetve az a szándék, hogy a halált megszabadítsák a személytelenségtől, hogy megértsék és elfogadják. Mégis mindaz, amit Júdás felfedezett, állítja Pervić, az életen innen van, vagy, legrosszabb esetben, azon a ponton, ahol az élet és a halál találkozik, és ahol a modern irodalom csodái megjelennek. A történelem és a civilizáció tagadásából így csak maga a tagadás maradt meg. S habár az *Izlazak* felkelt az eddigi műveltség ellen, épp ennek a kultúrának az ölébe hullott vissza. Így aztán az egészből csak egy impozáns metafizikai lázadás lett. Ez a lázadás azonban kissé kiszellőzteti szellemi életünket.

Kritikájának végén Pervić megállapítja, hogy ez a regény ihletett, egzaltált, néha túlságosan fennkölt, biblikus hangú költemény. Több tűz és pátosz van benne, mint amennyire egy ilyen regényben szükség van. Konstantinović képzelete még mindig nem tud megállni a kellő időben, ezért ugyanazokat a képeket mind kifejezettebb és bizarrabb változatokban ismételi. Még mindig túlságosan sok a könyvben a magánügy, a szóáradat, felesleges kitérés. Az *Izlazak* mégis — vonja le a végkövetkeztetést a kritikus — egy nagy elmélyülés, egy érzékeny és élesen látó szellem regénye, amely nagy figyelmet és elismerést érdemel.

Mire e sorok napvilágot látnak, az amerikai elnökválasztások már a múlthoz tartoznak. Mégis, még mindig érdekes lesz az a tény, hogy a szavazatokért vívott küzdelem a választási harc utolsó szakaszában irodalmi téren is folyt. A *Saturday Review* ugyanis közvetlenül a választások előtt levelet intézett mindkét elnökjelölthöz. A levelekben tíz kérdés volt, amelyeknek megválaszolása lehetőséget adott Kennedynak, Nixonnak is, hogy véleményüket nyilvánítsák Amerika kultúrpolitikájáról. Jellemző a választási harc sokoldalúságára és hevességére, hogy mindkét jelölt a lehető leggyorsabban, idejében válaszolt a kérdésekre, úgyhogy a *Saturday Review* október 29-i számában már közölhette is a feleleteket.

A húsz válasz közül csupán Kennedy egyik feleletével kívánunk foglalkozni ezen a helyen, nemcsak azért, mert a fiatal író győzött a választáson, hanem azért is, mert válaszai — talán azért, mert az eddigi ellenzék hangján szólnak, tehát ígéreteket tartalmaznak — összehasonlíthatatlanul szellemesebbek és határozottabbak, mint Nixon feleletei.

Arra a kérdésre, hogyan támogatja az állam a művészet fejlődését, Kennedy az alábbi választ adta:

„Valóban feladata a kormánynak, hogy az állam nevében támogassa a művészetet. Így volt ez mindig, a hagyomány szerint még a régi görögöknél is, s így lesz ezután is — a Demokrata Párt ígéreteinek értelmében. Egy megalakítandó tanácsadó testület dönt majd arról, hogyan, milyen módon történik majd a művészet ösztönzése és segítése. Sokat tehetünk ezen a téren már azzal is, hogy megszüntetjük az írók, festők és egyéb művészek igazságtalan megadóztatását. A művészek éveken át kénytelenek megelégedni alacsony jövedelmekkel, hogy tökéletesíthessék magukat, s azután, amikor már bővebben csurran-csöppen nekik, az adóhivatal egyszerűen kifosztja őket. A problémának azonban nem csupán pénzügyi oldala van. Sok függ attól, milyen álláspontot foglal el az állam a művészek iránt. A kérdést így kellene helyesen megfogalmazni: Mi érdekel jobban bennünket, a könyv olvasása, vagy a könyv megalkotása? *Maverik* vagy *Macbeth*? *Zoro* vagy *Zola*, *Peter* a revolverhős vagy *Peere Gynt*. Ezekben a válságos napokban a bölcsesség többet ér a nyers erőnél... az okos ember értékesebb az erősnél. Ha ez a nép olyan bölcs akar lenni, amilyen erős, kétségtelenül több új eszmére van szüksége, s mind több fiatal ember számára, akik több közkönyvtárban több jó könyvet akarnak olvasni. A könyvtáraknak nyitva kell lenniök mindenki számára, egy kivétellel: a cenzor nem teheti be a lábát! Ismerünk kell a tényeket, tudomásul kell vennünk a bírálatokat. Fogadjuk tehát istenhozottal a vitázó írók vitázó könyveit. Mert a szabadság alapokmánya nemcsak biztonságunkat, hanem szabadságunkat is védi”.

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / Enriquez Galvao nyílt levele — — — —	199
Gál László versei — — — — — — — —	204
Majtényi Mihály / Kaland — — — — — — — —	209
Ion Balan / A hegy és a barátság — — — — — — — —	215
Gulyás József / Abbahagyott és abbahagyhatatlan élet —	221
Sinkó Ervin / Áron szerelme — — — — — — — —	223
Laták István / „Csak néha gyúltam föl” — — — — — — — —	238
Dési Ábel versei — — — — — — — — — —	251
Szirmai Károly írásai — — — — — — — — — —	253
Simin Magda / Sonja legendája nyomában — — — — —	257
Tomán László / Művek, nézetek, vélemények — — — —	271
Danilo Kecíc / Svetozar Marković írásai — — — — —	275
KRÓNIKA — — — — — — — — — — — — — —	278

Sáfrány Imre szövegrajzait a 211, 232, 236, 254 és a 256. oldalon,
 Torok Sándor rajzait a 203, 205, 208, 214, 220, 222, 251, 252, 274,
 277 és a 288. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVESZETI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT. 1961. MÁRCIUS. KIADJA A FORUM LAP-
KIADÓ VÁLLALAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVA-
TAL: NOVIZÁD, VOJVODE MISICA 1. — SZERKESZTŐ-
SÉGI FOGADÓORÁK: MINDENNAP 10—12-IG. — KÉZIRA-
TOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA —
ELŐFIZETÉSI DIJ: EGY ÉVRE 1000, FELEVRE 500, EGYES-
SZÁM ÁRA 100 DINÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁ-
BAN NOVIZÁDON.

111

szet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom